

RZĄDOWA RADA LUDNOŚCIOWA

Depopulacja w ujęciu lokalnym

Redakcja naukowa
Anna Organiściak-Krzykowska
Józefina Hrynkiewicz

Warszawa 2022

Materiały z III Kongresu Demograficznego. Część 3

RZĄDOWA RADA LUDNOŚCIOWA

Depopulacja w ujęciu lokalnym

Redakcja naukowa
Anna Organiściak-Krzykowska
Józefina Hrynkiewicz

Materiały z III Kongresu Demograficznego. Część 3

Warszawa 2022

Recenzent

dr hab. Paweł Hut (Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Politycznych
i Studiów Międzynarodowych)

Redakcja językowa i korekta

Dorota Bojarska-Lis

Koordinacja prac wydawniczych

Departament Opracowań Statystycznych GUS, Wydział Czasopism Naukowych

Prace wydawniczo-poligraficzne

Zakład Wydawnictw Statystycznych – zespół pod kierunkiem Wojciecha Szuchty

Druk i oprawa

Zakład Wydawnictw Statystycznych

Publikacja dostępna na stronie kd.stat.gov.pl; przy cytowaniu prosimy o podanie źródła.
Artykuły zawarte w niniejszej publikacji wyrażają własne poglądy autorów.

Warszawa 2022

© Copyright by Rządowa Rada Ludnościowa

© Copyright by Główny Urząd Statystyczny

ISBN 978-83-67087-06-3

e-ISBN 978-83-67087-07-0

Przedmowa

Monografia, którą oddajemy do Państwa rąk, jest pokłosiem jednej z konferencji III Kongresu Demograficznego, organizowanego w latach 2021–2022 z inicjatywy Rządowej Rady Ludnościowej wspólnie z Głównym Urzędem Statystycznym i Polskim Towarzystwem Statystycznym. Kongres stanowi dobrą formę przekazania społeczeństwu wiedzy o stanie i strukturze ludności, a także upowszechnienia wyników spisów powszechnych. Dlatego od początku kongresy są powiązane ze spisami: pierwszy odbył się w 2002 r., po przeprowadzeniu NSP 2001, a drugi – w 2012 r., po przeprowadzeniu NSP 2011. Program III Kongresu Demograficznego zawiera prezentację wyników NSP 2021.

Na III Kongres Demograficzny składa się ok. 20 konferencji i debat prowadzonych we wszystkich regionach Polski, w miastach wojewódzkich i powiatowych oraz w gminach, pod wspólnym hasłem „Wyzwania demograficzne Polski na XXI wiek”. Celem kongresu jest przedstawienie wyników pogłębionych analiz i badań dotyczących zmian sytuacji demograficznej, jakie następują w kraju oraz w poszczególnych jednostkach administracyjnych. Zmiany te cechują się silnym zróżnicowaniem przestrzennym zarówno pod względem zakresu, jak i charakteru i w coraz większym stopniu wpływają na wszystkie wymiary życia społecznego i rozwój gospodarki. Prezentowane na kongresie analizy statystyczne oraz wyniki badań prowadzonych przez przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych pozwalają wyjaśnić przyczyny oraz skutki zachodzących procesów i zjawisk demograficznych, zwłaszcza depopulacji i migracji, oraz poznać ich uwarunkowania społeczne i ekonomiczne, dotyczące przede wszystkim zdrowia, gospodarki, pracy, edukacji i kwalifikacji, ubezpieczeń społecznych, rolnictwa, zagospodarowania przestrzennego i suburbanizacji. Poszczególne konferencje poświęcono wyodrębnionym demograficznie grupom i problemom: rodzinie i uwarunkowaniom prokreacji, młodzieży, osobom starszym i procesom podwójnego starzenia się populacji, zdrowiu dzieci i sytuacji osób z niepełnosprawnościami.

W III Kongresie Demograficznym uczestniczą pracownicy urzędów statystycznych, członkowie Polskiego Towarzystwa Statystycznego, przedstawiciele Polskiej Akademii Nauk, szkół wyższych i instytutów naukowych oraz eksperci. Do udziału w wydarzeniu zostali zaproszeni również posłowie, ministrowie, kierownicy instytucji publicznych, przedstawiciele samorządów lokalnych, administracji rządowej

i samorządowej, naukowcy, nauczyciele akademicki, studenci, członkowie organizacji obywatelskich i mediów. Współorganizatorami konferencji są wojewodowie, samorządy regionalne i lokalne, PAN i uczelnie. Dzięki hybrydowej formie w każdej z nich uczestniczy kilkaset osób. Nagrania z konferencji będą dostępne na kanale YouTube Głównego Urzędu Statystycznego.

Konferencje naukowe III Kongresu Demograficznego otrzymały wsparcie finansowe Narodowego Banku Polskiego, Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń i Fundacji Orlen.

Prezes
Głównego Urzędu Statystycznego

A stylized, handwritten signature in black ink, appearing to read 'Rozkrut', with a long horizontal stroke extending to the right.

dr Dominik Rozkrut

Spis treści

Wprowadzenie	7
Marek Morze	
Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego – stan obecny i perspektywy	11
Janusz Pappelbon	
Typologia zmian demograficznych w województwie warmińsko-mazurskim w ujęciu przestrzennym	25
Józefina Hryniewicz	
Uwarunkowania depopulacji	39
Anna Organiściak-Krzykowska	
Społeczno-ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych	60
Wiesława Lizińska	
Depopulacja jako uwarunkowanie lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego	73
Rafał Warżała	
Zmienność koniunktury w warunkach regionalnej depopulacji – wzajemne związki i oddziaływania	80
Monika Kocimska-Warczak	
Strategia polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2021–2030 w kontekście depopulacji	91
Wojciech Dereszewski	
Prewencja depopulacji na poziomie lokalnym	97
Krzysztof Bielawny	
Depopulacja Francji	101
Głos w dyskusji	112
Zakończenie konferencji	115

Wprowadzenie

Statystyczny opis przestrzennego zróżnicowania procesów demograficznych wskazuje na potrzebę pogłębionej interpretacji przyczyn i uwarunkowań określonych procesów demograficznych w analizowanych jednostkach administracyjnych. Analizy statystyczne zjawisk i procesów zachodzących w zmieniającej się sytuacji demograficznej dostarczają informacji o wielkości i dynamice występujących zmian. Jednak liczbowe argumenty, szczególnie w dynamicznie zmieniającej się sytuacji społecznej i demograficznej, nie wystarczają do dokładniejszej interpretacji i pogłębionej analizy przyczyn i motywów skłaniających mieszkańców terytoriów depopulacyjnych do określonych zachowań. Wskazują na to szczegółowe analizy statystyczne trzech jednostek administracyjnych (por. art. Janusza Pappelbona), które pozwalają ocenić wielkość, tempo oraz charakter zachodzących zmian demograficznych. Postawy i zachowania wpływające na zjawiska i procesy demograficzne kształtują się w określonych uwarunkowaniach społecznych, ekonomicznych i politycznych, jakich doświadczają mieszkańcy. Uzupełnienie analiz statystycznych wynikami badań społeczno-ekonomicznych pozwoli na pogłębione poznanie uwarunkowań depopulacji na danym terytorium.

Województwo warmińsko-mazurskie do 2013 r. wskazywano jako region o zrównoważonym rozwoju demograficznym. Region charakteryzował się: wysokim poziomem urodzeń, niskim przeciętnie wiekiem ludności, niskim poziomem zgonów. Dodatni przyrost naturalny rekompensował ubytek ludności spowodowany migracjami. Migracje zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne na terenie województwa występowały w całym okresie powojennym. Do czasu transformacji za granicę migrowano głównie do Niemiec. Była to kontynuacja zdarzeń powojennych, gdy z Warmii i Mazur następowało masowe wysiedlenie ludności autochtonicznej (w tym także ludności narodowości polskiej). Migracje na stałe do Niemiec argumentowano potrzebą połączenia z mieszkającą tam rodziną. Do stałych wyjazdów do Niemiec skłaniały też wysokie bezrobocie (jawne i ukryte) i niski poziom dochodów. Do Niemiec migrowano też do prac sezonowych w rolnictwie (tradycyjne wyjazdy „na saksy”).

Migracje zarobkowe z terenów obecnego województwa spowodowane były wysokim bezrobociem, niskim poziomem wynagrodzeń oraz przeludnieniem rolnictwa.

W województwie systematycznie organizowano „rekrutacje” do pracy w innych regionach (m.in. do pracy w śląskich kopalniach węgla, w przemyśle, na „wielkich budowach socjalizmu” i in.). Gospodarka województwa miała i ma charakter rolniczy. Praca w rolnictwie (tak prywatnym, jak i państwowym) nie stwarzała większych szans na poprawę sytuacji materialnej. Migracje do innych regionów motywowane były względami ekonomicznymi i nadzieją na poprawę sytuacji materialnej. Migracje „za pracą” obejmowały głównie młode osoby bezrobotne, które poszukiwały pracy i dochodu, niedostępnych w miejscu zamieszkania. Szczególnym rodzajem była i jest migracja edukacyjna, która dotyczyła osób podejmujących studia wyższe na kierunkach kształcenia niedostępnych w województwie (szkoły wyższe w Olsztynie do okresu transformacji kształciły nauczycieli i rolników). Wyjazd na studia wyższe poza województwo w większości przypadków dla kończących studia był migracją definitywną. Rynek pracy w regionie – o charakterze rolniczym – nie zgłaszał zapotrzebowania na osoby wykształcone poza regionem. W okresie transformacji brak pracy dla młodego pokolenia zastąpiono edukacją na poziomie wyższym, co zintensyfikowało migracje zarobkowe za granicą oraz w kraju. W założeniu rozwinięta edukacja na poziomie wyższym miała dawać młodemu, wykształconemu pokoleniu większe możliwości i szanse zawodowe. Kształceniu na poziomie wyższym w różnych zawodach nie odpowiadała sytuacja na rynku pracy. Rynek pracy w województwie – wskutek masowej likwidacji miejsc pracy – stał się jeszcze trudniejszy dla młodych wykształconych osób niż był przed transformacją. Kształcenie, które miało być substytutem zatrudnienia, stwarzało lepsze warunki do poszukiwania pracy poza granicami Polski. Wykształcenie wyższe zintensyfikowało migracje osób młodych za granicę do państw Unii Europejskiej, gdzie uzyskanie pracy, także w wyuczonym zawodzie, było znacznie łatwiejsze niż w Polsce. Województwo warmińsko-mazurskie stało się jedną z największych „ofiar” transformacji oraz intencjonalnie wywołanego bezrobocia młodego pokolenia.

Zmiany w strukturze gospodarki w województwie warmińsko-mazurskim podjęto w latach siedemdziesiątych (w czasach rządów Gierka). Powstawały państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe, zmniejszało się bezrobocie, stwarzano perspektywę pracy zarobkowej bez koniecznej migracji za pracą. Tak było do wystąpienia kryzysu ekonomicznego w latach osiemdziesiątych. Niemal wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe nie przetrwały okresu transformacji systemowej (podczas której sprawnie zlikwidowano miejsca pracy, także w zakładach, które miały bardzo dobrą pozycję na rynku). Transformacji nie oparło się także państwowe rolnictwo. Zlikwidowano nawet doświadczalne zakłady prowadzące z powodzeniem badania i wdrożenia nowych technologii w rolnictwie we współpracy z uczelniami i ośrodkami badawczymi.

Likwidacja rolnictwa państwowego nie poprawiła sytuacji gospodarstwom rodzinnym. Objęcie ziemi rolnej, odebranej państwowym gospodarstwom rolnym,

wymagało odpowiednich środków finansowych, którymi rolnicy indywidualni nie dysponowali. Polityka rolna w PRL dyskryminowała rolników indywidualnych. Rolnik był obciążony obowiązkowymi dostawami, pozbawiony dostępu do wielu usług społecznych, do usług ochrony zdrowia i ubezpieczeń społecznych. Ziemia rolna po zlikwidowanych PGR-ach była dostępna posiadającym odpowiednie środki finansowe. Przekazana została osobom „przedsiębiorczym”, niezwiązanym z rolnictwem, traktującym pozyskanie gruntów rolnych jako okazję do korzystnego lokowania kapitału, który dostarcza wysokich dochodów i zwiększa swoją wartość. Za takie i podobne przedsięwzięcia polityczne i „biznesowe” wszyscy płacimy cenę, jaką jest depopulacja terenów w północnej części województwa (powiaty: braniewski, bartoszycki, lidzbarski, kętrzyński, węgorzewski, gołdapski). Następuje zmiana sytuacji demograficznej regionu. Intensywne zmiany depopulacyjne nie rokują korzystnych zmian w sytuacji demograficznej tej części województwa. Zainicjowany niekorzystnymi zmianami ekonomicznymi proces depopulacji utrudni odwrócenie niekorzystnych trendów demograficznych oraz kształtowanie usług społecznych wysokiej jakości (szczególnie ochrony zdrowia, edukacji i opieki).

Dane statystyczne publikowane systematycznie przez GUS potwierdzają, że narzędzia polityki ludnościowej nie są skutecznie stosowane. W przypadku województwa warmińsko-mazurskiego pilnie potrzebny jest strategiczny program polityki ludnościowej, który skutecznie zmieni obecne trendy kształtujące sytuację demograficzną regionu, a szczególnie jego północnej części.

Józefina Hrynkiewicz

Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej
Uniwersytet Warszawski

Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego – stan obecny i perspektywy

1. Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie aktualnej sytuacji demograficznej w województwie warmińsko-mazurskim w kontekście procesów depopulacyjnych, jakie zaszły w ostatnich dwóch dekadach, oraz scharakteryzowanie wpływu tych procesów na liczebność i strukturę populacji w przyszłości. Analizą objęto obszar województwa, a ważniejsze zjawiska i procesy demograficzne zaprezentowano w podziale terytorialnym według gmin.

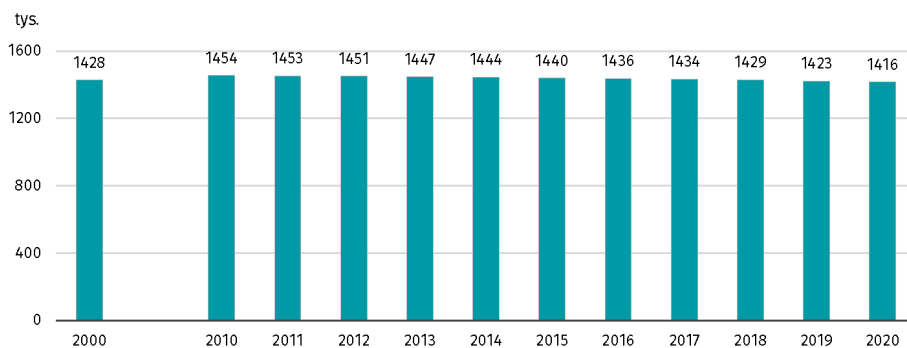
W województwie warmińsko-mazurskim zmienił się charakter zachodzących procesów demograficznych. Nasiloną depopulacją, spadający przyrost naturalny, ubytek migracyjny czy starzenie się społeczeństwa to tylko niektóre z niekorzystnych zjawisk rzutujących na wiele sfer życia społeczno-gospodarczego. Należy jednak pamiętać, że podobne procesy demograficzne zachodzą w całej Polsce, wobec czego istotne jest rozpoznanie sytuacji demograficznej województwa również w odniesieniu do całości procesów społecznych zachodzących w kraju.

2. Zmiany w liczbie ludności

Województwo warmińsko-mazurskie w końcu 2020 r. zamieszkiwało 1 416,5 tys. mieszkańców, co stanowiło 3,7% ludności kraju (12. lokata). Populacja województwa zmniejsza się od 2011 r. W okresie dziesięciu ostatnich lat (2011–2020) liczba ludności zmniejszyła się o 36,1 tys. osób, w tym najwięcej w ostatnich dwóch latach. Rekordowy ubytek ludności w stosunku do poprzedniego roku odnotowano w 2020 r. (wykr. 1).

^a Urząd Statystyczny w Olsztynie.

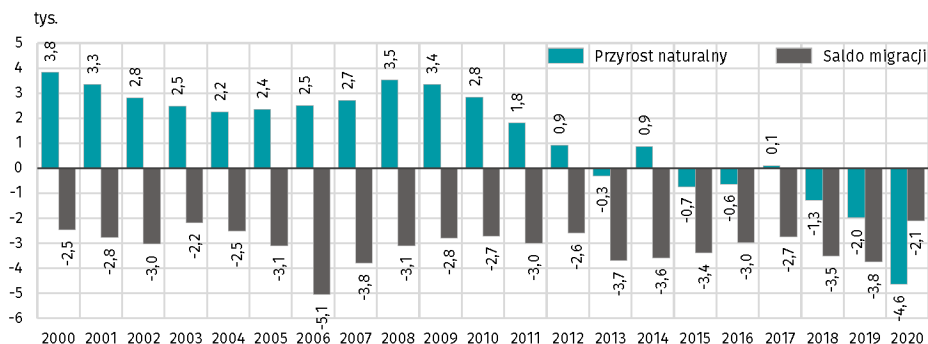
Wykr. 1. Liczba ludności w województwie warmińsko-mazurskim (stan na 31 XII)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Liczebność populacji województwa i jej struktura są kształtowane przez przyrost naturalny (różnicę między liczbą urodzeń i zgonów) oraz saldo migracji (różnicę między napływem i odpływem ludności w ruchu migracyjnym). We wszystkich latach badanego okresu, czyli od 2000 r., widoczny jest ubytek migracyjny – saldo migracji było mniejsze od 0, co oznacza, że więcej osób wyjechało na stałe z województwa, niż zameldowało się w nim na stałe. Przed 2013 r. zauważalny był również rokrocznie dodatni przyrost naturalny (czyli liczba urodzeń przewyższała liczbę zgonów). Jak widać, w ostatnich latach sytuacja uległa zmianie – przyrost naturalny był częściej mniejszy od zera, co oznacza, że spadek liczby mieszkańców był następstwem zarówno ujemnego salda migracji, jak i ujemnego przyrostu naturalnego (co prawda w dwóch latach po 2013 r. zanotowano dodatni przyrost naturalny, ale na tyle niski, że nie rekompensował ujemnego salda migracji, stąd i tak notowano spadek liczby ludności; wykr. 2).

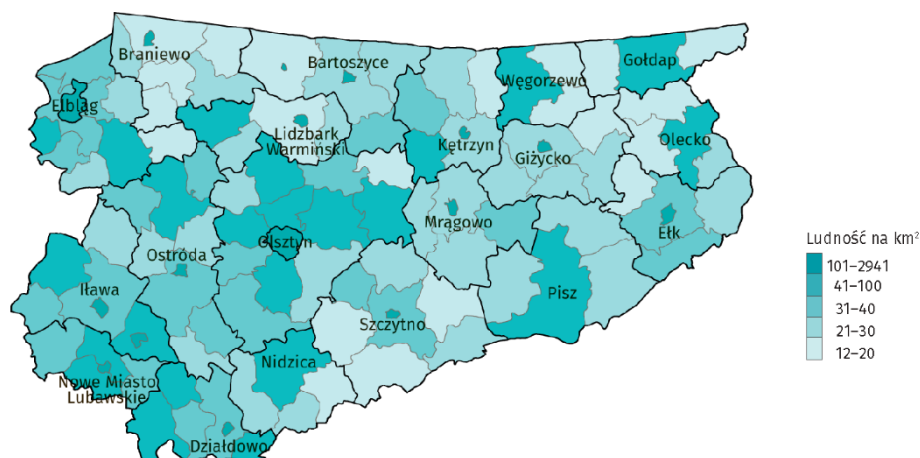
Wykr. 2. Przyrost naturalny i saldo migracji w województwie warmińsko-mazurskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Województwo warmińsko-mazurskie, czwarte pod względem obszaru województwo w kraju, jest zarazem jednym z najmniej zamieszkanym. Gęstość zaludnienia w 2020 r. wyniosła 59 osób na 1 km² powierzchni (15. lokata, przed województwem podlaskim) i była ponad dwukrotnie niższa od średniej krajowej. W 91 gminach gęstość zaludnienia była niższa od średniej dla województwa. Najmniej zaludnione tereny to obszary wiejskie – gminy położone przy granicy z obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej, ale także we wschodniej czy południowej części województwa (Jedwabno, Lelkowo, Janowo, Dubeninki, Płoskinia, Kruklanki, Górowo Iławeckie, Budry, Kolno) – w nich gęstość zaludnienia była mniejsza niż 18 osób na km². Najgęściej zaludnione obszary to miasta: Elk, Kętrzyn, Ostróda, Szczytno, Giżycko, Bartoszyce i Olsztyn (mapa 1).

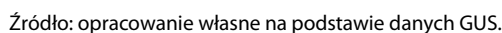
Mapa 1. Gęstość zaludnienia w województwie warmińsko-mazurskim w 2020 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Liczba ludności w województwie w 2020 r. była o 0,8% niższa niż w 2000 r., a zatem tendencja spadkowa z ostatnich lat pogłębia się (mapa 2). Rok 2020 był bowiem dziesiątym z kolei, w którym odnotowano zmniejszenie liczby mieszkańców województwa. Średnioroczne tempo ubytku ludności wyniosło 44 osoby (w kraju 31) na 10 tys. mieszkańców.

W porównaniu z 2000 r. w całym województwie warmińsko-mazurskim ubyło ponad 11 tys. osób. Ubytek jednak nie wystąpił we wszystkich gminach. O ponad 9,7 tys. zmniejszyła się liczba mieszkańców Elbląga, w tysiącach można też liczyć zmniejszenie się liczby mieszkańców takich miast, jak: Szczytno, Bartoszyce, Kętrzyn, Olsztyn i Korsze. Największą depopulację liczoną procentowo zanotowano natomiast w gminach: miejskiej Górowo Iławeckie, Srokowo, Reszel, miejskiej Szczytno, Banie Mazurskie, Godkowo, Dubeninki i Korsze (ubytki większe niż 13%).

W województwie zaobserwować można gminy, w których widoczne są korzystne procesy demograficzne. Są to przeważnie gminy bezpośrednio przylegające do dużych miast bądź miasta z silnie rozwijającą się przedsiębiorczością. Na terenie województwa w 2020 r. było 35 gmin, w których liczba ludności była wyższa niż w 2000 r., przy czym przyrost przekraczający 20% widoczny był w gminach wiejskich Stawiguda (tu aż ponad 138%), Dywity, Jonkowo, Szczytno, Gietrzwałd i Purda. Zaobserwowano ponadto, że liczba ludności zwiększyła się we wszystkich gminach bezpośrednio leżących przy stolicy województwa – Olsztynie, który jest centrum społeczno-gospodarczym, a także edukacyjnym (zwłaszcza w odniesieniu do szkolnictwa wyższego) regionu. Jednocześnie spadek liczby ludności w Olsztynie wskazuje na zmiany preferencji miejsca zamieszkania – już nie duże miasto, a przyległe, łatwo dostępne komunikacyjnie gminy wiejskie (które straciły już niemal całkowicie typowo rolniczy charakter) przyciągają nowych mieszkańców.

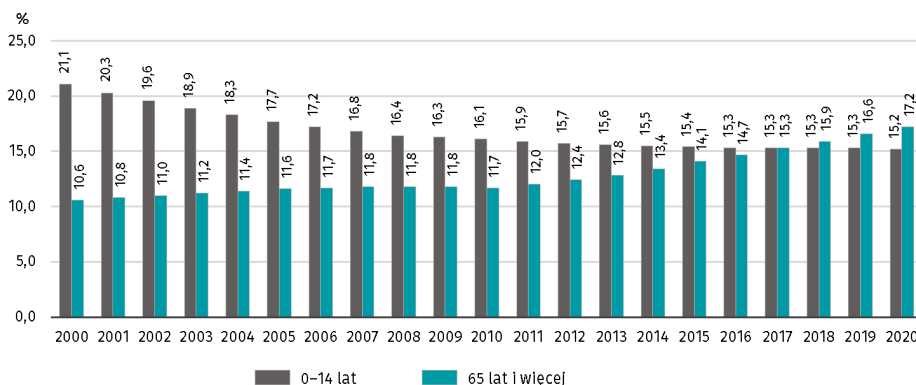
3. Czynniki kształtujące liczbę i strukturę ludności

W województwie obserwuje się nie tylko zmianę liczby ludności, ale też jej struktury wieku – widać to w przypadku analizy zarówno pojedynczych roczników wieku i płci, jak i biologicznych czy ekonomicznych grup wieku. Najmniej zmieniła się struktura ludności według płci – podobnie jak w 2000 r. nieznacznie przeważały kobiety. Natomiast niemal o 1/3 uległa zmniejszeniu liczba osób najmłodszych (w wieku 24 lat i mniej), a o ponad 67% zwiększyła się populacja osób po 60. roku życia. Nie bez znaczenia dla procesów demograficznych jest także zmniejszanie się populacji kobiet w wieku rozrodczym, czyli tych z grupy wiekowej 15–49 lat (o ponad 14%).

Niski poziom urodzeń w województwie oraz niekorzystne trendy migracyjne, odpływ osób młodych poza granicę województwa i kraju, spowodowały zmiany w strukturze ludności według wieku, określane w demografii jako starzenie się społeczeństwa. Do tego z roku na rok wzrastała mediana wieku (wiek środkowy) mieszkańców regionu. W 2000 r. połowa mężczyzn w województwie nie osiągnęła wieku 31,2 roku, a kobiet – 34,6 roku. Dwadzieścia lat później (w 2020 r.) wiek środkowy mężczyzn wzrósł do 39,6 roku, kobiet – do prawie 43 lat.

Jak zauważono wcześniej, następuje systematyczny spadek odsetka dzieci (0–14 lat), rośnie natomiast współczynnik starości demograficznej, czyli odsetek osób starszych (w wieku 65 lat i więcej). Na początku badanego okresu wynosił on 10,6%, podczas gdy w 2020 r. 17,2% (wykr. 3). Współczynnik starości demograficznej dla miast przewyższa ten notowany dla wsi.

Wykr. 3. Odsetek dzieci i osób starszych w populacji województwa warmińsko-mazurskiego ogółem

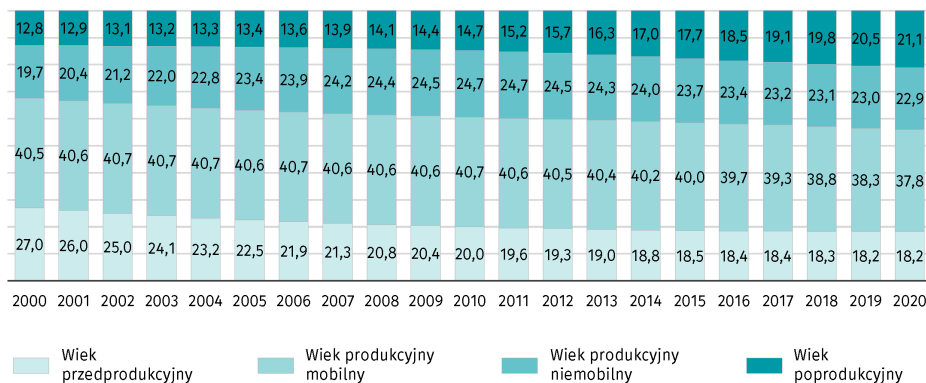
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Powiększanie się grupy osób starszych i najstarszych to niejedyna zmiana powodująca skutki społeczne (m.in. w ochronie zdrowia czy pomocy społecznej). Zaobserwować można również zmiany wewnątrz tej grupy, które wyraża wskaźnik wsparcia pokoleniowego (wskaźnik wsparcia najstarszych) – relacja między liczbą osób w wieku 85 lat i więcej przypadająca na 100 osób w wieku 50–64 lat. Analiza wielkości tego wskaźnika pozwala na określenie, w jakim stopniu osoby najstarsze, w wieku 85 lat i więcej, mogą znaleźć pomoc u następującego po nich pokolenia – pokolenia swoich dzieci. Wskaźnik wsparcia pokoleniowego w 2020 r. wyniósł 9,4, co oznacza, że na każde 100 osób w wieku 50–64 lat przypadało ponad 9 osób najstarszych (prawie dwukrotnie więcej niż w 2000 r.).

Zmiana struktury wieku jest szczególnie widoczna w przypadku analizy ekonomicznych grup wieku – dokonywanej często w przypadku określania rozmiarów przyszłego rynku pracy. Osoby w wieku produkcyjnym (kobiety w wieku 18–59 lat,

mężczyźni w wieku 18–64 lat) stanowiły w 2020 r. 60,7%. Porównanie z rokiem 2000 wskazywałoby na nieznaczne powiększenie się tej grupy, jednak zauważyć można, że w stosunku do 2010 r. odsetek osób w wieku produkcyjnym jest o 3,5 p.proc. mniejszy, a od 2011 r. widoczne jest stałe kurczenie się liczebności tej grupy (wykr. 4).

Wykr. 4. Struktura ludności województwa warmińsko-mazurskiego według ekonomicznych grup wieku (w %)

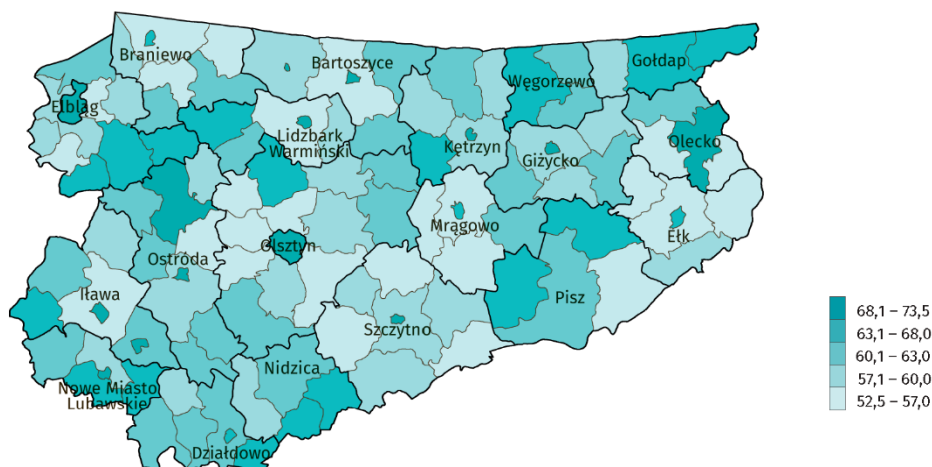

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Szczególnie znaczące są zmiany rozmiarów dwóch pozostałych grup – osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym. Grupa osób w wieku przedprodukcyjnym (do 17. roku życia) zmniejszyła się z 27% w 2000 r. do 18,2% w 2020 r. Będzie to niewątpliwie rzutować na rozmiary przyszłego rynku pracy i wsparcie systemu zabezpieczenia społecznego. W 2020 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało prawie 30 osób w wieku przedprodukcyjnym (podczas gdy na początku badanego okresu było to 45 osób). Zwiększyła się również grupa osób w wieku poprodukcyjnym (z 12,8% w 2000 r. do 21,1% w 2020 r.) oraz znacząco wzrosła relacja osób w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (z 21 do 35). Oznacza to, że powiększa się grupa osób, które już opuściły rynek pracy i korzystają z systemu zabezpieczenia społecznego, zasilanego przez osoby pracujące.

Miarą określającą relacje między ekonomicznymi grupami wieku ludności jest współczynnik obciążenia demograficznego, wyrażający liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym, przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym. W wyniku zmian w ekonomicznych grupach wieku jego wartość zmniejszała się w latach 2000–2010, a w kolejnej dekadzie rosła. W 2000 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 66 osób w wieku nieprodukcyjnym, w 2010 r. – 53, a w 2020 r. – 65 (mapa 3).

Mapa 3. Ludność województwa warmińsko-mazurskiego w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2020 r.

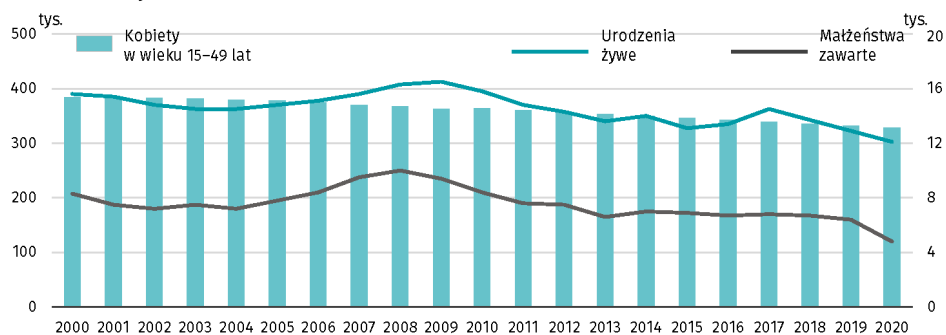
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Obszarami, gdzie ta relacja była najwyższa, były gminy miejskie: Iława, Ostróda, Kętrzyn, Szczytno, Olsztyn, Giżycko i Bartoszyce (powyżej 70%). Z kolei najmniej osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało w gminach wiejskich: Braniewo, Rozogi, Lelkowo, Kalinowo i Jonkowo.

4. Dzietność i urodzenia

Jak wspomniano wcześniej, w badanym okresie zaobserwować można zmniejszanie się populacji kobiet w wieku rozrodczym, czyli tych z grupy wiekowej 15–49 lat (wykr. 5). Nastąpiły również zmiany postaw i zachowań prokreacyjnych społeczeństwa – kobiety rodzą mniej dzieci i coraz później (widoczny jest wzrost wieku matek w chwili urodzenia pierwszego dziecka i średniego wieku macierzyństwa), wzrósł też odsetek matek z wyższym wykształceniem. Wszystko to znajduje odzwierciedlenie w zmianach współczynnika dzietności (wyrażonego liczbą urodzonych dzieci przypadających na 100 kobiet w wieku rozrodczym) – jest on coraz niższy. W 2016 i 2017 r. zauważalny był co prawda mały wzrost (podobnie jak i liczby kobiet w wieku rozrodczym), ale tendencja wzrostowa nie utrzymała się. Dodatkowo zauważyć można, że w województwie przez lata współczynnik dzietności w miastach był niższy niż na wsi, jednak w 2018 r. po raz pierwszy relacja ta się odwróciła.

Wykr. 5. Kobiety w wieku 15–49 lat, małżeństwa zawarte i urodzenia żywe w województwie warmińsko-mazurskim

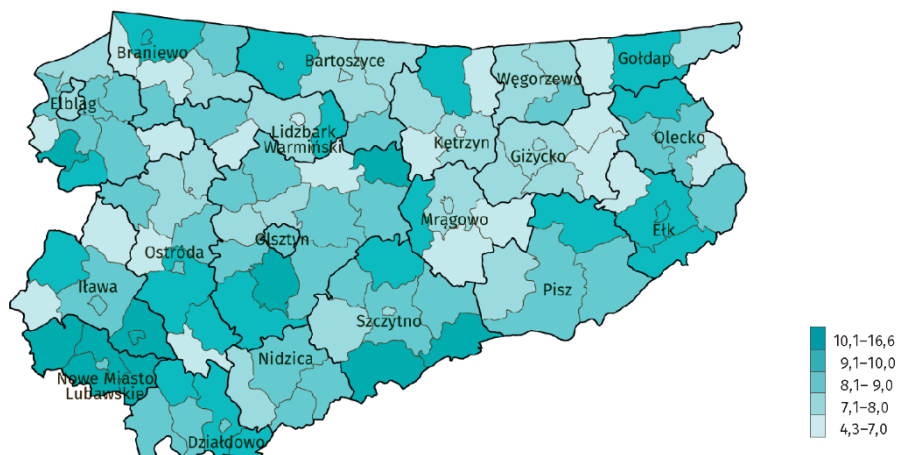
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Poziom współczynnika dzietności pozwala ocenić stopień zastępowalności pokoleń, tzn. uzyskać odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu żyjące współcześnie generacje zostaną zastąpione przez przyszłe pokolenia. Najkorzystniejszą sytuację demograficzną określa współczynnik dzietności kształtujący się na poziomie 2,10–2,15, tzn. gdy na 100 kobiet w wieku 15–49 lat przypada średnio 210–215 urodzonych dzieci. Okazuje się, że liczba urodzeń obserwowana od wielu lat w województwie i w Polsce nie gwarantuje stabilnego rozwoju demograficznego – prostej zastępowalności pokoleń. Po raz ostatni poziom wskaźnika gwarantujący prostą zastępowalność pokoleń w województwie (byłym olsztyńskim) zanotowano pod koniec lat 80. ubiegłego wieku (w kraju kilka lat wcześniej niż w województwie).

Niekorzystne zmiany związane z reprodukcją potwierdza analiza poziomu urodzeń – zmniejsza się liczba urodzeń – także w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Na początku badanego okresu województwo warmińsko-mazurskie charakteryzowało się wysokim natężeniem urodzeń – należało do grupy województw o najwyższej rozrodzności. W 2010 r. sytuacja się zmieniła, współczynnik urodzeń systematycznie obniżał się i od 2012 r. pozostaje na poziomie niższym niż w kraju. Co prawda w 2016 i 2017 r. zaobserwowano przyrost liczby urodzeń, ale dotyczył on przede wszystkim dzieci urodzonych jako drugie, trzecie i dalszej kolejności, natomiast liczba urodzeń pierwszych zmniejszyła się. Oznacza to, że nie przybywa kobiet rodzących pierwsze dziecko, natomiast przybywa kobiet decydujących się na więcej niż jedno dziecko. W 2020 r. zanotowano mniej urodzeń niż rok wcześniej.

W skali województwa warmińsko-mazurskiego obserwuje się znaczne zróżnicowanie poziomu urodzeń. W 2020 r. południowa część województwa charakteryzowała się wyższym natężeniem urodzeń, a północna niższym (mapa 4). Najwyższą wartość współczynnika (powyżej 12 urodzeń na 1000 ludności) stwierdzono w gminach Stawiguda, Kolno, Rozogi, wiejskiej Lubawa i Wielbark, natomiast najniższą (mniej niż 6 urodzeń) odnotowano w gminach: Wieliczki, Frombork, Godkowo, Stare Juchy, Kruklanki, Jeziorany i Gronowo Elbląskie.

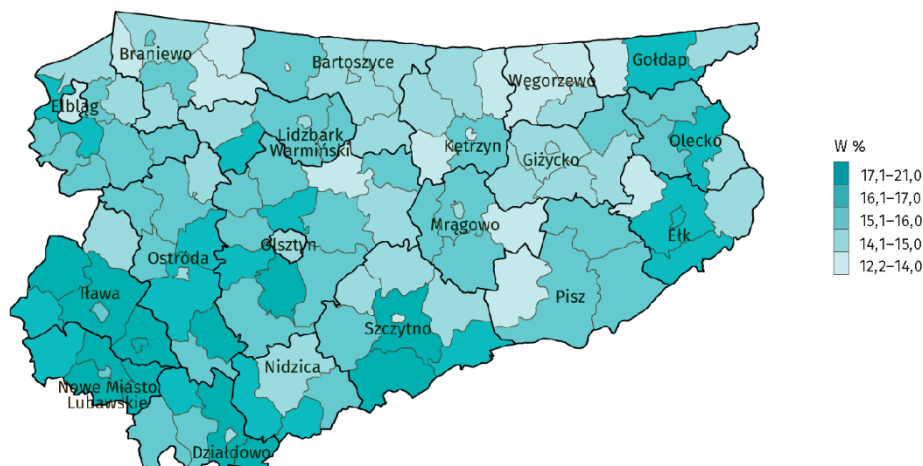
Mapa 4. Urodzenia żywe na 1000 ludności w województwie warmińsko-mazurskim w 2020 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zmniejszająca się dzietność i słabnące natężenie urodzeń rzutują na kurczącą się populację dzieci w województwie (osób w wieku 0–17 lat, przedprodukcyjnym; mapa 5). Dokonana wcześniej analiza ludności w wieku przedprodukcyjnym pokazała, że udział dzieci w ogólnej liczbie ludności w województwie zmniejszył się z 27% w 2000 r. do 18,2% w 2020 r. Jedynie w trzech gminach zanotowano przyrost tego udziału: Stawigudzie, Olsztynie i gminie miejskiej Lubawa. W pozostałych gminach miał miejsce spadek – największy w wiejskich gminach: Stare Juchy, Kalinowo, Markusy, Rozogi i Dźwierzuty.

Mapa 5. Udział dzieci w ogólnej liczbie ludności województwa warmińsko-mazurskiego w 2020 r.

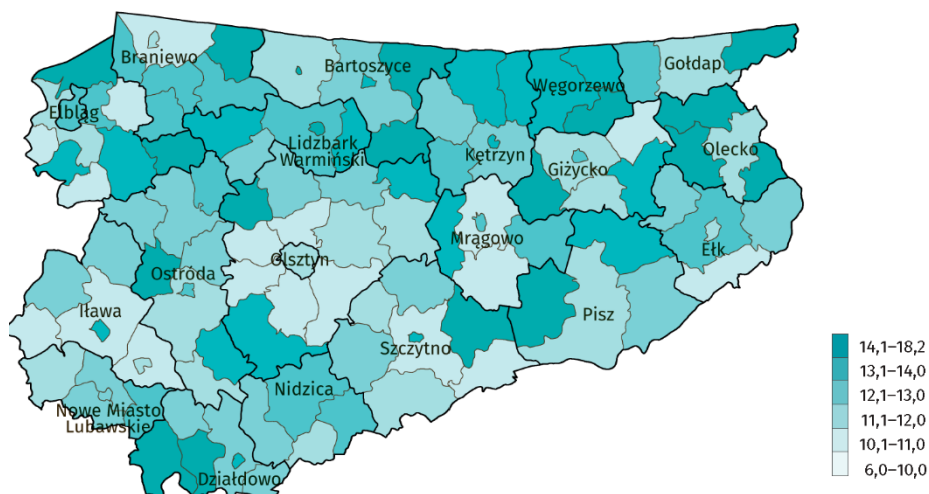
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

5. Zgony, trwanie życia

Przebieg procesów demograficznych w województwie, a zwłaszcza kształtowanie się przyrostu naturalnego, determinują również, obok urodzeń, zgony. Od początku 2000 r. zaobserwować można w województwie stałą wzrostową tendencję liczby zgonów oraz natężenia zgonów (liczby zgonów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców). Jedną z przyczyn obserwowanych zmian był wzrost liczebności populacji ludzi starszych i udziału najstarszych grup wieku w społeczeństwie. W 2020 r. zmarło w województwie prawie 17 tys. osób – w porównaniu z 2000 r. zanotowano wzrost liczby zgonów o ponad 42%. Na każdy 1000 osób w 2000 r. zmarło ok. 8 osób, natomiast w 2020 r. – już prawie 12 (w kraju współczynniki zgonów były nieznacznie wyższe). Niższą umieralność stwierdzono tylko w czterech województwach: wielkopolskim, małopolskim, podkarpackim i pomorskim. Regiony o najniższym współczynniku zgonów charakteryzowały się również niskim udziałem osób w wieku 65 lat i więcej.

W województwie wyższy wskaźnik natężenia zgonów zanotowano w północnej, wschodniej i południowej części województwa, w centrum natomiast – niższy (mapa 6). Powyżej 16 zgonów na 1000 ludności miało miejsce w gminach: Sępólno, Wieliczki, Godkowo, miejskiej Górowo Iławeckie i Kowale Oleckie. Z kolei najmniej (poniżej 8,5) w gminach: Stawiguda, Kruklanki, wiejskiej Mrągowo i Młynary.

Mapa 6. Zgony na 1000 ludności w województwie warmińsko-mazurskim w 2020 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W województwie, podobnie jak w Polsce, obserwuje się zjawisko nadumieralności mężczyzn. Współczynnik zgonów mężczyzn we wszystkich grupach wieku był wyż-

szy niż kobiet. Wysoki poziom umieralności mężczyzn przekłada się na wartość parametru, jakim jest przeciętne dalsze trwanie życia. Zróżnicowana długość życia mężczyzn i kobiet jest następstwem większej umieralności mężczyzn.

Przeciętne trwanie życia w województwie w 2020 r. wyniosło 72 lata dla mężczyzn i 80,6 roku dla kobiet (w kraju zarówno mężczyźni, jak i kobiety żyli dłużej niż w województwie – odpowiednio 72,6 roku i 80,7 roku). W porównaniu z poprzednim rokiem zaobserwowano nieznaczne skrócenie przeciętnego trwania życia mężczyzn, jak i kobiet – niewątpliwie następstwo pandemii COVID-19.

W województwie warmińsko-mazurskim od początku badanego okresu przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn wzrosło o prawie 3 lata, natomiast kobiet o prawie 2 lata. Zaobserwować można również, że nieznacznie krócej żyli zarówno mężczyźni, jak i kobiety na wsi.

6. Migracje wewnętrzne i zagraniczne

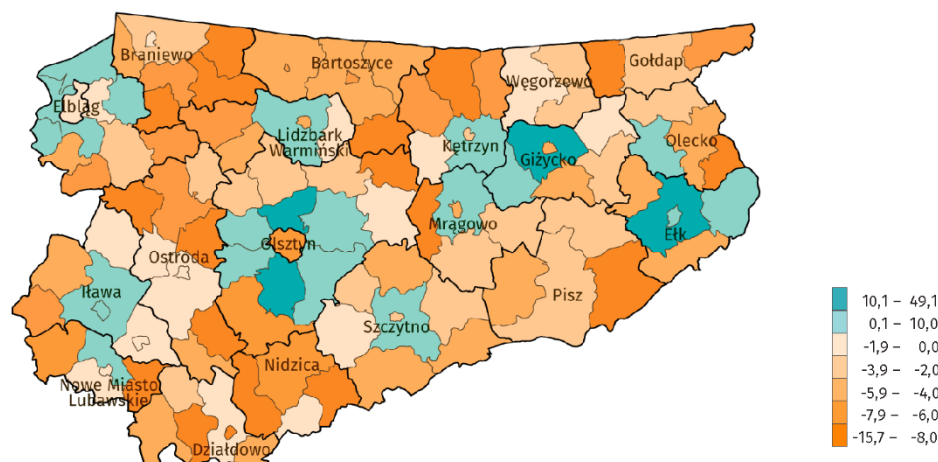
Migracje są drugim, obok przyrostu naturalnego, czynnikiem wpływającym na liczbę ludności, jej strukturę i przestrzenne rozmieszczenie. W województwie warmińsko-mazurskim obserwuje się ubytek migracyjny ludności. Od wielu lat liczba wymeldowań z pobytu stałego przewyższa liczbę nowych zameldowań. Przewagę odpływu ludności nad napływem rejestrowano zarówno w ruchu międzywojewódzkim, jak i zagranicznym (wyjątek stanowiły lata 2010 i 2019 oraz 2020, kiedy liczba imigracji przewyższała nieznacznie liczbę emigracji). Przyczynami tak znacznej migracji mogą być zarówno niska dostępność mieszkań, jak i nieatrakcyjny rynek pracy (niewystarczająca liczba nowych miejsc pracy, wysoka stopa bezrobocia, niskie wynagrodzenia). Województwo dla wielu osób nie wydaje się miejscem atrakcyjnym do zamieszkania i podjęcia pracy, stąd odpływ ludności poza jego granice jest znacznie większy od napływu.

Różnicę między odpływem ludności a napływem określa się mianem salda migracji. W całym badanym okresie intensywność ruchu wędrownego ludności, liczona saldem migracji na 1000 mieszkańców, wskazywała na odpływ ludności z województwa (saldo migracji było ujemne, czyli więcej osób opuściło województwo, niż w nim zamieszkało). Przez wiele lat saldo migracji na wsi było niższe od tego w miastach, jednak w ciągu kilku minionych lat większa była migracja z miast (taka sytuacja miała też miejsce w 2020 r.).

W województwie warmińsko-mazurskim obserwowano przestrzenne zróżnicowanie zjawiska migracji. W 2020 r. większość gmin charakteryzowała się ujemnym saldem migracji na pobyt stały, czyli ubytkiem migracyjnym ludności. Przyrost migracyjny stwierdzono jedynie w 24 gminach, zlokalizowanych głównie w pobliżu największych miast województwa (przede wszystkim Olsztyna; mapa 7). Najwyższe dodatnie saldo migracji w przeliczeniu na 1000 ludności odnotowano w gminach:

Stawiguda (tu wskaźnik wyniósł aż 49,1), Dywity, wiejskich Giżycko i Ełk, Gietrzwałd, wiejskiej Szczytno, Barczewo i Jonkowo. Z kolei największe migracyjne ubytki ludności stwierdzono w gminach: Kolno, Lelkowo, Grodziczno, Kozłowo, Grunwald, Bisztynek, Banie Mazurskie i Barciany.

Mapa 7. Saldo migracji na pobyt stały na 1000 ludności w województwie warmińsko-mazurskim w 2020 r.

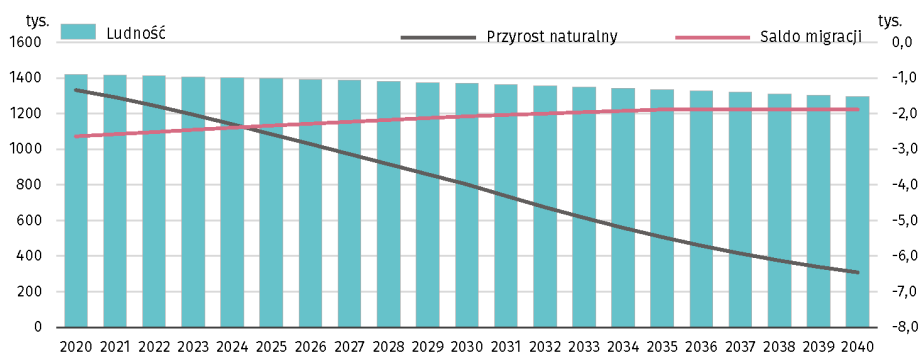

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

7. Prognoza ludności

Wielkości, jakie zawiera prognoza demograficzna (wykr. 6), wskazują, że dotychczasowe tendencje dotyczące liczby ludności będą się utrzymywać, a procesy depopulacyjne – pogłębiać. Zakłada się dalszy wzrost salda migracji oraz spadek przyrostu naturalnego.

Wykr. 6. Prognoza ludności dla województwa warmińsko-mazurskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Nadal będzie się zwiększać liczba ludności w okolicach dużych miast, szczególnie Olsztyna i Elbląga, natomiast w największym stopniu wyludniać się będą gminy północnych powiatów województwa (zwłaszcza miasto Elbląg). Prognozuje się też, że w kolejnych latach odsetek osób starszych będzie w dalszym ciągu rósł i w 2040 r. będzie ponad 2,5 razy wyższy od notowanego na początku XXI w. W 2040 r. może się również podwoić wielkość wskaźnika wsparcia pokoleniowego (wskaźnika wsparcia najstarszych) – na każde 100 osób w wieku 50–64 lat będzie przypadać prawie 20 osób w wieku 85 lat i więcej, czyli co piąta osoba w średnim wieku będzie sprawowała opiekę nad osobą w zaawansowanym wieku. Jak widać, już teraz wymagane jest podjęcie działań zapewniających rozwój usług opiekuńczych nad osobami starszymi, a także zastanowienie się nad kształtem przyszłego rynku pracy. Zwiększanie się długości życia, zaawansowane metody ratowania zdrowia i wymagania gospodarki spowodować mogą, że na rynku pracy aktywne będą coraz starsze osoby.

Przemiany demograficzne obserwowane obecnie będą rzutować na życie społeczno-gospodarcze województwa w przyszłości. Powszechność tych przemian w całym kraju (podobny przebieg zjawisk demograficznych) wymusi zastosowanie jednolitych rozwiązań systemowych przy jednoczesnym uwzględnieniu specyfiki poszczególnych regionów.

8. Podsumowanie

Liczba mieszkańców województwa zmniejsza się od 2011 r. Depopulacja obserwowana w ostatnich latach była następstwem zarówno ujemnego przyrostu naturalnego, jak i ujemnego salda migracji. W 2020 r. po raz pierwszy od dwóch dekad ujemny przyrost naturalny był większy niż ujemne saldo migracji. Występujący przed 2018 r. dodatni, lecz niski przyrost naturalny nie rekompensował ujemnego salda migracji. Liczba ludności zmniejszyła się w większości gmin województwa. Gminy o charakterze depopulacyjnym zlokalizowane były głównie w północnej części województwa.

Mimo niekorzystnych zmian demograficznych w województwie, zaobserwować można gminy, w których widoczne są korzystne procesy demograficzne, a liczba ludności się powiększa. Są to przeważnie gminy bezpośrednio przylegające do dużych miast (zwłaszcza stolicy województwa – Olsztyna) bądź miast z silnie rozwijającą się przedsiębiorczością.

Widocznym zmianom uległa struktura ludności. Od 2000 r. niemal o 1/3 zmniejszyła się liczba osób młodych – do 24. roku życia – i o ponad 67% zwiększyła się populacja osób po 60. roku życia. Jednocześnie uległa zmniejszeniu populacja kobiet w wieku rozrodczym 15–49 lat. Szczególnie znaczące dla przyszłego rynku pracy są

zmiany liczebności grup osób w wieku przedprodukcyjnym (zmniejszanie się) i poprodukcyjnym (zwiększanie się).

Liczebność populacji województwa i jej struktura jest kształtowana przez spadający przyrost naturalny oraz ujemne saldo migracji. Na spadający przyrost naturalny w województwie bezpośredni wpływ miało zmniejszenie się liczby urodzeń i zwiększenie się liczby zgonów, natomiast na ujemne saldo migracji – wzmożone wyjazdy na stałe z województwa.

Następują zmiany postaw i zachowań prokreacyjnych społeczeństwa – kobiety rodzą mniej dzieci i coraz później, a jednocześnie rośnie odsetek matek z wyższym wykształceniem. Wszystko to znajduje odzwierciedlenie w spadającej dzietności. Liczba urodzeń obserwowana od wielu lat w województwie i w Polsce nie gwarantuje stabilnego rozwoju demograficznego – prostej zastępowalności pokoleń.

Przebieg procesów demograficznych w województwie, a zwłaszcza niekorzystne zmiany przyrostu naturalnego, determinuje również, obok spadającej liczby urodzeń, rosnąca liczba zgonów. Obserwuje się zjawisko nadumieralności mężczyzn – współczynnik zgonów mężczyzn we wszystkich grupach wieku był wyższy niż kobiet, co przekłada się na mniejszą liczbę lat przeciętnego dalszego trwania życia mężczyzn.

W województwie widoczny jest ubytek migracyjny ludności – od wielu lat liczba wymeldowań z pobytu stałego przewyższa liczbę zameldowań. Przyczynami tak znacznej migracji mogą być zarówno niska dostępność mieszkań, jak i nieatrakcyjny rynek pracy (niewystarczająca liczba nowych miejsc pracy, wysoka stopa bezrobocia, niskie wynagrodzenia).

Niski poziom urodzeń oraz niekorzystne trendy migracyjne, odpływ osób młodych poza granicę województwa i kraju spowodowały zmiany w strukturze ludności według wieku – starzenie się społeczeństwa. Do tego z roku na rok wzrastała mediana wieku (wiek środkowy) mieszkańców regionu. Następował systematyczny spadek odsetka dzieci, rósł natomiast współczynnik starości demograficznej, jak również wskaźnik wsparcia pokoleniowego.

Prognoza demograficzna wskazuje, że dotychczasowe tendencje dotyczące zmian liczby ludności i jej struktury będą się utrzymywać, przy czym nadal będzie wzrastać liczba ludności w okolicach dużych miast, szczególnie Olsztyna i Elbląga, natomiast w największym stopniu wyludniać się będą gminy północnych powiatów województwa (zwłaszcza miasto Elbląg).

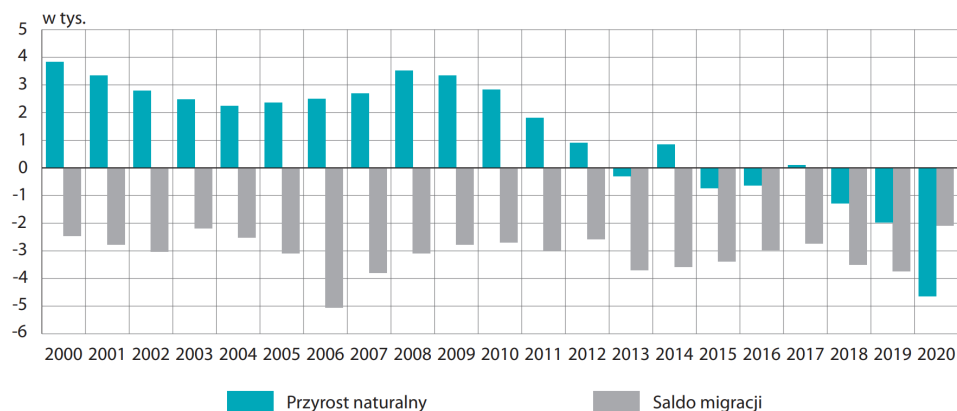
Typologia zmian demograficznych w województwie warmińsko-mazurskim w ujęciu przestrzennym

1. Wprowadzenie

W latach 2000–2020 w województwie warmińsko-mazurskim obserwuje się wyraźne zmiany w przebiegu zachodzących procesów demograficznych. W skali całego województwa najważniejsza zmiana dotyczyła odwrócenia trendu związanego z przyrostem naturalnym (wykr. 1) – z dodatniego (rocznie do 2012 r.) na ujemny (od 2013 r. z wyjątkiem 2014 oraz 2017 r.). Następstwem ujemnego przyrostu naturalnego oraz utrzymującego się we wszystkich latach badanego okresu ubytku migracyjnego jest obserwowany od 2010 r. spadek liczby ludności. Dodatni przyrost naturalny w latach 2011, 2012, 2014 i 2017 był na tyle niski, że nie rekompensował ujemnego salda migracji. W okresie dziesięciu ostatnich lat (2011–2020) liczba ludności zmniejszyła się więc o 36,1 tys. osób, w tym najwięcej w ostatnich dwóch latach. W końcu 2020 r. województwo warmińsko-mazurskie zamieszkiwało 1416,5 tys. mieszkańców.

^a Urząd Statystyczny w Olsztynie. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7766-6220>.

Wykr. 1. Przyrost naturalny i saldo migracji na pobyt stały w województwie warmińsko-mazurskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych (BDL).

Biorąc pod uwagę, że opisany powyżej trend systematycznego spadku liczby ludności określony w skali województwa jest wypadkową dużych różnicowań występujących w tym zakresie między gminami województwa warmińsko-mazurskiego, przeprowadzono analizę przestrzennego zróżnicowania przebiegu wybranych procesów demograficznych (ruchu naturalnego i wędrówkowego) wraz ze wskazaniem prawidłowości przestrzennych. Dla lepszego zobrazowania różnic w przebiegu tych procesów w skali lokalnej dla kilku wybranych gmin, w szczególności gmin z wartościami skrajnymi (największy przyrost lub ubytek rzeczywistej ludności), przedstawiono bardziej szczegółowe dane. W celu przybliżenia, jakie skutki demograficzne wynikają z obserwowanych procesów, przeprowadzono dodatkową analizę zmian w strukturze ludności według płci i wieku w latach 2000–2020, a także zbadano kierunki migracji wraz z charakterystyką demograficzną osób migrujących.

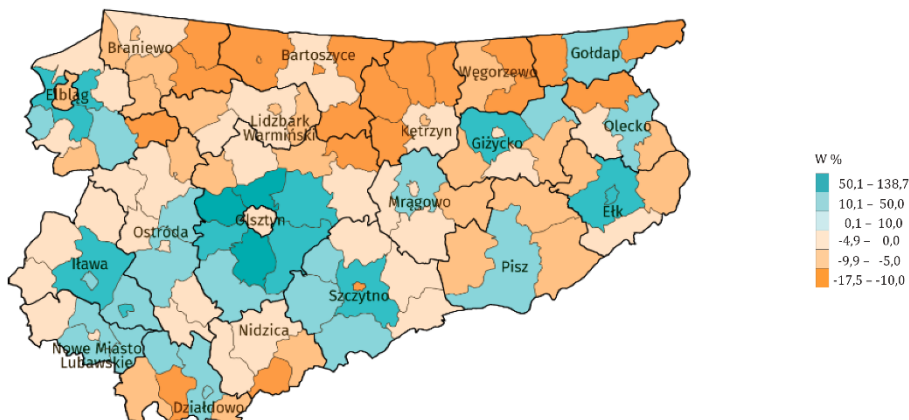
2. Zmiany demograficzne w ujęciu przestrzennym

Specyfiką województwa warmińsko-mazurskiego jest jego peryferyjne i przygraniczne położenie oraz rozproszone osadnictwo. Województwo jest jednym z najsłabiej zaludnionych i zurbanizowanych regionów w Polsce. Gęstość zaludnienia w grudniu 2020 r. wynosiła 59 osób na 1 km² (w kraju – 122 osoby). Najniższy wskaźnik zaludnienia występował w przygranicznej części województwa, tj. w gminach na północy województwa graniczących z obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej.

Zmiany w rozmieszczeniu ludności były w dużej mierze spowodowane przemieszczaniem ludności z największych miast województwa do otaczających je obszarów wiejskich, a także odpływem ludności zamieszkującej gminy zlokalizowane w północnej części województwa.

Z danych przedstawionych na mapie 1 wynika, że ubytek rzeczywisty ludności w latach 2000–2020 wystąpił w większości gmin województwa warmińsko-mazurskiego. O ponad 9,7 tys. zmniejszyła się liczba mieszkańców Elbląga, w tysiącach można też liczyć zmniejszenie się liczby mieszkańców takich miast, jak: Szczytno, Bartoszyce, Kętrzyn, Olsztyn i Korsze. Największą depopulację liczoną procentowo zanotowano w gminach: miejskiej Górowo Iławeckie, Srokowo, Reszel, miejskiej Szczytno, Banie Mazurskie, Godkowo, Dubeninki i Korsze (ubytki większe niż 13%).

Mapa 1. Zmiana liczby ludności województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

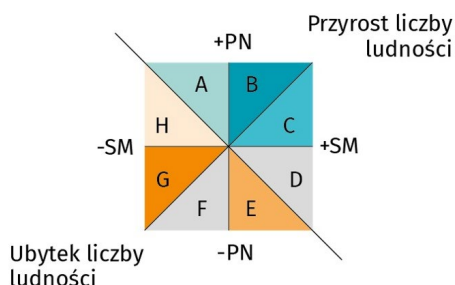
W województwie zaobserwować można również gminy, w których widoczne są korzystne procesy demograficzne. Są to przeważnie gminy bezpośrednio przylegające do dużych miast bądź miasta z silnie rozwijającą się przedsiębiorczością. Na terenie województwa w 2020 r. było 35 gmin, w których liczba ludności była wyższa niż w 2000 r., przy czym przyrost przekraczający 20% widoczny był w gminach wiejskich Stawiguda (tu aż o ponad 138%), Dywity, Jonkowo, Szczytno, Gietrzwałd oraz Purda. Zaobserwowano ponadto, że liczba ludności zwiększyła się we wszystkich gminach bezpośrednio sąsiadujących ze stolicą województwa (Olsztynem), która jest centrum społeczno-gospodarczym, a także edukacyjnym (zwłaszcza odnośnie do szkolnictwa wyższego) regionu. Jednoczesny spadek liczby ludności w samym Olsztynie wskazuje na zmiany preferencji miejsca zamieszkania – już nie duże miasto, a przyległe, łatwo dostępne komunikacyjnie gminy wiejskie (które straciły niemal całkowicie typowy rolniczy charakter), przyciągają nowych mieszkańców.

3. Typologia zmian demograficznych J. Webba

Zastosowana dla potrzeb niniejszej analizy typologia J. Webba pozwoliła w syntetyczny sposób powiązać dwa procesy: przyrost naturalny oraz saldo migracji i wyróżnić osiem typów jednostek (gmin) w zależności od relacji między ubytkiem lub przyrostem naturalnym a dodatnim lub ujemnym saldem migracji. Typologia J. Webba jest bardzo pomocnym narzędziem badawczym do określenia, który z czynników kształtujących liczbę ludności ma większy wpływ na wzrost lub spadek liczby ludności.

Pierwsze cztery typy A, B, C, D na schemacie oznaczają jednostki terytorialne o wzroście liczby ludności (aktywne demograficznie), natomiast kolejne cztery E, F, G, H – obszary wyludniające się (nieaktywne demograficznie). Gminy zaliczone do typu B i C charakteryzuje zarówno dodatni przyrost naturalny, jak i dodatnie saldo migracji, natomiast dla jednostek typu F i G wartości obu procesów składających się na przyrost rzeczywisty są ujemne.

Schemat. Wykres klasyfikacyjny J. Webba

Typy rozwoju ludnościowego	Relacje przyrostu naturalnego (PN) i salda migracji (SM)	Opis
A B C D	+PN>-SM +PN>+SM +PN<+SM -PN<+SM	Gminy zaludniają się w wyniku: przewagi przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym przyrostu migracyjnego i jeszcze wyższego przyrostu naturalnego przyrostu naturalnego i jeszcze wyższego przyrostu migracyjnego przewagi przyrostu migracyjnego nad ubytkiem naturalnym
E F G H	-PN>+SM -PN>-SM -PN<-SM +PN<-SM	Gminy wyludniają się w wyniku: przewagi ubytku naturalnego nad przyrostem migracyjnym ubytku migracyjnego i jeszcze większego ubytku naturalnego ubytku naturalnego i jeszcze większego ubytku migracyjnego przewagi ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza klasyfikacyjna danych sumarycznych dla wszystkich gmin województwa z lat 2000–2020 wykazała, że liczba ludności zwiększyła się w 35 (łącznie typ A, B i C) spośród 116 gmin regionu. Z analizy wynika również, że żadna z gmin nie wykazała cech charakterystycznych dla typu D i F.

Wśród gmin zaludniających się najliczniejszą grupę (20) stanowiły te, które zostały sklasyfikowane jako typ A – gminy, które charakteryzują się ubytkiem migracyjnym rekompensowanym dodatnim przyrostem naturalnym. Grupy gmin typu A zlokalizowane są na południe od Elbląga oraz w południowo-zachodniej części województwa, a pojedyncze jednostki zlokalizowane są we wschodniej części województwa (gmina Gołdap, Olecko, Kruklanki, Pisz).

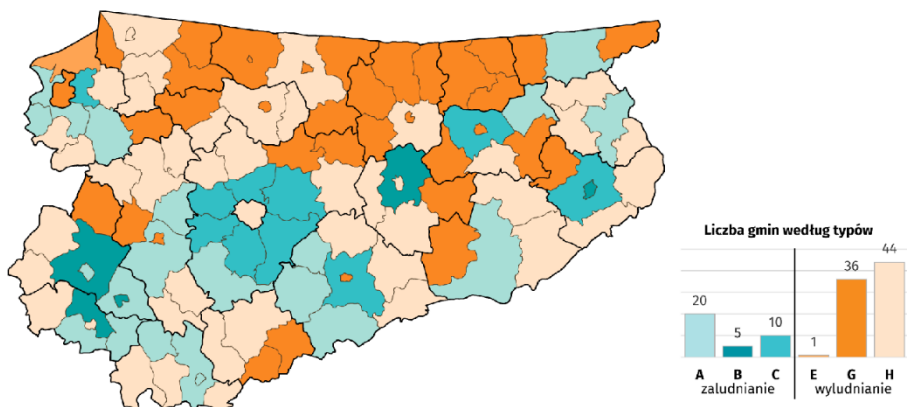
W grupie C (gminy, które zaludniają się w wyniku przyrostu naturalnego i jeszcze wyższego przyrostu migracyjnego) znalazło się 10 gmin, które zlokalizowane są w pobliżu Olsztyna (Stawiguda, Gietrzwałd, Jonkowo, Dywity, Barczewo, Purda), Szczytna, Giżycka i Elku (gmina wiejska Elk) oraz Elbląga (Milejewo).

Najmniej liczną grupę stanowiły gminy typu B – zaludniające się zarówno w wyniku przyrostu migracyjnego, jak i jeszcze wyższego przyrostu naturalnego. Do grupy tej należą takie gminy jak miasta: Elk i Lubawa oraz gminy wiejskie: Mrągowo, Ostróda, Nowe Miasto Lubawskie.

W pozostałych 81 gminach liczba ludności zmniejszała się. Gminy o charakterze depopulacyjnym zlokalizowane są głównie w północnej części województwa. Najwięcej jest gmin typu H, co oznacza, że gminy te wyludniają się w wyniku przewagi ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym. Jako typ G sklasyfikowano 36 gmin, w których depopulacja wynika z ubytku naturalnego i jeszcze większego ubytku migracyjnego.

Wyniki analizy przeprowadzonej w celu zbadania prawidłowości przestrzennych w różnicowaniu terytorialnego rozmieszczenia różnych typów gmin przedstawiono na mapie 2.

Mapa 2. Typy rozwoju ludnościowego gmin województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2000–2020 według J. Webba

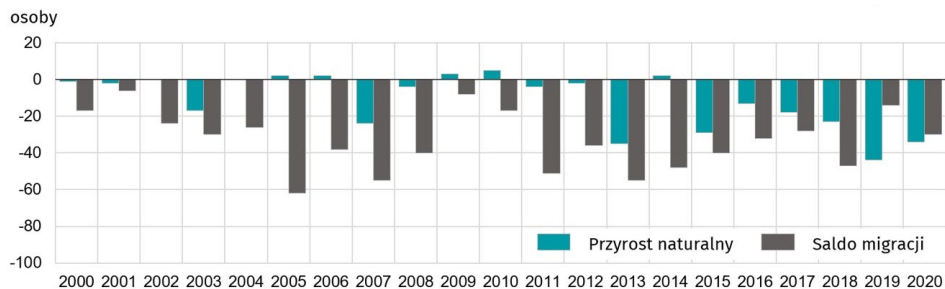
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Gminy o charakterze depopulacyjnym zlokalizowane są głównie w północnej części województwa, a także położone peryferyjnie względem największych miast województwa. Zmiany w rozmieszczeniu ludności były też w dużej mierze spowodowane przemieszczaniem ludności z największych miast województwa do otaczających je obszarów wiejskich.

4. Górowo Iławeckie – typ G

Górowo Iławeckie to małe miasto położone w północnej części województwa (powiat bartoszycki), blisko granicy z obwodem kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej. W 2000 r. mieszkało tam 4714 osób, jednak na skutek obserwowanych niekorzystnych procesów demograficznych liczba ludności gminy zmniejszyła się w 2020 r. do 3887 (tj. o 17,5%).

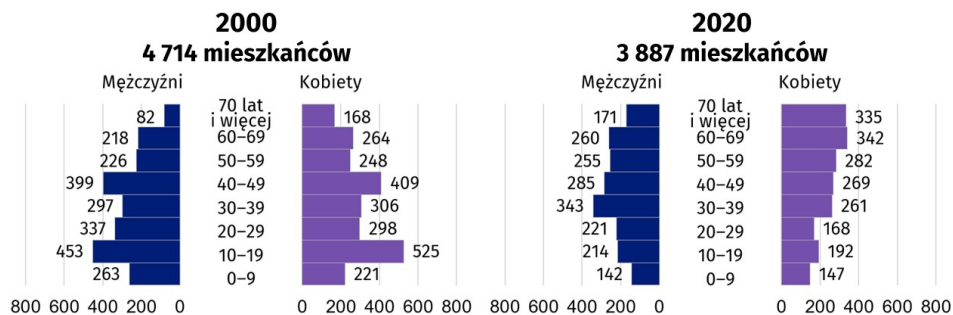
Górowo Iławeckie to przykład gminy, która wyludniała się w wyniku ubytku naturalnego i jeszcze większego ubytku migracyjnego. Z danych przedstawionych na wyk. 2 wynika, że przyrost naturalny w Górowie Iławeckim w analizowanym okresie był głównie ujemny (niewielkie przyrosty w latach 2005, 2006, 2009, 2010 i 2014), a decydującym czynnikiem powodującym depopulację było rokroczne ujemne saldo migracji przewyższające ubytek naturalny.

Wykr. 2. Przyrost naturalny i saldo migracji na pobyt stały w Górowie Iławeckim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Konsekwencji wynikających ze zmniejszenia zaludnienia jest wiele, jednak najbardziej widoczne są przemiany struktury wieku mieszkańców, skutkujące coraz mniejszą liczbą urodzeń. Niski poziom urodzeń oraz niekorzystne trendy migracyjne (odpływ osób młodych) spowodowały zmiany w strukturze ludności według wieku – starzenie się społeczeństwa.

Wskazane powyżej zmiany w strukturze demograficznej mieszkańców przedstawiono, posługując się piramidami ludności według wieku i płci – wykr. 3.

Wykr. 3. Struktura demograficzna mieszkańców Górowa Iławeckiego

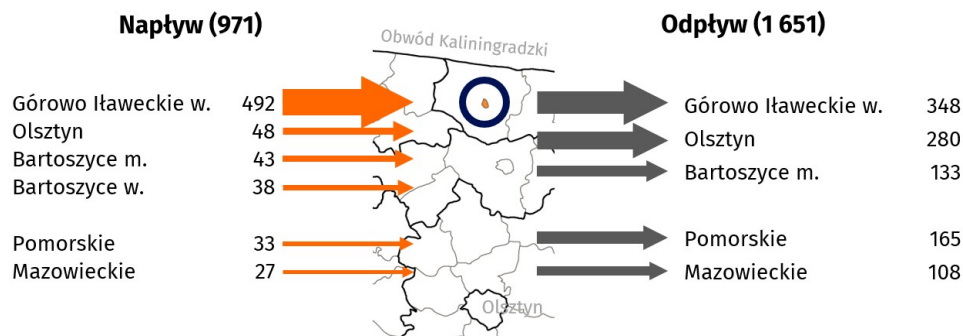
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

W 2000 r. kształt piramidy ludności Górowa Iławeckiego zbliżony jest do typu zastojowego, który charakteryzuje zbiorowość, w której roczna liczba urodzeń równa się rocznej liczbie zgonów. Natomiast w 2020 r. piramida ludności przyjęła kształt piramidy regresywnej, prezentując populację, w której z roku na rok maleje liczba urodzeń i przybywa ludności starszej z jednoczesnym spadkiem odsetka dzieci w strukturze demograficznej mieszkańców. Prognozuje się, że w kolejnych latach odsetek osób starszych będzie w dalszym ciągu wzrastał.

Z analizy przebiegu procesów demograficznych w Górowie Iławeckim wynika, że migracje są decydującym czynnikiem wpływającym na liczbę ludności i jej strukturę.

Od wielu lat liczba wymeldowań z pobytu stałego przewyższała liczbę nowych zameldowań. W latach 2000–2020 gmina charakteryzowała się ujemnym saldem migracji na pobyt stały, czyli ubytkiem migracyjnym ludności – łącznie z powodu ruchu migracyjnego ubyło 680 mieszkańców Górowa Iławeckiego.

Wykr. 4. Górowo Iławeckie – kierunki migracji w latach 2000–2020

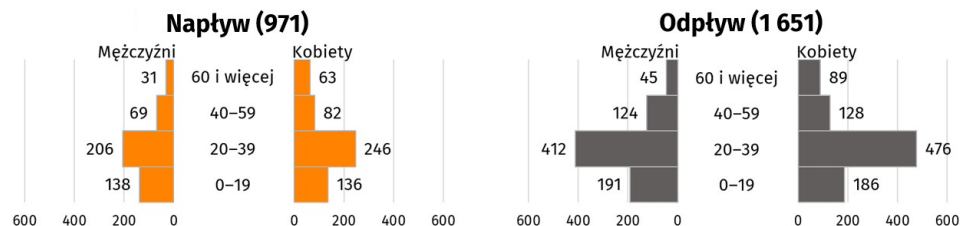

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Z danych przedstawionych na wykr. 4 wynika, że najintensywniejszy napływ ludności do miasta Górowo Iławeckie pochodził z sąsiedniej gminy wiejskiej Górowo Iławeckie. W latach 2000–2020 ze wsi do miasta przeprowadziło się prawie 500 osób. Pozostałe strumienie ludności napływowej są około 10 razy mniejsze i dotyczą mieszkańców Olsztyna (48 osób) i Bartoszczy (z miasta 43, a z gminy wiejskiej 38 osób). W przypadku wymeldowań stwierdzono, że mieszkańcy Górowa Iławeckiego najczęściej migrowali do gminy wiejskiej Górowo Iławeckie (prawie 350 osób), a także do Olsztyna (280 osób) i do Bartoszczy (133 osoby). Spora część mieszkańców gminy przeprowadziła się do innych województw, głównie do woj. pomorskiego (165 osób) i woj. mazowieckiego (108 osób).

Analiza struktury demograficznej osób migrujących wykazała, że migrują głównie osoby młode, tj. w grupie wieku 20–39 lat. Wśród osób migrujących widoczna jest również niewielka nadwyżka kobiet nad mężczyznami (wykr. 5).

Wykr. 5. Górowo Iławeckie – struktura demograficzna migrantów w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

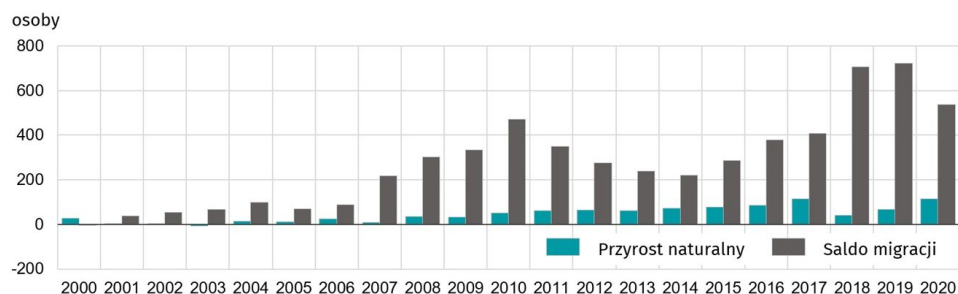
5. Stawiguda – typ C

Całkowicie odmiennie w stosunku do gminy Górowo Iławeckie kształtowały się procesy demograficzne w gminie wiejskiej Stawiguda, bezpośrednio graniczącej od strony południowej ze stolicą województwa warmińsko-mazurskiego – Olsztynem.

Według danych z 2000 r. gminę zamieszkiwało prawie 5 tys. osób. W roku 2020 gmina liczyła już 11,2 tys. mieszkańców – wzrost aż o 139%. Tak intensywny wzrost sprawił, że Stawiguda zaliczała się do gmin z największą dynamiką przyrostu rzeczywistego ludności w skali całego kraju.

Zgodnie z metodologią klasyfikacyjną Webba typ C oznacza, że wzrost liczby ludności spowodowany jest przyrostem naturalnym i jeszcze większym przyrostem migracyjnym. W przypadku Stawigudy w całym badanym okresie zaobserwowano roczny dodatni przyrost naturalny oraz dodatnie saldo migracji.

Wykr. 6. Przyrost naturalny i saldo migracji na pobyt stały w Stawigudzie

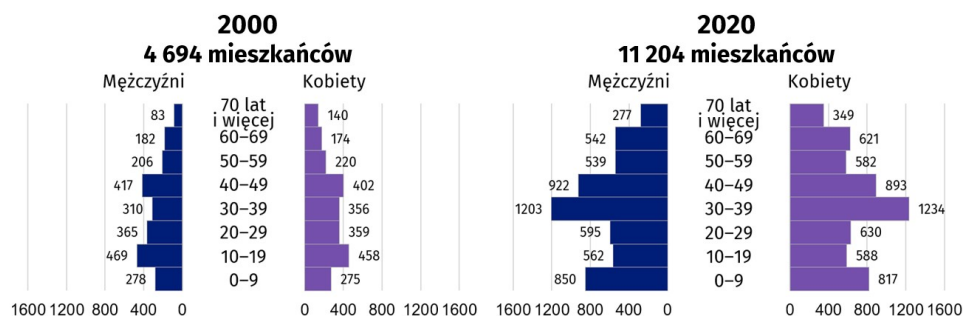

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Z danych zaprezentowanych na wyk. 6 wynika, że w latach 2000–2020, szczególnie od 2007 r., tempo napływu migracyjnego znacząco wzrosło. Można przypuszczać, że wysoka fala napływu ludności w wieku produkcyjnym przyczyniła się do zwiększania liczby urodzeń, tym samym oddziałała *in plus* na wartość przyrostu naturalnego.

Konsekwencje demograficzne powyższych zjawisk demograficznych przedstawiono na wyk. 7. Widoczne jest przede wszystkim zwiększenie udziału ludności w wieku produkcyjnym oraz dzieci.

Wykr. 7. Struktura demograficzna mieszkańców Stawigudy w latach 2000 i 2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Szczegółowa analiza miejsca zamieszkania ludności napływającej do Stawigudy wykazała, że obserwowany tam intensywny napływ ludności jest ściśle powiązany z procesami dotyczącymi Olsztyna, tj. z depopulacją oraz z suburbanizacją (osiedlaniem się mieszkańców Olsztyna na terenach okalających miasto). Suburbanizacja jest procesem obserwowanym w Polsce od wielu lat i dotyczy w zasadzie większości miast, niezależnie od ich wielkości. Warto zaznaczyć, że wszystkie gminy sąsiadujące z Olsztynem zostały sklasyfikowane jako typ C. Oprócz Stawigudy są to gminy: Giętrzwald, Jonkowo, Dywity, Barczewo i Purda.

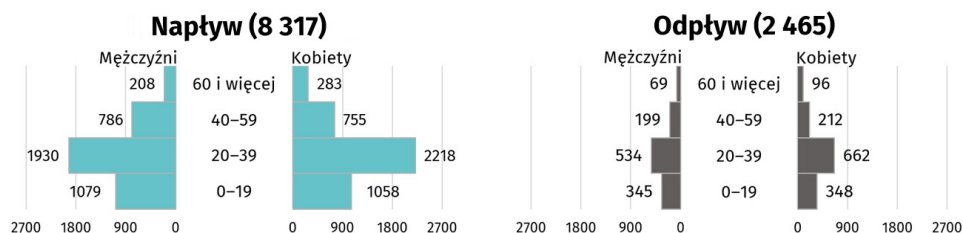
Wykr. 8. Stawiguda – kierunki migracji w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Z danych przedstawionych na wyk. 8 wynika, że w latach 2000–2020 do gminy, liczącej niespełna 5 tys. mieszkańców, napłynęło aż 8317 osób, w szczególności mieszkańców Olsztyna – prawie 5,2 tys. osób. Spora część ludności napływowej Stawigudy pochodzi z innych województw, głównie z mazowieckiego, podlaskiego oraz pomorskiego. Główny kierunek odpływu ludności to Olsztyn, do którego w całym badanym okresie przeprowadziło się łącznie ponad tysiąc mieszkańców Stawigudy.

Wykr. 9. Stawiguda – struktura demograficzna migrantów w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zBDL.

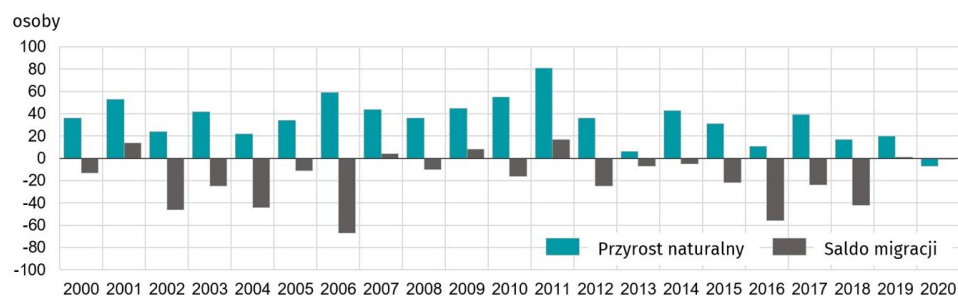
Analizując przedstawione na wyk. 9 struktury demograficzne osób migrujących, można zaobserwować, że do Stawigudy przeprowadzają się przede wszystkim osoby w wieku od 20 do 39 lat wraz z dziećmi.

6. Kurzętnik – typ A

Kurzętnik to gmina wiejska, położona w południowo-zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, w powiecie nowomiejskim, przy granicy z województwem kujawsko-pomorskim. Gmina ta została sklasyfikowana jako typ A, co oznacza, że przyrost ludności wynikał z przewagi przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym.

W badanym okresie (2000–2020) ludność Kurzętnika zwiększyła się z 8570 mieszkańców do 9135 mieszkańców – wzrost o 6,6%.

Wykr. 10. Przyrost naturalny i saldo migracji na pobyt stały w Kurzętniku

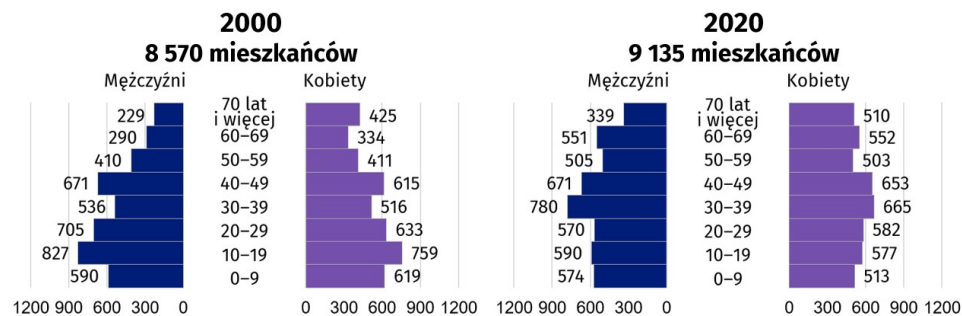

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

We wszystkich latach z wyjątkiem roku 2020 zanotowano dodatni przyrost naturalny. Saldo migracji natomiast najczęściej przyjmowało wartość ujemną (wykr. 10).

Piramida ludności Kurzętnika z 2000 r. (wykr. 11) ma charakter progresywny – odzwierciedla społeczeństwo młode, o rosnącej z roku na rok liczbie urodzeń i rosnącej liczbie ludności. W 2020 r. piramida przyjęła kształt typu zastojowego, który charakteryzuje zbiorowość, w której roczna liczba urodzeń równa się rocznej liczbie zgonów.

Wykr. 11. Struktura demograficzna mieszkańców Kurzętnika

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

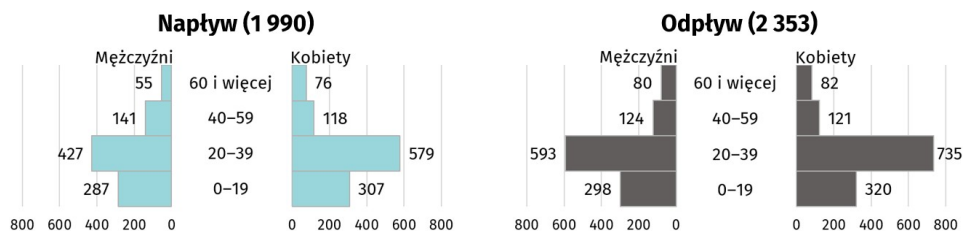
Specyfiką ruchu migracyjnego gminy Kurzętnik jest to, że największe strumienie napływu i odpływu migracyjnego dotyczą gmin sąsiadujących z Kurzętnikiem (Nowe Miasto Lubawskie, Grodziczno, Biskupiec, Brzozie; wykr. 12).

Wykr. 12. Kurzętnik – kierunki migracji w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

Podobnie jak w wyżej opisanych gminach, struktura osób migrujących według płci i wieku wykazuje identyczne prawidłowości. Migrują głównie osoby młode, tj. w grupie wieku 20–39 lat. Zarówno w napływie migracyjnym, jak i odpływie przeważają kobiety (wykr. 13).

Wykr. 13. Kurzętnik – struktura demograficzna migrantów w latach 2000–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z BDL.

W przypadku gminy Kurzętnik można przypuszczać, że zachodziła tam pewnego rodzaju „wymiana ludności” z gminami sąsiadującymi. Prawdopodobnie może to być związane z zawieraniem związków małżeńskich. Wykazane w niniejszej analizie kierunki migracji stanowią przesłankę do pogłębienia badań dotyczących procesów demograficznych w ujęciu lokalnym.

7. Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w województwie warmińsko-mazurskim występują duże różnice przestrzenne w kształtowaniu się procesów demograficznych. Rozpatrując zjawiska demograficzne w przekroju według gmin, można zauważyć charakterystyczne mikroregiony istotnie różniące się od siebie.

Obszary o korzystnych warunkach, związane głównie z dużymi ośrodkami przemysłowo-osadniczymi, rozwijają się dynamicznie (np. gminy okalające Olsztyn), natomiast niektóre obszary o funkcjach czysto rolniczych lub położone peryferyjnie w stosunku do ośrodków aktywnych gospodarczo przechodzą poważne niekorzystne przemiany, które w analizowanym okresie ujawniły się wieloma konsekwencjami demograficznymi. Ludność zamieszkująca terytoria mało atrakcyjne gospodarczo migruje do ważniejszych centrów. Znaczne i systematyczne obniżanie się liczby ludności określonego obszaru przynosi nie tylko ilościowe, ale i jakościowe następstwa demograficzne. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć zmiany w strukturze wieku ludności. Wyjeżdżają zazwyczaj ludzie młodzi, w wieku produkcyjnym i wchodzący w wiek produkcyjny, a więc regiony emigracyjne odznaczają się wysokim udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym. Zaburzenie struktury demograficznej przynosi w efekcie zmiany w życiu ekonomicznym i społecznym. Jeśli zmiany te powodują pogorszenie warunków życia, to z kolei działa stymulująco na dalsze migracje. Powstaje sprzężenie zwrotne, które może skutkować w niektórych przypadkach narastaniem problemów społeczno-ekonomicznych wyludniającego się regionu.

Wspomniane procesy migracyjne obserwowane w województwie nie tylko bezpośrednio przyczyniały się do wyludnienia, ale również z powodu odpływu ludzi młodych.

dych doprowadziły do spadku liczby urodzeń oraz wzrostu udziału osób starszych w populacji i na odwrót. Wysoka fala napływu ludności w wieku produkcyjnym (przewyższająca odpływ) powoduje zwiększenie liczby urodzeń w takiej gminie (przykład Stawigudy).

Konsekwencji wynikających z depopulacji jest bardzo wiele, jednak najbardziej widoczne są negatywne przemiany struktury wieku mieszkańców. Na podstawie badań obserwuje się prawidłowość, że proces depopulacji wpływa na stopień zaawansowania starzenia się społeczeństwa. Oznacza to, że obszary depopulacyjne wymagają wsparcia i dostosowania polityki społecznej do zachodzących procesów. Dlatego tak ważna jest znajomość procesów demograficznych w ujęciu lokalnym, dla wielu dziedzin życia, nie tylko do kreowania polityki społecznej. Przemiany demograficzne obserwowane obecnie będą rzutować na życie społeczno-gospodarcze w przyszłości. Prognoza demograficzna wskazuje, że dotychczasowe tendencje dotyczące liczby ludności i jej struktury będą się utrzymywać, a procesy depopulacyjne – pogłębiać. Zakłada się dalszy wzrost salda migracji oraz spadek przyrostu naturalnego. Nadal będzie przybywać ludności w okolicach dużych miast, szczególnie Olsztyna i Elbląga, natomiast w największym stopniu wyludniać się będą gminy zlokalizowane w północnej części województwa warmińsko-mazurskiego.

W ramach oddziaływania na przebieg procesów demograficznych w Polsce niezwykle istotna staje się potrzeba tworzenia odpowiedniej polityki regionalnej, wynikającej ze zróżnicowanej sytuacji demograficznej i specyfiki społeczno-gospodarczej danego regionu.

Bibliografia

- Hryniewicz, J., Ślusarz, G. (red.). (2020). *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*. Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Eberhardt, P. (1989). *Regiony wyludniające się w Polsce*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Holzer, J. Z. (2003). *Demografia*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Urząd Statystyczny w Olsztynie. (2021). *Sytuacja demograficzna województwa warmińsko-mazurskiego w 2020 r.*
- Gwiaździńska-Goraj, M. (2018). *Czynniki kształtujące procesy depopulacyjne na obszarach wiejskich Polski północnej*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Majdzińska, A. (2018). Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002–2014. *Studia Demograficzne*, (1), 23–54. <https://doi.org/10.33119/SD.2018.1.2>.
- Runge, J. (2007). *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rządowa Rada Ludnościowa. (2020). *Sytuacja demograficzna Polski: Raport 2019–2020*.

Uwarunkowania depopulacji

Województwo warmińsko-mazurskie należy do tych regionów, w których szczególnym zmianom ulega struktura ludności; od 2000 r. o około 1/3 zmniejszyła się liczba osób młodych do 24. roku życia, o ponad 60% zwiększyła się populacja osób po 60. roku życia, zmniejszyła się też liczba kobiet w wieku prokreacyjnym (15–49 lat). Spada przyrost naturalny; zmniejsza się liczba urodzeń; nie zmniejsza się liczba zgonów; utrzymuje się ujemne saldo migracji z powodu wzmożonych wyjazdów osób młodych poza teren województwa. Niski poziom urodzeń oraz niekorzystne trendy migracyjne – odpływ osób młodych poza granice województwa i poza granice kraju – powodują zmiany w strukturze demograficznej; wzrasta mediana wieku mieszkańców regionu; spada odsetek dzieci; rośnie udział osób w starszych grupach wieku. Według prognozy GUS utrzymywać się będą dotychczasowe tendencje dotyczące liczby i struktury ludności. Przybywać będzie ludności w gminach sąsiadujących z większymi miastami (głównie z Olsztynem i Elblągiem) oraz w gminach z rozwijającą się przedsiębiorczością. Nadal w największym stopniu wyludniać się będą gminy w północnych powiatach województwa, w tym szczególnie gminy przy granicy państwa.

Ze względu na strategiczne położenie województwa warmińsko-mazurskiego (szczególnie jego północnej części) od polityki państwa oczekuje się zainteresowania: sytuacją społeczno-gospodarczą, stanem i strukturą zaludnienia, intencjonalnego kształtowania sytuacji i potencjału demograficznego w regionie, w powiatach i gminach. A także tworzenia warunków do wykorzystania własnych zasobów demograficznych i „siły intelektualnej” mieszkańców w kształtowaniu kierunków rozwoju regionu oraz osłabienia tendencji depopulacyjnych. Regionalna polityka ludnościowa powinna sprzyjać tworzeniu wielu przedsięwzięć sprzyjających „zatrzymaniu”, stabilizacji własnego kapitału ludzkiego i społecznego dzięki integracji w sieci organizacji i instytucji regionu. Nie ma pewnej i pełnej odpowiedzi na pytanie: czy systemowe działania osłabiające tendencje migracyjne istotnie wpłyną na pożądane

^a Uniwersytet Warszawski; Rządowa Rada Ludnościowa.

zmiany stanu i struktur demograficznych? Wiedza o „wrażliwych” ze względu na bezpieczeństwo państwa, obszarach depopulacyjnych ma nie tylko znaczenie poznawcze; może też mieć ważne znaczenie strategiczne.

Porównanie sytuacji demograficznej Polski z 15 wybranymi państwami europejskimi nie wykazuje istotnych różnic w sytuacji demograficznej. Bilans ludności Polski umieszczany w kolejnych *Raportach RRL* wskazuje, że Polska nie należy do państw o znacznym ubytku ludności ani o znacznym jej wzroście. Sytuacja demograficzna Polski nie wyróżnia się szczególnie niekorzystnie lub korzystnie na tle wielu innych państw europejskich. Struktury ludności są zbliżone do występujących w wielu państwach europejskich. Zasadnicze różnice w strukturach ludności są widoczne w przestrzennym ujęciu lokalnym uwzględniającym podział na mniejsze jednostki administracyjne (dzielnice miast, powiaty, gminy wiejskie i jednostki osiedleńcze w gminach). Zróżnicowany przestrzennie stan i strukturę ludności ukazują wyniki analiz statystycznych obejmujące poszczególne jednostki administracyjne. Zmiany ludnościowe kształtują się wskutek aktywności jednostek, grup społecznych, społeczności lokalnych, instytucji państwa. Sytuacja sprzyjająca (lub niesprzyjająca) określonym zmianom demograficznym jest złożonym „zbiorem” przyczyn, których skutki obserwujemy w wymiarze państwa, regionów, gmin, poszczególnych miejscowości. Warunki sprzyjające zmianom demograficznym (migracje wewnętrzne i zewnętrzne oraz ruch naturalny ludności – urodzenia i zgony) uwarunkowane są wieloma czynnikami. Uwarunkowania zróżnicowań przestrzennych zmian demograficznych nie mają określonej przyczyny. W przestrzeni geograficznej (i administracyjnej) zmiany uwarunkowane są czynnikami historycznymi, przyrodniczymi, ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi. Każdy region i każdy obszar administracyjny ma specyficzne dla niego uwarunkowania, w których kształtuje się przebieg procesów demograficznych.

Przy obecnym stanie wiedzy możemy obserwować zmiany dokonane przy pomocy coraz doskonalszych pomiarów statystycznych tempa i kierunków zmian. Jednak nawet doskonały pomiar nie wyjaśni dostatecznie przebiegu wielu procesów. Potrzebne są wielodyscyplinarne, kompleksowe badania dające podstawy do wyjaśnienia zmian demograficznych. W Polsce niewielkie jest zainteresowanie badaniami o charakterze historyczno-społeczno-ekonomicznym, które mogłyby identyfikować czynniki i uwarunkowania określonych zmian w procesach demograficznych. Przyczynkowe badania nie wyjaśnią złożonych procesów.

Zrozumienie procesów wpływających na kształtowanie się współczesnej sytuacji demograficznej województwa warmińsko-mazurskiego nie jest możliwe bez analizy uwarunkowań historycznych. Nie można jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie: czy na obecną (2022) sytuację demograficzną województwa miały wpływ uwarunkowania historyczne. Nie ma pewności, czy przypomnienie dawnej i niedawnej historii związanej z całkowitą niemal wymianą ludności na całym terenie województwa

ma wpływ (lub nie ma wpływu) na kształtowanie obecnej sytuacji demograficznej województwa. Włodarze Warmii, w poszukiwaniu własnej oryginalnej tożsamości regionalnej, skierowali swoje wysiłki na przypomnienie historii Warmii, która uparcie i konsekwentnie była w XX w. „zapominana” z powodów ideologicznych i politycznych w poprzednich okresach¹. Czy podejmowane wysiłki (niektórych) obecnych włodarzy przekonają, że nadszedł czas, aby szczególnie historia Warmii była przypomniana i pamiętana, aby stanowiła podstawę budowania własnej tożsamości obecnych jej mieszkańców? Czy identyfikacja i budowanie więzi z Warmią będą miały wpływ na procesy demograficzne i zmieniać (lub osłabiać) niekorzystne trendy demograficzne?

Teren województwa warmińsko-mazurskiego składa się z kilku części odrębnych historycznie i etnograficznie: Warmii, Mazur, Powiśla oraz z fragmentów Północnego Mazowsza. Województwo powstało z połączenia terenów odmiennych historycznie, ekonomicznie, społecznie, etnograficznie i religijnie. Części wchodzące w skład obecnego województwa różniły historia, pochodzenie ludności, poziom rozwoju ekonomicznego, wyznania religijne. Tereny Powiśla i Mazur pozostawały przez wiele wieków pod jurysdykcją pruską, chociaż w znacznej części były zasiedlane przez ludność polską z terenów przygranicznych oraz celowo sprowadzanych z Niemiec osadników. Mazury od wielu wieków były terenem skolonizowanym przez Krzyżaków oraz przez ich następców z terenów Prus Wschodnich. Teren zasiedlany był głównie (co potwierdza nazwa) przez mieszkańców Mazowsza (Mazurów) oraz przez Kurpiów przybywających z terenów graniczących z Mazowszem.

Warmia była księstwem biskupów; do 1551 r. zarządzili tu biskupi niemieccy. Od 1551 r. do 1795 r. biskupim księstwem warmińskim zarządzali biskupi polscy. Pierwszym polskim biskupem na Warmii był Stanisław Hozjusz; ostatnim Ignacy Krasicki. Historycznie ukształtowana Warmia to region, który przez wiele wieków był odrębny kulturowo, etnograficznie, a przede wszystkim religijnie i gospodarczo od pozostałych części obecnego województwa. Warmia w porównaniu z innymi terenami była lepiej rozwinięta ekonomicznie. Warmia była wydzielonym terenem obejmującym utworzone w 1243 r. biskupstwo warmińskie. Od 1551 r. do pierwszego rozbioru (1772, a właściwie od 1795 roku) była administrowana przez polskich biskupów². Biskupstwo warmińskie skutecznie obroniło się przed reformacją; pozostało katolickie i polskie, chociaż z trzech stron było otoczone protestanckim Księstwem Pruskim. Po pierwszym rozbiorze Warmia była we władaniu Prus Wschodnich. Plebiscyt

¹ A. Sierżputowski, *Wzmacnianie tożsamości Warmii*. www.domwarminski.pl, (dostęp: 21.09.2021); H. Orłowski, *Warmia z oddali. Odpominanie*, Borussia. Olsztyn 2000; M. Łaguna, T.M. Łaguna, *Uwarunkowania tożsamości Warmii*, www.domwarminski.pl, (dostęp: 20.09.2021); *Tożsamość ziemi warmińskiej – monografia*, M. Dziugieł-Łaguna, M. Łonyszyn, M. Pawelec, (red.). Wszechnica Warmińska, Lidzbark Warmiński 2005; W.K. Szalkiewicz, *Szlak Świętej Warmii*, Agencja WIT Witold Mierzejewski/Powiat Olsztyński, Olsztyn 2020.

² S. Achremczyk (red.). *Poczet biskupów warmińskich*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn 2008.

przeprowadzony 11 lipca 1920 r. utrwałał niekorzystne dla Polski zmiany po rozbiorach Polski. Warmia nie wróciła w 1918 r. do Polski³. W XIX w. władze pruskie prowadziły celowe osadnictwo niemieckie na Warmii i Mazurach. Sprowadzana do Prus ludność niemiecka miała zagwarantować umocnienie władzy pruskiej na Warmii.

Historia „Świętej Warmii” zaczęła się w 1525 r. po ostatniej wojnie polsko-krzyżackiej⁴. Zakończyła się w 1945 r. w wyniku ucieczki miejscowej ludności przed sowiecką Armią Czerwoną. W kolejnych akcjach (w latach 1946–1948) wysiedlano z Warmii autochtonów Niemców, a także Mazurów i Warmiaków (uznawano to później za błąd). Katolicyzm na Warmii pozostał przez cały okres jej istnienia. „Ludność warmijska jest głęboko religijna, pracowita, spokojna i nadzwyczaj konserwatywna. Temu konserwatyzmowi [...] zawdzięczamy, że lud pozostał polskim, że się oparł wszystkim germanizatorskim zapędom i że na długo jeszcze takim pozostał”⁵. Stanisław Hozjusz (jeden z przywódców polskiej kontrreformacji), biskup warmiński od 1551 r., szczególnie dbał o utrzymanie polskości i katolicyzmu na Warmii. Warmia nie uległa reformacji i dzięki polskim biskupom zachowała przez ponad 250 lat język polski oraz polską kulturę przekazywaną z pokolenia na pokolenie. Religia katolicka była najważniejszym spoiwem łączącym Warmiaków, bowiem nieustające zagrożenie zewnętrzne nadawało im szczególną spoiwość narodową, budowało ich silne więzi, umacniało tradycję. Katolicyzm na Warmii pozostał przez wszystkie wieki religią dominującą.

Pruskie rządy na „Świętej” Warmii rozpoczęły się w czasach rozbiorów Polski; trwały ponad 150 lat i skończyły się zimą w 1945 r. Polską ludność na Warmii szczególnie w II połowie XIX w. poddano intensywnej germanizacji. Nie było to nowe przedsięwzięcie, gdyż germanizacja terenów pozostających pod jurysdykcją pruską postępowała systematycznie od czasów przekształcenia ziem zakonu krzyżackiego w protestanckie Prusy Książęce. Germanizacja ludności polskiej na Warmii rozpoczęła się po dokonaniu rozbiorów Polski. Przeprowadzano ją systemowo za pomocą edukacji szkolnej, administracji, Kościoła ewangelickiego. Sprowadzano osadników z terenów niemieckich, aby powiększyć udział ludności niemieckiej na niektórych obszarach Prus Wschodnich⁶. Pomimo akcji germanizacyjnych w XIX w. polskość na Warmii zachowała się nie tylko do odzyskania niepodległości w 1918 r., ale także do 1945 r.

³ Ludność zamieszkująca Warmię, Mazury i Powiśle w wyniku plebiscytu wyznaczonego na 11 lipca 1920 r. miała zdecydować o przyłączeniu do państwa polskiego lub o pozostaniu w Prusach Wschodnich i Prusach Zachodnich. Wskutek zorganizowanych działań niemieckich polska ludność przegrała Plebiscyt. Powiśle, Warmia i Mazury pozostały na kolejne dwie dekady pod rządami pruskimi.

⁴ S. Achremczyk. *Warmia*, LITTERA, Olsztyn 2011.

⁵ W. Barczewski, *Geografia polskiej Warmii*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn 1918–2008.: za J. Chłosta. *Niezwykłość Warmii w kulturze polskiej*. www.domwarminski.pl, (dostęp: 12.10 2021).

⁶ Szerzej o wysiedleniach i osiedleniach na Warmii oraz w b. woj. olsztyńskim w: J. Mikołajczak, *Trud pierwszych lat. Powiat Lidzbarski w latach 1945–1947*, Lidzbark Warmiński 1994; E. Kirejczyk, *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*, Olsztyn 1980 (nie ma wydawcy).

W czasach Polski Ludowej ze względów ideologicznych starannie pomijano rolę Kościoła i religii katolickiej w utrzymaniu polskości na Warmii. Przemilczano znaczenie Kościoła i religii katolickiej w tzw. przebudzeniu narodowym Warmiaków, jakie miało miejsce w drugiej połowie XIX w.⁷ „Było [ono] podsycane echem powstań narodowych, działaniami Polaków w zaborze pruskim. Do działaczy niepodległościowych na Pomorzu i w Wielkopolsce zwracał się z wezwaniem warmiński działacz z Gietrzwałdu Andrzej Samulowski (1840–1928), aby nie zapominali o rodakach na Warmii. Polskie odrodzenie na Warmii wzmocniły Objawienia Gietrzwałdzkie z 1877 r. „Skoro Przenajświętsza Panienka przemówiła do dzieci warmińskich po polsku, to grzechem jest, jeśli ktokolwiek języka ojczystego, jako daru Bożego się wyrzeka”⁸.

Katolicyzm na Warmii pozostał i pozwolił na utrzymanie polskości, choć warmińskie tradycje i kultura całkowicie zanikły. Podczas pruskiej okupacji zanikło też na Warmii pojęcie „Świętej Warmii”. Zniszczenia polskiej i katolickiej Warmii dokonali ostatecznie sowieccy oprawcy i komunistyczne rządy. Obecny mieszkańcom pojęcie „Świętej Warmii” przypominał podczas pielgrzymki Papież Jan Paweł II 6 czerwca 1991 r.

Unicestwienie polskości i katolicyzmu następowało konsekwentnie po zajęciu Warmii przez sowiecką armię czerwoną zimą 1945 r. Rządy sowietów na ziemiach b. Prus Wschodnich wprowadziły powszechny terror, represje i zbrodnie popełniane na miejscowej ludności cywilnej, gwałty, niszczenie i dewastowanie dorobku kulturalnego i materialnego, mostów, wiaduktów, kanalizacji, wodociągów, linii elektrycznych i kolejowych. Okradano i rabowano zakłady wytwórcze, szkoły, szpitale, domy mieszkalne, miejsca kultu religijnego, okradano muzea, palono biblioteki. Wywożono wszelkie dobra materialne: urządzenia techniczne, wyposażenie zakładów wytwórczych, szpitali, szkół, mieszkań, przedmioty o wartości muzealnej, dobra kultury, maszyny rolnicze, a także inwentarz żywy z gospodarstw rolnych. Sowietci wywozili na Wschód wszystko, co miało jakąkolwiek wartość⁹. Transport zrabowanych przedmiotów odbywał się koleją, której sieć była dobrze rozwinięta szczególnie na Warmii. Sowietci zniszczyli także znaczną część połączeń kolejowych; wywozili z Warmii zdemontowane szyny, urządzenia kolejowe. Rządy sowietów trwały do czasu przejęcia rządów przez władze polskie. Ale jeszcze przez kilka lat po przejęciu zarządu przez polskie władze nie ustawały terror wojska sowieckiego, zabójstwa, gwałty i grabieże dokonywane przez armię czerwoną na miejscowej ludności.

⁷ S. Ewertowski, *Kulturowy i gospodarczy wymiar „świętych miejsc” regionu Warmii i Mazur*, „Studia Warmińskie” 2010, nr 47.

⁸ Za: M. Jurak, S. Harajda, *Warmińsko-Mazurskimi Szlakami*, Agencja WIT Witold Mierzejewski, Olsztyn 2008.

⁹ *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, t. 2, cz. 1. Rozdz. 4; *Życie społeczno-kulturalne Lidzbarka Warmińskiego*, s. 128–129. K. Mikulski, E. Borodija (red.), wydawca: Urząd Miejski Lidzbark Warmiński 2011, s. 125 i nast.

Po II wojnie światowej nastąpiły na ziemiach b. Prus Wschodnich akcje przesiedleńcze i wysiedleńcze, wskutek których nastąpiła niemalże całkowita wymiana ludności. Obecna sytuacja ludnościowa w województwie warmińsko-mazurskim kształtowała się od 1945 r. Charakter osadnictwa na Warmii, Mazurach, Powiślu różni się zasadniczo od osadnictwa w innych regionach Polski. Tereny Warmii w 1945 r. w większości zamieszkiwała ludność niemiecka. Na mocy ustaleń międzynarodowych (konferencja w Poczdamie) nastąpiła systematyczna deportacja ludności niemieckiej z b. Prus do strefy sowieckiej w Niemczech (NRD). Główne akcje wysiedlania rozpoczęte bezpośrednio po II wojnie trwały do 1948 r.¹⁰. W akcji tej wysiedlano nie tylko Niemców, ale też autochtonów Polaków z terenów Warmii i Mazur. W kolejnych akcjach wysiedleńczych po 1945 r. została wysiedlona i rozproszona rdzenna polska ludność warmińska i mazurska. W kolejnych latach (m.in. w 1956 r. oraz w latach 1971 i 1981) do Niemiec na mocy dwustronnych porozumień polsko-niemieckich wyjeżdżali autochtoni (m.in. ze względu na łączenie rodzin oraz lepsze warunki materialne w Niemczech).

Po podpisaniu umów zawartych na konferencji w Poczdamie dotyczących zmiany granic państw po II wojnie światowej dokonano wysiedlania i przesiedlenia ludności z ziem b. Prus Wschodnich. Szukano miejsc, by osiedlić Polaków „wypędzonych” z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. Osiedlenie ich na Ziemiach Odzyskanych wymagało wysiedlenia autochtonów Niemców. Polaków „wypędzanych” z północnych i południowych Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej potocznie nazywano „repatriantami zza Buga”, zaś akcje osadnicze nazywano „repatriacją”.

W latach 1945–1948 (oraz w latach 1956–1958) z Warmii i Mazur wraz z ludnością niemiecką wysiedlono także Polaków – Warmiaków i Mazurów. Na tereny Warmii i Mazur przesiedlano ludność polską z północnych Kresów Wschodnich, z Wołynia, z centralnej Polski, a także Ukraińców w ramach akcji „Wisła”. W latach 1945–1948 zasiedlono Warmię; nowi osiedleńcy to „Zabużanie”, przesiedleńcy z centralnej Polski i z Ukrainy w ramach akcji „Wisła” oraz autochtoni¹¹.

Powiat i miasto Lidzbark Warmiński (historyczna stolica Warmii) stanowi typowy przykład kształtowania sytuacji ludnościowej na Warmii po II wojnie światowej. Wysiedlenia i osadnictwo po II wojnie światowej na terenie Warmii rozpoczęło w 1945 r. Z terenów Warmii do radzieckiej strefy okupacyjnej w Niemczech (tzn. do b. NRD) systematycznie wysiedlano ludność niemiecką. Polaków – autochtonów

¹⁰ Zasiedlenie Warmii po 1945 r. zasadniczo zakończono w 1948 r.; podstawowe grupy nowych osiedleńców to „zabużanie” z Wileńszczyzny i Wołynia („repatrianci”), przesiedleńcy z Polski Centralnej, z Ukrainy w ramach akcji „Wisła” oraz autochtoni. Szerzej o wysiedlenia i osiedlenia na Warmii oraz w b. woj. olsztyńskim w: J. Mikołajczak, *Trud pierwszych lat. Powiat Lidzbarski w latach 1945–1947*, Lidzbark Warmiński 1994; E. Kirejczyk, *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*, Olsztyn 1980.

¹¹ Szerzej: J. Mikołajczak, *Trud pierwszych...* op. cit.

Warmiaków i Mazurów – wysiedlano wraz z ludnością niemiecką, ponieważ często identyfikowano ich z ludnością niemiecką. Weryfikacja narodowości autochtonów, od wielu wieków mieszkańców Warmii, była powierzchowna i nie miała podstaw merytorycznych; do zaliczenia autochtona do narodowości niemieckiej wystarczyły nierzadko niemieckie brzmienie nazwiska, niedostateczna znajomość języka polskiego czy niechętny stosunek do nowej władzy. Kwalifikacje narodowościowe autochtonów nie miały merytorycznych podstaw i nie były weryfikowane na podstawie dokumentów. Na Warmii osiedlano rodziny głównie z Ziemi Wileńskiej, z terenów zajętych w 1939 r. przez ZSRR. Akcję wysiedlenia cynicznie nazywano „repatriacją”, a wysiedlane osoby nazywano szyderczo „repatriantami”. Przesiedlano także ludność z centralnej Polski. Na Warmii osiedlano też Ukraińców w ramach akcji „Wisła”. W 1947 r. na Warmii w powiecie lidzbarskim osiedlono 3465 Ukraińców w ramach akcji „Wisła”, w okolicy Górowa Iławeckiego i Bartoszczy. W 1947 r. na terenie powiatu lidzbarskiego pozostało 1259 autochtonów Polaków oraz 42 Niemców. W 1948 r. przesiedleńcy z centralnej i południowo-wschodniej Polski (w tym także Ukraińcy) stanowili łącznie 56% mieszkańców powiatu, „repatrianci” ze Wschodu, głównie z Wileńszczyzny i Wołynia, 43%, zaś ludność miejscowa 1%. „Główna faza osiedleńcza zakończyła się w 1948 r., gdy liczebność powiatu liczyła 34 461 mieszkańców. W grupie tej było: 29 429 Polaków przesiedleńców i »repatriantów, 3213 przesiedleńców z Akcji »Wisła«, 1259 autochtonów oraz już tylko 42 Niemców”¹². Ukraińców w ramach akcji „Wisła” osiedlano na terenie wielu sąsiednich powiatów; ponad 7 tys. osób w powiecie węgorzewskim, ponad 6 tys. osób w powiecie braniewskim i ponad 5 tys. osób w powiatach kętrzyńskim i pasłęckim. Przesiedlenia i wysiedlenia na Warmii nie zakończyły się w 1948 r. W kolejnych latach wciąż trwały migracje autochtonów (w zdecydowanej większości Polaków) do Niemiec. Na terenie województwa w latach 1956–1958 osiedlano „repatriantów” z Kresów Wschodnich II RP¹³.

Przebieg procesów zaludniania (wyludniania) terenu obecnego województwa warmińsko-mazurskiego nie sprzyjał stabilizacji ludności, budowaniu społeczeństwa i więzi społecznych. Tak autochtoni, jak i „repatrianci zza Bugu” kojarzyli rządzących i organizatorów akcji wysiedlania z władzą sowiecką i czerwoną armią, która „w drodze na Zachód” dokonywała wielu zbrodni, gwałtów, kradzieży i zniszczeń. Dla autochtonów wyjazd do Niemiec był ucieczką od gwałtów i zbrodni sowieckich. Dla wielu rodzin wysiedlonych z Kresów RP osiedlenie na terenach zarządzanych

¹² *Historia Lidzbarska Warmińskiego*, t. 2, cz. 1. op. cit., s. 128–129. Powiat lidzbarski przed II wojną światową zamieszkiwało około 35 tys. ludności.

¹³ Szerzej: E. Kirejczyk, *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*, Olsztyn 1980. W obfitej literaturze dotyczącej historii Warmii i Prus Wschodnich problemy ludnościowe nie są przedmiotem istotnego zainteresowania autorów. Omawiane są „przy okazji” innych zagadnień.

przez sowietów stało się pułapką bez wyjścia. Wyjeżdżając z Kresów, z „ziemi ojczyściej”, uciekali od władzy sowieckiej, której rządy poznawali od 1939 r. Na miejscu nowego osiedlenia spotkali się z władzą, od której uciekali.

Trudno ocenić, czy zamiarem akcji osiedleńczej było stworzenie w miastach i wsiach społeczności zróżnicowanej etnograficznie i wyznaniowo. Nie wiadomo, czy osiedlanie w jednej wsi lub miasteczku osób z różnych narodowości stało się przypadkiem, czy było działaniem celowym. Zróżnicowanie mieszkańców w małej miejscowości nie tworzyło warunków do powstawania więzi społecznych, współpracy, integracji mieszkańców. Stan taki był korzystny dla władz komunistycznych, ponieważ w zróżnicowanym społeczeństwie łatwo utrzymywać podziały oraz inspirować konflikty. Osoby doświadczone wydarzeniami II wojny światowej czuły niechęć do Niemców, co było rzeczą oczywistą. W latach 50., 70., 80. XX w. z terenów województwa warmińsko-mazurskiego do Niemiec emigrowały kolejne grupy autochtonów (głównie Warmiaków i Mazurów). Oczywista też była nieufność mieszkańców do władz komunistycznych. Celowe połączenie w miejscach osiedlenia „repatriantów” z Wołynia i Ukraińców z akcji „Wisła” nie tworzyło warunków do integracji społecznej; każda z grup starała się zachować swoją odrębność. Kolejny etap przesiedlenia ludności w województwie warmińsko-mazurskim nastąpił w połowie lat 50. XX w. Na teren Polski przesiedlono 250 tys. Polaków (głównie z ziemi wileńskiej).

Uwarunkowania historyczne nie sprzyjały powstawaniu społeczeństwa obywatelskiego na obecnych terenach województwa warmińsko-mazurskiego. Popęlnione przez władze komunistyczne błędy miały niewątpliwie wpływ na proces trudnej stabilizacji osiedleńczej. Szczególnie trudna była sytuacja rodzin przesiedlonych z Kresów Wschodnich II RP (musiały pozostać na tych terenach, ponieważ nie miały dokąd wracać). Nieufność wobec władz komunistycznych, inwigilacja i represje służb bezpieczeństwa tworzyły atmosferę zagrożenia, wrogości i braku zaufania. Poczucie tymczasowości w środowiskach „repatriantów” z Wileńszczyzny było odczuwane przez co najmniej trzy pokolenia, które nie uznawały Warmii za miejsce stałego osiedlenia. „Repatrianci zza Buga” nie byli „u siebie”; dla trzech pokoleń „u nas” oznaczało Wileńszczyznę. Migracje z Warmii na tereny, które od wielu wieków należały do Polski, były powszechne. Poszczególne grupy osadników żyły we własnych izolowanych kręgach, nie integrowały się i nie utrzymywały stosunków społecznych z innymi grupami etnicznymi czy narodowymi. Nie utrzymywano kontaktów sąsiedzkich z osobami z innych grup (tym bardziej nie zawierano małżeństw)¹⁴. Zmia-

¹⁴ Wychowałam się na Warmii; przez wiele lat obserwuję trudny proces powstawania społeczeństwa i znikanie różnic etnicznych i obyczajowych. W 2006 r. wraz z zespołem z UW prowadziliśmy badania w Lidzbarku Warmińskim. Problem podziałów społecznych i tymczasowości był wciąż obecny. Dobrze charakteryzuje to wypowiedź osoby z samorządu: „Warmia jest taka piękna, ale nikt jej nie kocha, bo oni wciąż tęsknią za tą swoją mglistą Wileńszczyzną”.

ny w sytuacji społecznej nastąpiły pod coraz silniejszym wpływem procesu depopulacji, szczególnie we wsiach peryferyjnych województwa.

Powszechnie przyjmuje się, że największy wpływ na procesy depopulacji mają uwarunkowania ekonomiczne. Obserwowane w ostatnich dekadach zmiany demograficzne w województwie warmińsko-mazurskim bezpośrednio wiążą się ze zmianami ekonomicznymi w okresie transformacji oraz specyfiką gospodarki regionu, w którym dominuje rolnictwo. Z rolnictwem była związana większość „repatriantów”. Przemiany strukturalne w rolnictwie wyznaczały kolejne etapy zmian ludnościowych w województwie. Rząd komunistyczny, umocniony po 1948 r. zjednoczeniem partii politycznych, przystąpił do przeprowadzenia przymusowej akcji „kolektywizacji” rolnictwa. Rolnikom przesiedlonym z Kresów Wschodnich RP kolektywizacja kojarzyła się z zaborem ich ziemi oraz z nędzą sowieckich kołchozów. Nie było zgody rolników na kolektywizację gospodarowania. Pomimo stosowanych przez władze represji rolnicy organizowali się i protestowali. Po 1956 r. rząd oficjalnie odstąpił od „kolektywizacji”, ale nie zrezygnował z „socjalizacyjnych” reform polegających na odbieraniu ziemi rolnikom. W ten sposób powiększano areał ziemi uprawnej podmiotom państwowym (PGR, kółka rolnicze, spółdzielnie)¹⁵. „Wyludnienie wsi następowało wskutek akcji powiększenia udziału państwa kosztem zmniejszenia prywatnej własności ziemi. W województwie zachodniopomorskim liczba ludności rolniczej po 1970 r. zmniejszyła się o 40 tys., w województwie warmińsko-mazurskim o 77 tys.”¹⁶. W województwie olsztyńskim systematycznie prowadzono akcje „werbowania” robotników do pracy w różnych przedsiębiorstwach (m.in. w górnictwie, w przemyśle, w budownictwie). Liczba ludności wiejskiej obniżała się także w związku z industrializacją kraju; zakłady przemysłowe potrzebowały pracowników, których pozyskiwano z rolnictwa. „W końcu lat siedemdziesiątych w rolnictwie indywidualnym do szczególnie trudnych problemów zaliczano: wzrost udziału gospodarstw bez następców (trzykrotny w stosunku do lat sześćdziesiątych), szybkie starzenie się populacji chłopskiej oraz rosnący udział gospodarstw rolnych użytkowanych przez emerytów i rencistów”¹⁷. Negatywne oceny sytuacji ludnościowej w rolnictwie nie miały wpływu na ograniczenie „socjalizacyjnych” zmian w sytuacji gospodarstw indywidualnych. Zastosowanie w reformach rolnych zarówno za-

¹⁵ Celem rządowych akcji „regulacyjnych” były zmiany w strukturze własnościowej gruntów rolnych. Rządy komunistyczne stosowały różne rozwiązania, które miały powiększać państwowe zasoby gruntów rolnych. Rolnikom odbierano ziemię za niedostarczenie obowiązkowych dostaw, za uzyskanie emerytury, zabierano ziemię za niezapłacone podatki i in. W czasach „gierkowskich” odebrano gospodarstwu rodzinnym 1,5 mln ha ziemi. Areał ziemi uprawnej PGR zwiększył się w tym czasie o 22%. Szerzej: J. Kaliński, *Reformy i zmiany instytucjonalne w rolnictwie Polski Ludowej*, s. 193 i nast. w: *100 lat rozwoju polskiej wsi 1918–2018*, IRWIR PAN.

¹⁶ P. Eberhardt, *Regiony wyludniające się w Polsce*, „Prace Geograficzne”, nr 148, IGIPIK PAN, Warszawa, s. 97.

¹⁷ J. Kaliński, *Reformy i zmiany...*, op. cit. s. 209.

sad „socjalizacyjnych” (po 1948 r.), jak i „liberalnych” (1991 r.) nie sprzyjało rolnictwu. Zastosowane do zmian strukturalnych w polskim rolnictwie „ideologie” socjalistyczne i liberalne nie przyniosły pozytywnych skutków.

Oficjalną przyczyną likwidacji PGR-ów była ich nierentowność; z budżetu państwa dopłacano do utrzymania produkcji rolnej w gospodarstwach państwowych. Likwidacja PGR-ów i prywatyzacja ziemi miały zapewnić wysoką rentowność sprywatyzowanego rolnictwa¹⁸. Pospiesznie likwidowano wszystkie, także dobrze wyposażone, stosujące nowe techniki i technologie produkcji, nowoczesnie zarządzane PGR-y. Liberalna (i korupcyjna) wyprzedaż ziemi rolniczej przez instytucje państwowe doprowadziła do odebrania rolnikom ziemi uprawnej, pozbawiała rolników możliwości rozwoju gospodarstw rodzinnych.

Rabunkowa transformacja gospodarki rolnej przeprowadzona na początku lat 90. XX w. spowodowała na Warmii i Mazurach kryzys strukturalny ujawniający się m.in. negatywnymi skutkami w kształtowaniu sytuacji społecznej i gospodarczej. Likwidacja PGR-ów spowodowała nie tylko straty materialne. Daleko większe były koszty społeczne, które dotknęły około 2 mln osób związanych z pracą w PGR-ach. Sprywatyzowane miliony hektarów ziemi rolniczej pozwalały (pozwalają) wielu nowym właścicielom (i dzierżawcom) osiągać wysokie dochody z dopłat unijnych do „(niby)uprawy” ziemi¹⁹. Osoby, które dysponowały znacznymi funduszami, ale nie miały związków z rolnictwem, „skorzystały z okazji” (korupcyjnie udostępnionej im możliwości) nabycia ziemi rolniczej za niską cenę, co pogłębiło procesy depopulacyjne. Wyprzedaż ziemi rolniczej zaktywizowała procesy wyludniania się terenów wiejskich „[...] obszary o funkcjach czysto rolniczych lub położone peryferyjnie w stosunku do ośrodków aktywnych gospodarczo przechodzą poważny kryzys strukturalny, który szybko ujawnia się wieloma konsekwencjami demograficznymi”²⁰.

Z analizy przestrzennego zróżnicowania procesów demograficznych wynika, że w województwie warmińsko-mazurskim w okresie transformacji zmienił się charakter zjawisk i procesów demograficznych; notowany jest wysoki poziom oddziaływania ludności z młodszych grup wieku produkcyjnego, utrzymuje się niski współczynnik

¹⁸ Do 1 stycznia 1972 r. rolnicy w PRL byli zobowiązani do oddawania „obowiązkowych dostaw” za niskie ceny wyznaczone przez rząd. Zapłata za „obowiązkowe dostawy” wynosiła około 30% ceny rynkowej. Obowiązkowymi dostawami nie był obciążony państwowy sektor rolnictwa. Likwidujący PGR-y wiedzieli, że w Unii Europejskiej we wszystkich sektorach rolnictwa stosowane są dopłaty do produkcji rolnej.

¹⁹ Jeden z wielu przykładów z woj. warmińsko-mazurskiego: Prezes dużej spółki ubezpieczeniowej zakupił w okolicy Pastłka 3 tys. ha ziemi po PGR-ach wraz z terenami przyległymi do pól (drogi, osiedla, podwórka). Uprawa 3 tys. ha ziemi polega na skoszeniu raz w roku trawy. Za „uprawę” ziemi właściciel pobiera rocznie 1,5 mln zł dopłat UE dla rolników. Na ziemi rolniczej po b. PGR-ach, a także w innych województwach gospodaruje wielu podobnych „rolników”. Jeśli przyjąć, że efektywność gospodarowania to stosunek nakładów do zysków, to prywatyzacja państwowionej ziemi, przy niskich kosztach, przynosi właścicielom duże zyski. Koszty społeczne tak przeprowadzonej prywatyzacji to inny problem.

²⁰ P. Eberhardt, op. cit. *Regiony*, 1 s. 9.

zawieranych małżeństw i niski poziom urodzeń. Zmienia się struktura wieku ludności; rośnie udział osób w wieku poprodukcyjnym. Migracje zarobkowe obejmują kolejne generacje młodzieży. Nasilenie migracji notowano w pierwszych latach transformacji, kiedy masowo likwidowano miejsca pracy w przemyśle oraz w rolnictwie państwowym.

Celem nadrzędnym transformacji było dokonanie szybkiej zmiany gospodarki centralnie planowanej na gospodarkę liberalną. W województwie warmińsko-mazurskim szybkiej likwidacji ulegały zakłady przemysłowe. W kolejnych miastach, miasteczkach, wsiach, osadach następowały „przekształcenia własnościowe”; likwidowano przedsiębiorstwa przemysłowe, rolne, usługi, zakłady pracy. W przekształceniu własnościowym zakładów produkcyjnych i usług stosowano metodę likwidacyjną; likwidowano zakłady pracy, bez względu na koszty ekonomiczne i społeczne „operacji”. Patologiczna prywatyzacja postępowała bez względu na straty materialne, zniszczenia w gospodarce, lawinowo rosnące koszty społeczne. Wskutek zmian własnościowych w województwie warmińsko-mazurskiego wystąpiło najwyższe w Polsce masowe bezrobocie („dowód” skutecznego wdrożenia mechanizmów rynkowych w gospodarce). Nie rozwiązywały narastających wraz z bezrobociem problemów społecznych wprowadzane zmiany socjalne (zasiłki socjalne – „kuronówki”, „szkolenia” bez tworzenia miejsc pracy, wcześniejsze emerytury i renty). Zwalczanie tworzonego systemowo bezrobocia było nieskuteczne, likwidowano ponieważ zakłady, nie inwestowano w nowe miejsca pracy. Zmiany strukturalne w przemyśle, usługach i rolnictwie spowodowały masowe bezrobocie i ubóstwo, kryzys w usługach społecznych organizowanych przez instytucje państwowe (edukacja, kultura, ochrona zdrowia). Masowe bezrobocie (największe w Polsce) spowodowało migracje „za pracę” poza województwo i za granicę.

Niekorzystne, postępujące zmiany w sytuacji demograficznej województwa warmińsko-mazurskiego to: spadek liczby urodzeń, wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym, systematyczne wyludnianie się małych miast i wiosek na skutek zmian społecznych i gospodarczych wywołanych patologiczną transformacją. Skutki demograficzne zmiany systemu gospodarczego dokumentuje statystyka publiczna. Obserwowane w ostatnich dekadach XXI w. procesy depopulacji różnią się od procesów z ostatnich dekad XX w. Obecne konsekwencje mają różny zakres, przyczyny i skutki. Przebiegają w innej sytuacji demograficznej. Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN prowadził badania dotyczące procesów demograficznych w województwie olsztyńskim w okresie realizacji programów uprzemysłowienia Polski w latach 60. i 70. XX w. W okresie intensywnej industrializacji wyludnienie powiązane było z wysokim przyrostem naturalnym, który rekompensował migracyjne ubytki ludności m.in. z terenów rolniczych. „Okres transformacji ustrojowej zaktywizował procesy przemieszczeń potencjału demograficznego stosownie do zacho-

dzących przekształceń gospodarczych²¹. Zmiany sytuacji demograficznej uwarunkowanej czynnikami ekonomicznymi dotyczą wszystkich wymiarów życia społecznego i ekonomicznego; ich skutki widoczne są w podstawowych grupach społecznych; w rodzinie, w społeczności lokalnej, w grupach zawodowych. Dotyczyły też wszystkich funkcji; wytwarzania, wymiany i usług. Procesy zmiany stanu i struktury ludności, chociaż są skutkiem naturalnego przebiegu zjawisk i procesów demograficznych, spowodowane są lub mogą być czy wręcz są „wymuszane” kształtowanymi celowo warunkami życia. Szczególne znaczenie w zrównoważonym przebiegu zjawisk i procesów demograficznych ma poziom zaspokajania potrzeb mieszkańców ukształtowany w wyniku przyjętych rozwiązań.

Mogą one mieć charakter systemowy, co oznacza uwzględnienie sytuacji demograficznej w stosowaniu określonych rozwiązań ekonomicznych i społecznych. Ważną funkcję pełnią tu instytucje publiczne organizujące życie społeczne i zawodowe mieszkańców. Szczególną rolę pełni rynek pracy, który albo dostosowuje się do sytuacji demograficznej, albo ignoruje potrzeby mieszkańców, stosując przypadkowe doraźne rozwiązania.

O zmianach demograficznych powstałych w wyniku zachodzących procesów i zjawisk w regionach, powiatach i gminach decyduje wiele czynników tworzących warunki „wypychające” lub/i „przyciągające” mieszkańców. Wieloczynnikowa analiza procesów i zjawisk demograficznych oraz ich uwarunkowań w regionach, powiatach i gminach, które tracą mieszkańców, może stanowić cenne źródło wiedzy i podstawę programu eliminowania przyczyn lub/i zmniejszania siły ich oddziaływania na zmiany demograficzne wywołane depopulacją. W polityce ludnościowej państwa formułowanie skutecznych narzędzi realizacji założonych zmian w sytuacji ludnościowej wymaga pogłębionej wiedzy o znaczeniu czynników istotnie zmieniających sytuację²². Systematyczne badania statystyczne zachodzących zmian w stanie i strukturze ludności w poszczególnych jednostkach administracyjnych (województwa, powiaty, gminy, wioski) pozwalają przewidywać ich dalszy przebieg oraz oceniać tempo, kierunki, zakres i natężenie procesu. Analiza zmian w kontekście ich uwarunkowań daje podstawę do oceny przyczyn, które wynikają (lub mogą wynikać) z warunków demograficznych, społecznych, ekonomicznych, politycznych.

Szczególne znaczenie w rozwoju każdej społeczności ma zasób kapitału ludzkiego i kapitału społecznego. Od 1945 r. z województwa warmińsko-mazurskiego wyjeź-

²¹ *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2017–2018*. Warszawa 2018, s. 233.

²² T. Stpczyński. *Spisy powszechnie, statystyka ruchu naturalnego i migracja ludności w badaniach Głównego Urzędu Statystycznego*, Warszawa 1994, w: *Rozwój demografii polskiej 1918–1993*. Materiały konferencji naukowej, Warszawa, 22 listopada 1993, PTD-GUS, s. 35–47. Tamże por.: M. Latuch, *Migracje zewnętrzne ludności*, s. 103–132. Szerzej bibliografia: A. Gawryszewski, *Przestrzenna ruchliwość ludności Polski. Bibliografia (lata 1896–1990)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989, s. 5 i nast.

²² *Narodowy Atlas Polski*, S. Leszczycki (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1970.

działa młodzież, aby poza terenem województwa podjąć studia i uzyskać wyższe wykształcenie. Tak jest też obecnie; zdecydowana większość najzdolniejszych absolwentów szkół średnich kształci się poza regionem. Po ukończeniu studiów większość absolwentów pozostawała (i pozostaje) w miejscu studiów albo migruje za pracą do innych regionów lub za granicę. W okresie transformacji zjawisko to nabrało jeszcze większego znaczenia, ponieważ młodzieży zaoferowano możliwość ukończenia studiów wyższych w zasadzie we wszystkich większych miejscowościach. W pierwszym okresie transformacji studia wyższe stanowiły substytut zatrudnienia i nie gwarantowały pracy. Okres intensywnych przekształceń własnościowych był też czasem wysokiego poziomu bezrobocia, szczególnie wśród generacji wchodzących na rynek pracy. Brak pracy wymuszał migrowanie w poszukiwaniu zatrudnienia, tym bardziej że pojawiły się możliwości migrowania poza granice nie tylko województwa, ale także poza granice kraju. W województwie następuje permanentny „drenaż mózgów”. Intensywny, masowy odpływ absolwentów szkół wyższych poza województwo wynika z braku pracy w zawodach o wysokich kwalifikacjach. Zatrzymanie w regionie osób o wysokich kwalifikacjach wymaga stworzenia dla nich warunków, w których mogłyby wykorzystać swoje kwalifikacje. Wymaga zróżnicowanej oferty zatrudnienia, atrakcyjnych miejsc pracy w zawodach o wysokich kwalifikacjach. W obecnej sytuacji na rynku pracy wzrastają współczynniki migracji, maleje przyrost naturalny.

Sprzyja temu peryferyjne położenie województwa, niski poziom zaspokojenia potrzeb (edukacja, ochrona zdrowia, kultura). Degradacja demograficzna i społeczna, osiedleńcza następuje wraz z zanikiem instytucji i miejscowości, co zmniejsza atrakcyjność osiedleńczą i ekonomiczną.

Przyczyny lokalnych i regionalnych zmian w stanie i strukturze ludności wynikają nie tylko z utrwalonych w okresie transformacji nierówności w poziomie rozwoju ekonomicznego i społecznego poszczególnych regionów, miast i środowisk lokalnych. Nierówności w poziomie rozwoju poszczególnych regionów oraz ich części utrwalone są historycznie. Rozwój gospodarki, infrastruktury transportowej, komunikacyjnej, technicznej, przemysłu następował tylko w niektórych regionach. Warunki społeczne (nauka, edukacja, kultura, zdrowie) sprzyjały tworzeniu nowoczesnych, atrakcyjnych miejsc pracy tylko w wybranych środowiskach. Zwiększające się zapotrzebowanie na pracowników o określonych kwalifikacjach następowało w regionach posiadających nie tylko odpowiednie warunki naturalne, ale infrastrukturę techniczną, transportową, kwalifikowane kadry, zaplecze naukowe oraz utrwalone tradycje rozwoju ekonomicznego. Na terenach intensywnego rozwoju, gdzie inwestowano w rozwój gospodarki, brak pracowników uzupełniano osiedlaniem ludności z innych regionów, tworząc warunki do definitywnej ich migracji z regio-

nów i miejscowości słabo rozwiniętych.²³ Po II wojnie światowej następował odpływ ludności z rolnictwa, z obszarów peryferyjnych, z terenów o dominujących funkcjach rolniczych do miast, szczególnie do ośrodków rozwijającego się przemysłu. Wskutek masowej migracji do ośrodków przemysłowych zmniejszała się liczba ludności oraz zmieniała się struktura mieszkańców na terenach wyludniających się. W poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia migrowali ludzie młodzi. W okresie transformacji edukacja, szczególnie na poziomie wyższym, dla wielu młodych osób stawała się substytutem zatrudnienia. Masowy rozwój szkolnictwa wyższego w wielu regionach i miejscowościach, które nie miały tradycji akademickich, ograniczał migracje edukacyjne i miał „zastępować” zatrudnienie. W konsekwencji absolwenci szkół wyższych migrowali za pracą poza teren województwa i kraju. Wobec braku pracy w miejscu zamieszkania uzyskanie wyższe wykształcenie stało się dla wielu absolwentów czynnikiem ułatwiającym migrowanie i uzyskanie pracy.

W okresie wysokiego poziomu urodzeń ubytek migracyjny ludności był kompensowany wysokim przyrostem naturalnym. W okresie transformacji nastąpiła intensyfikacja migracji powodującej wyludnienie terenów peryferyjnych, słabo rozwiniętych gospodarczo, z ubogą infrastrukturą. Depopulacji sprzyjała systemowa likwidacja miejsc pracy w przemyśle i rolnictwie, która powodowała masowe bezrobocie i ubóstwo, nie tylko w generacjach wstępujących na rynek pracy. Utrzymywał się wysoki poziom wewnętrznych i zewnętrznych migracji zarobkowych. Skutków wyludnienia nie rekompensował przyrost naturalny. Likwidacja miejsc pracy na terenach upaństwowionego rolnictwa w PGR-ach spowodowała w 1991 r. masowe bezrobocie na wsi i w rolnictwie.

Piotr Eberhardt wskazuje, że „[...] proces wyludniania przebiega według określonych faz rozwojowych. W pierwszym etapie zjawisko ujawnia się w skali lokalnej i regionalnej. Pojawiają się obszary o charakterze wyspowym, które ludność masowo

²³ W Polsce zorganizowane procesy migracji z rolnictwa do pracy w przemyśle miały miejsce od XIX w. Tak powstawały i rozwijały się niektóre okręgi przemysłowe i miasta, m.in. Łódź, Żyrardów.

W okresie dwudziestolecia 1918–1939 rozwój przemysłu skupił się w obszarze Centralnego Okręgu Przemysłowego. Tam powstała m.in. Stalowa Wola. Rozwinęły się miasta i miasteczka centralnej Polski – m.in. Starachowice, Ostrowiec Świętokrzyski, Mielec, Rzeszów, Nowa Sarzyna i inne. Rozwojowi przemysłu towarzyszył rozwój infrastruktury technicznej, szkolnictwa zawodowego, budownictwa mieszkaniowego i usług społecznych. Celowe migracje ludności organizowano także po 1945 r., szczególnie w okresie planu sześcioletniego. Program Zagospodarowania Rejonów Uprzemysławianych prowadzono systemowo, organizując celowe osiedlanie pracowników potrzebnych w rozwoju przemysłu. Procesy zmian zachodzących w gospodarce i społeczeństwie, zmiany społeczne i demograficzne dokumentowano i badano w Komitecie Badania Regionów Uprzemysławianych PAN w latach 1961–1971 (publikacje z badania dostępne w: BazHum, MUZHP.pl). Prowadzone badania miały bardzo szeroki zakres, ich założeniem była komplementarność i kompletność zagadnień oraz zmian zachodzących pod wpływem procesu industrializacji. Szczegółowe badania prowadzono m.in. w Puławach i w Płocku. Por. m.in. M. Nowak, *Problematyka Rejonów Uprzemysławianych; działalność Komitetu i Zakładu Badań w Rejonie Płockim*, „Rocznik Mazowiecki”, nr 5, 1974, (50–510).

opuszcza”²⁴. Początkowo depopulacja obejmuje tereny o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, zaniedbane, nieatrakcyjne, peryferyjne, bez jasnych perspektyw rozwoju. W dalszych etapach depopulacja rozszerza się na tereny sąsiadujące; coraz większe przestrzenie obejmowane są regresem ludności o szerokich konsekwencjach demograficznych. Najważniejsze z nich to postępująca zmiana struktury ludności na terenach wyludniających się; zmniejsza się udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym, wzrasta udział ludności w starszych grupach wieku.

Ubytek ludności w wielu jednostkach administracyjnych powodowany migracją w poszukiwaniu lepszych warunków życia ogranicza rozwój gospodarczy i zmiany społeczne, szczególnie gdy przyrost naturalny nie kompensuje ubytków migracyjnych. Uwarunkowania społeczne depopulacji wynikają także z lokalnych cech kulturowych społeczności, z niskiego poziomu kapitału ludzkiego i społecznego, z braku aktywności lokalnej mieszkańców charakterystycznej dla terenów o wysokim (i niskim) saldzie migracji ludności. Odpływ kapitału ludzkiego i zasobu demograficznego prowadzi do degradacji społeczności lokalnych pod względem aspiracji, społecznej aktywności i uczestnictwa w dążeniu do poprawy warunków życia. Demograficzne uwarunkowania migracji oraz ich konsekwencje są spolaryzowane przestrzennie. Identyfikacja przyczyn, zakresu, tempa i skali migracji z terenów wyludniających się wymaga kompleksowych badań, których wyniki stanowić mogą podstawę programu polityki państwa skutecznie przeciwdziałającej migracjom depopulacyjnym. Skutki demograficzne ubytku ludności ujawniają się w nieodległym czasie (życia jednego pokolenia lub dwóch pokoleń). Bez przeprowadzenia badań trudno stwierdzić, czy depopulacja obserwowana w latach 2000–2022 ma cechy podobne do depopulacji z okresów poprzednich.

Na terenie Warmii i Mazur ubytki ludności wskutek migracji występowały także w latach 1960–1980 XX w., w tym czasie rekompensował je wysoki poziom urodzeń. Od przełomu wieków XX i XXI migracje edukacyjne i zarobkowe mają charakter depopulacyjny, ponieważ ubytków ludności nie rekompensuje niski przyrost naturalny. Na przełomie wieków nie zmniejszyła się skala migracji edukacyjnych. Do miast o większych możliwościach edukacyjnych i tradycjach akademickich (Warszawa, Gdańsk, Toruń) migrowała (i nadal migruje) część młodzieży o wysokich aspiracjach edukacyjnych, poszukująca niedostępnych w województwie kierunków studiów wyższych.

Otwarcie granic państwa oraz masowe bezrobocie jako skutek zmiany systemowej w gospodarce wyeliminował na terenach peryferyjnych akcje organizowanej wewnętrznej migracji przestrzennej do pracy (m.in. w górnictwie). Program przekształceń własnościowych i liberalizacja gospodarki („plan Balcerowicza”) zmuszały bez-

²⁴ P. Eberhardt, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Warszawa 1989, s. 10.

robotną młodzież do migracji zarobkowych. Migracje zarobkowe młodzieży do państw UE z przełomu wieków XX/XXI stawały się „atrakcyjne” ze względu na istotnie wyższe wynagrodzenia. W większości państw UE brakowało pracowników, szczególnie o niskich kwalifikacjach, w tym osób zatrudnionych w usługach. Zmiana struktury gospodarki powodowała wysokie bezrobocie w większości regionów. Po 14 latach transformacji NSP w maju 2002 r. wykazywał bezrobocie na poziomie 21,2%, bezrobocie osób do 30. roku życia było ponad dwukrotnie wyższe. Zarobkowe migracje zagraniczne obejmowały głównie osoby, które po zakończeniu nauki nie uzyskały zatrudnienia. Braku pracy dla młodych nie rekompensowały zasiłki („kuro-niówki”) ani powszechniej dostępne „studia” wyższe. Dla bezrobotnej młodzieży studiowanie stawało się substytutem zatrudnienia. Migracja za pracę z regionów i miejscowości, w których pracy nie było (nie tylko dla młodych generacji), stawała się życiową koniecznością. Masowe bezrobocie „ukrywano” w liberalizacji przepisów upoważniających do uzyskania renty i emerytury. W 1997 r. renty z tytułu niezdolności do pracy pobierało ok. 3,5 mln osób. Większość „rencistów” korzystała z dostępnych ułatwień w uzyskaniu renty (z tytułu niezdolności do pracy). Renty i emerytury dla wielu osób stawały się substytutem wynagrodzenia za pracę. Brak pracy, brak perspektyw rozwoju skłaniał młode pokolenie Polaków, szczególnie z terenów peryferyjnych, słabo rozwiniętych gospodarczo, do poszukiwania zatrudnienia. Zagraniczne i wewnętrzne migracje zarobkowe z okresu transformacji dla większości są migracjami definitywnymi; niewielu (w 2021 r. 4,5 tys. osób) decyduje się na powrót z migracji do kraju.

W pierwszych dwóch dekadach XXI w. zagraniczne migracje zarobkowe z Polski spowodowały poważny ubytek potencjału demograficznego oraz zasobów pracy. Skutki demograficzne w nieodległej perspektywie wskazują na spadek liczby urodzeń na terenach wyludniających się z powodu emigracji zarobkowej²⁵. Długofalowe skutki ubytku ludności to brak zasobów pracy i konieczność rekompensowania ubytku imigrantami.

W konsekwencji zarobkowe migracje definitywne spowodowały trwały ubytek potencjału demograficznego, zmiany strukturalne na terenach wyludniających się oraz wzrost udziału osób w starszych grupach wieku. Brak własnych zasobów pracy i niski przyrost naturalny, który nie kompensuje ubytku migracyjnego i naturalnego (zgonów), stanowią istotne ograniczenia (wręcz barierę) w rozwoju gospodarczym i społecznym wyludniających się terenów. Wyludnienie wsi warmińskich i mazurskich położonych przy północnej granicy państwowej tworzy poważny problem

²⁵ *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. Migracje zagraniczne ludności w latach 2000–2019*, GUS, Departament Badań Demograficznych, Warszawa 2020.

polityczny, jakim jest zagrożenie bezpieczeństwa obywateli oraz integralności terytorium państwa.

Ekonomiczne konsekwencje depopulacji nie są ograniczone do utraty potencjału i zasobów demograficznych. Migracja ma poważny wymiar ekonomiczny, zarówno dla środowiska odpływu mieszkańców, jak i napływu nowych mieszkańców. Depopulacja powoduje zmianę wartości nieruchomości na terenach wyludniających się, obniżenie wartości gruntów, budynków, majątku produkcyjnego. Obniżają się dochody uzyskiwane z usług, handlu, produkcji. Rosną koszty utrzymania infrastruktury i nieruchomości. Zmniejszają się dochody z pracy, obniża się atrakcyjność zatrudnienia na terenach depopulacyjnych. Realizowana koncepcja zrównoważonego rozwoju na terenach doświadczających depopulacji obejmuje nie tylko rozwój infrastruktury komunikacyjnej, transportowej, komunalnej, społecznej, potencjału wytwórczego czy usług. Zrównoważony rozwój – jeśli ma przywrócić równowagę – wymaga dostosowania narzędzi rozwoju do ukształtowanej i przewidywanej sytuacji demograficznej gminy, miasta, powiatu czy regionu. Na terenach depopulacyjnych – szczególnie na terenach zaawansowanej depopulacji – punktem wyjścia do projektowania zrównoważonego rozwoju jest ocena stanu i struktury mieszkańców, uwzględniająca procesy zmian demograficznych, które dokonały się, oraz zmian przewidywanych na podstawie charakterystyki trendów dotychczasowych.

Społeczne uwarunkowania depopulacji są procesem bardzo złożonym. Depopulacja silnie oddziałuje na struktury społeczne i demograficzne zarówno środowiska opuszczonego przez migrujących, jak i środowiska nowego osiedlenia. Silnie wpływa też na więzi, na spójność rodziny i społeczności lokalnej. Następuje utrata kapitału ludzkiego i społecznego; więzi, spójności społecznej, wspólnoty lokalnej. Sytuacja i procesy demograficzne występujące w Polsce, analizowane w publikacjach Rządowej Rady Ludnościowej, wskazują na pogłębiające się zróżnicowanie sytuacji demograficznej nie tylko na poziomie 16 regionów, miast i wsi, ale także na poziomie poszczególnych powiatów, gmin, a także wewnątrz poszczególnych gmin. Względnie korzystna sytuacja demograficzna czterech województw w Polsce nie oznacza, że wskaźniki opisujące średni stan np. województwa mazowieckiego dotyczą całego regionu. Podobnie pogarszające się stan i struktura ludności w wielu województwach nie oznaczają niekorzystnej struktury ludności w całym regionie. Istota depopulacji ma charakter lokalny: wyludnienie następuje nie tylko w określonej gminie, ale i w częściach gmin.

Porównywanie sytuacji demograficznej województw na podstawie średnich miar zjawisk i procesów istotnie zaciemnia i deformuje zróżnicowany lokalnie obraz sytuacji. Statystyczne średnie wielkości np. urodzeń, zgonów, migracji w poszczególnych województwach bardziej zaciemniają obraz stanu i struktury ludności, niż wyjaśniają trendy i tempo postępujących zmian w sytuacji demograficznej poszczególnych jed-

nostek administracyjnych. Wyniki analiz wykonanych na poziomie poszczególnych miast, powiatów i gmin ukazują istotne zróżnicowania. W każdym z 16 województw można wskazać miasta, powiaty, gminy z ustabilizowaną sytuacją demograficzną, notujące wzrost liczby ludności, dodatnie saldo migracji i wskaźniki przyrostu demograficznego. Także w każdym województwie, powiecie czy gminie, w każdej jednostce struktury administracyjnej, można wskazać obszary problemowe z punktu widzenia sytuacji demograficznej oraz istniejącego lub/i przewidywanego przebiegu procesów i zjawisk ludnościowych; stanu ludności, ujemnego przyrostu naturalnego, ujemnego salda migracji, zdeformowanej struktury ludności ze względu na wiek i płeć mieszkańców (rosnący udział ludności w wieku poprodukcyjnym, nierównowaga płci w poszczególnych grupach wieku). Każdy z regionów w Polsce charakteryzuje się innym natężeniem problemów ludnościowych oraz innymi uwarunkowaniami, które wywołują sytuacje nierównowagi zagrażające ustabilizowanemu rozwojowi ludności. Najtrudniejsza sytuacja ludnościowa jest na terenach słabo zurbanizowanych, rolniczych lub z przewagą gospodarki rolnej, z wysokim udziałem ludności mieszkającej na wsi. Dochody własne wyludniających się gmin z przewagą funkcji rolniczych są niewystarczające do finansowania i utrzymania infrastruktury usług społecznych. Za organizację, dostępność i jakość usług społecznych dostosowanych do struktury i potrzeb mieszkańców odpowiada samorząd lokalny. Organizowanie usług społecznych wymaga stworzenia infrastruktury dostosowanej do stanu i struktury demograficznej gmin i powiatów. Podstawową funkcją samorządu lokalnego jest zaspokojenie zbiorowych potrzeb mieszkańców dzięki powszechnej dostępności usług społecznych: edukacji, wychowania, ochrony zdrowia, kultury, wypoczynku, pomocy i opieki społecznej. Każdy z rodzajów usług pełni funkcję nie tylko w bieżącej organizacji życia mieszkańców; w istotny sposób decyduje o kształtowaniu warunków życia i możliwościach rozwoju jednostki samorządowej. Usługi społeczne nie tylko zaspokajają bieżące potrzeby konsumpcyjne; edukacja, wychowanie, opieka społeczna, ochrona zdrowia, ale są inwestycjami w kapitał ludzki. Poziom zapotrzebowania na poszczególne rodzaje usług „wyznacza” lokalna sytuacja demograficzna. Dostosowanie struktury i zakresu (ilości i jakości) usług do sytuacji demograficznej na obszarach np. depopulacyjnych jest szczególnym wyzwaniem dla polityki społecznej państwa i samorządów. Usługi społeczne pełnią złożone funkcje społeczne, ekonomiczne, kulturotwórcze. Stanowią ważne narzędzia polityki ludnościowej, która wpływa na procesy demograficzne, dostępność i jakość usług społecznych, tworząc akceptowane społecznie warunki do zakładania i rozwoju rodziny.

Dominującą funkcję organizacji usług społecznych pełni samorząd lokalny, który decyduje o lokalizacji i charakterze infrastruktury, tworzy i finansuje infrastrukturę, określa program, zatrudnia wykwalifikowanych pracowników, finansuje i nadzoruje oraz realizuje usługi. Racjonalna alokacja usług społecznych musi uwzględniać po-

trzeby wynikające z systemu osadniczego oraz z sytuacji demograficznej. Dotyczy to szczególnie usług świadczonych w interesie ogólnym, powszechnie dostępnych, świadczonych w sposób ciągły i nieprzerwany, m.in. edukacji, wychowania, ochrony zdrowia, opieki społecznej. Z analizy struktury wydatków samorządów lokalnych wynika, że w realizacji zadań samorząd regionalny i lokalny główne środki przeznacza na infrastrukturę techniczną (głównie transportową – drogi). W strukturze wydatków samorządów zadania społeczne „tradycyjnie” pozostają na odległym miejscu. Na usługi społeczne permanentnie brakuje środków finansowych; rzeczywiste potrzeby mieszkańców są zaspakajane na niskim poziomie w stosunku do potrzeb i aspiracji mieszkańców. Priorytety wydatkowe gmin i regionów pozostają niezmiennie, chociaż potrzeby mieszkańców i polityka państwa preferują inne potrzeby²⁶.

Czy uprawnione jest twierdzenie, że ograniczony zakres i niska jakość (lub/i brak) usług społecznych są (lub mogą być) ważną przyczyną (istotnym czynnikiem) sprzyjającym depopulacji? Odpowiedź nie jest jednoznaczna, ponieważ zależy od indywidualnej oceny wartości niezaspokojonej potrzeby. Niska jakość edukacji w miejscowej szkole będzie skłaniała niektórych mieszkańców do poszukiwania szkoły o wyższym poziomie kształcenia w oddaleniu od miejsca zamieszkania, do podjęcia decyzji o zmianie szkoły lub zmiany miejsca zamieszkania. Poszukiwanie usług wyższej jakości wynika z aspiracji i dostępnych środków materialnych. Jakość usług opieki, wychowania, edukacji, zdrowia, bezpieczeństwa fizycznego i środowiskowego mogą być ważnym warunkiem decyzji o osiedleniu. Wyższe dochody, wyższe aspiracje konsumpcyjne mogą coraz częściej stawać się ważnym czynnikiem decydującym o zmianie miejsca osiedlenia.

Głębokie zmiany demograficzne, skala zjawisk i procesów demograficznych, jakie wystąpiły na przełomie wieków, w latach 1990–1999 i 2000–2019, będą miały w nadchodzących dekadach istotny wpływ na przestrzenne rozmieszczenie ludności. Przewidywać można wyludnienie się wielu wsi peryferyjnych i małych miast obecnie zamieszkiwanych w większości przez osoby w starszym wieku. Wiele miejscowości wyludni się i będzie „istnieć” tylko na mapach (będą znane z nazwy, których nikt już nie będzie używał). „Studia naukowe wykazały, że rozwój gospodarczy i demograficzny jest spolaryzowany przestrzennie; ludność odpływa w poszukiwaniu lepszych warunków życia”²⁷. Lepsze warunki życia oznaczały najczęściej możliwości uzyskania zatrudnienia lepiej wynagradzanego, dostosowanego do posiadanych kwalifikacji i pozwalającego je systematycznie podwyższać. Lepsze warunki życia to także korzystniejsze warunki zamieszkania, które mogą oznaczać uzyskanie dostępności do

²⁶ M. Bitner, A. Gałązka, J. Sierak, *Usługi społeczne na poziomie lokalnym – funkcje, zasady, finansowanie*, Wydawnictwo Łazarskiego, Warszawa 2020.

²⁷ P. Eberhardt, *Regiony wyludniające się w Polsce*, „Prace Geograficzne”, nr 148, IGiPZK PAN, Warszawa 1989. http://rcin.org.pl/igipz/Content/711/Wa51_5330_r1989-nr148-Prace-Geogr.pdf, s. 10 (dostęp: 22.11.2021).

mieszkania dostosowanego do potrzeb rodziny, jej oczekiwań i aspiracji. Pojęcie „lepszego warunków życia” zmienia się w czasie. Przyczyną migracji i zachętą do osiedlenia się w określonym miejscu było najczęściej zatrudnienie. Migracje ludności były badane w spisach powszechnych ludności Polski w latach 1921, 1931, 1950, 1960²⁸. Badania spisowe obejmowały zagadnienia: miejsca urodzenia, poprzednie miejsce stałego zamieszkania, czas zamieszkania w poprzednim miejscu, czas zamieszkania i miejsce urodzenia. Badania migracji ludności przeprowadzone w wymienionych spisach ludności miały różne zakresy informacji, opracowania nie zawsze zawierały charakterystyki migracji w szerokim ujęciu strukturalnym. „Następstwa procesu migracji nie zawsze będą znane, jeżeli nie nastąpi rozwinięcie specjalnych badań uzupełniających”²⁹.

Bibliografia

- Achremczyk, S. (2011). *Warmia*. Wydawnictwo LITTERA.
- Barczewski, W. (1918–2008). *Geografia polskiej Warmii*. Agencja WIT Witold Mierzejewski za: Chłosta, J., *Niezwykłość Warmii w kulturze polskiej*. www.domwarminski.pl. (Dostęp: 12.10.2021).
- Bielawny, K. (2009). *Najpopularniejszy szlak pielgrzymkowy po sanktuariach Warmii i Mazur*. Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Bitner, M., Gałązka, A., Sierak, J. (2020). *Usługi społeczne na poziomie lokalnym – funkcje, zasady, finansowanie*. Wydawnictwo im. Łazarskiego.
- Bosko, J., Wojtkowski, J. (2009). *Sanktuaria Archidiecezji Warmińskiej*. Agencja Wydawnicza Remix.
- Chłosta, J. *Niezwykłość Warmii w kulturze polskiej*. www.domwarminski.pl.
- Drej, S. (2007). *Święta Warmia*. Wydawnictwo Elset.
- Eberhardt, P. (1980). *Regiony wyludniające się w Polsce*. Instytut Geografii i Planowania Przestrzennego Polskiej Akademii Nauk.
- Ewertowski, S. (2010). Kulturowy i gospodarczy wymiar „świętych miejsc” regionu Warmii i Mazur, *Studia Warmińskie*, (47).
- Gawryszewski, A. (1989). *Przestrzenna ruchliwość ludności Polski. Bibliografia (lata 1896–1990)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Główny Urząd Statystyczny. (2020). *Sytuacja demograficzna Polski do 2019 r. Migracje zagraniczne ludności w latach 2000–2019*.
- Mikulski, K., Borodija, E. (red.). *Historia Lidzbarka Warmińskiego* (t. 2, cz. 1). Urząd Miejski Lidzbark Warmiński.
- Leszczynski, S. (red.). (1970). *Narodowy atlas Polski*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jurak, M., Harajda, S. (2008). *Warmińsko-mazurskimi szlakami*. Agencja WIT Witold Mierzejewski.

²⁸ M. Latuch, *Spis Ludności jako jedna z metod badania przemieszczeń wewnętrznych ludności*. w: *Spisy Ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–1960*, Wybór pism demografów pod red. Z. Strzeleckiego i T. Toczyńskiego 2002, Warszawa, PTD, GUS, s. 483–500.

²⁹ Op. cit. s. 484.

- Kaliński, J. (2021). Reformy i zmiany instytucjonalne w rolnictwie Polski Ludowej. W: *100 lat rozwoju polskiej wsi 1918–2018*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Kochanowski, J. *Deportacja zwana repatriacją*. Pomocnik Historyczny „Z Kresów na Kresy” (100111) z dnia 12.09.2016; Wsiedlenie, s. 35.
- Konopczyński, W. (1986). *Dzieje Polski nowożytnej*. Instytut Wydawniczy PAX.
- Kirejczyk, E. (1994). *Województwo olsztyńskie w latach 1945–1949. Kształtowanie się administracji ogólnej, rad narodowych i samorządu terytorialnego*. (b.w.).
- Lodzińska, E., Wieczorek, W., Kulczyk, S., Koryciński, S. (2008). *Polska niezwykła. Województwo warmińsko-mazurskie*. Wydawnictwo Demart.
- Latuch, M. (2002). Spis ludności jako jedna z metod badania przemieszczeń wewnętrznych ludności. W: *Spisy Ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921–1960*. Wybór pism demografów pod red. Z. Strzeleckiego i T. Toczyńskiego. Polskie Towarzystwo Demograficzne, Główny Urząd Statystyczny.
- Łaguna, M., Łaguna, T.M. *Uwarunkowania tożsamości Warmii*, www.domwarminski.pl. (Dostęp: 12.11.2021).
- Mikołajczak, J. (1994). *Trud pierwszych lat. Powiat lidzbarski w latach 1945–1947*.
- Nowak, M. (1974). Problematyka rejonów uprzemysławianych: działalność komitetu i zakładu badań w rejonie plockim. *Rocznik Mazowiecki*, (5), 50–510.
- Orłowski, H. (2000). *Warmia z oddali. Odpominanie*. Borussia.
- Achremczyk, S. (red.). *Poczet biskupów warmińskich*. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Rządowa Rada Ludnościowa. (2018). *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2017–2018*.
- Sierżputowski, A. *Wzmacnianie tożsamości Warmii*. www.domwarminski.pl.
- Szalkiewicz, W.K. (2020). *Szlak Świętej Warmii*. Agencja WIT Witold Mierzejewski.
- Dziugiel-Łaguna, M., Łonyszyn, M., Pawelec, M. (red.). *Tożsamość ziemi warmińskiej*. Wszechnica Warmińska.

Společno-ekonomiczne konsekwencje przemian demograficznych

1. Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie jest próbą określenia roli przemian demograficznych w Polsce w kształtowaniu się stanu zasobów pracy. Istota tych przemian jest związana z obserwowanymi procesami starzenia demograficznego w Polsce. Zjawisko to jest wynikiem działania dwóch tendencji. Pierwszą z nich jest wzrost przeciętnej długości życia. Drugą przyczyną jest spadek dzietności kobiet. Ważne znaczenie dla istoty i charakteru procesów demograficznych ma nie tylko ruch naturalny, ale także ruch przestrzenny, czyli migracje. Udział osób młodych (tj. w wieku 25–35 lat) w strukturze emigrujących z Polski powoduje pogłębianie zjawiska starzenia demograficznego ludności. Konsekwencje nasilania się wymienionych procesów to wzrost obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością, która zakończyła okres swojej aktywności zawodowej, oraz zagrożenie niewydolnością systemu zabezpieczenia społecznego, która może skutkować obniżaniem wysokości świadczeń społecznych i wzrostem poziomu odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne.

Jednym z narzędzi służących łagodzeniu konsekwencji negatywnych zmian w rozmiarach i strukturze wiekowej ludności są działania podejmowane w ramach polityki ludnościowej, w tym imigracyjnej. Migracje zewnętrzne to zjawisko stanowiące nieodłączną część współczesnych procesów zachodzących w Polsce. Podpisanie przez Polskę bilateralnych umów z innymi państwami, liberalizacja zasad ruchu granicznego oraz wstąpienie do struktur Unii Europejskiej to wydarzenia, które bezpośrednio przyczyniły się do upowszechnienia zjawiska międzynarodowej mobilności (Piotrowski i Organiściak-Krzykowska, 2014). W literaturze przedmiotu wskazuje się na istnienie modelu zmian społeczno-ekonomicznych, które są określane mianem tzw. cyklu migracyjnego. Cykl ten prowadzi przez trzy kolejne fazy, którymi są:

^a Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Ekonomicznych.
<https://orcid.org/0000-0001-6882-168X>.

- faza mobilności wewnętrznej;
- faza mniej lub bardziej masowych migracji zagranicznych;
- faza, w której import siły roboczej staje się koniecznością (Kaczmarczyk, Okólski, 2008).

Zmiany struktury ludności według ekonomicznych grup wieku, a w nich wzrost odsetka osób starszych oraz spadek odsetka dzieci i młodzieży w populacji, prowadzą w długim okresie do kurczenia się rodzimych zasobów pracy, które przyczynia się do generowania popytu na cudzoziemską siłę roboczą. Popyt na pracę cudzoziemców jest potrzebą, którą w pierwszym etapie odczuwają i wyrażają aglomeracje. W literaturze przedmiotu fakt ten wyjaśnia się przede wszystkim wyraźnie większą chłonnością rynków pracy wielkich miast niż obszarów o charakterze peryferyjnym oraz przewagą czynników przyciągających nad czynnikami wypychającymi z ich obszaru¹.

Procesy migracyjne mogą mieć wpływ na poziom życia ludności (Freeman, 2007). W sposób naturalny kształtują one potrzeby mieszkaniowe. Ruchy wędrowkowe przeobrażają strukturę demograficzną społeczeństw zarówno w macierzystym, jak i nowym środowisku. Zazwyczaj uczestniczą w nich ludzie młodzi, o wyższej dynamice populacyjnej. Konsekwencją tego procesu są relatywnie większe potrzeby mieszkaniowe w środowiskach, które są głównym miejscem docelowym przepływu ludności.

Wymienione obszary nie wyczerpują katalogu efektów starzenia się populacji, do których zaliczyć można np. zmiany struktury konsumpcji, zmiany na rynku pracy, rynku ubezpieczeniowym, mieszkaniowym, finansowym i innych.

2. Istota i charakter procesów demograficznych w Polsce

Procesy demograficzne zachodzące w Polsce odgrywają istotną rolę w rozwoju społeczno-ekonomicznym. Rozpoznanie ich przyczyn, charakteru i skali może przyczynić się do tworzenia planu działań, który złagodzi ich negatywne konsekwencje. Cechą charakterystyczną tych procesów jest występowanie i systematyczne pogłębianie się procesów starzenia demograficznego. Jak wspomniano wcześniej, do zasadniczych przyczyn tego zjawiska należy zaliczyć występowanie dwóch odmiennych tendencji, tj. z jednej strony spadek dzietności kobiet, połączony ze zmianami w modelu rodziny, stylu życia i ewolucji społecznej roli kobiet. Drugą przyczyną jest wzrost przeciętnej długości trwania życia, związany z ogólną poprawą stanu zdrowia i warunków życia ludności. Ważne znaczenie z punktu widzenia istoty i charakteru procesów demograficznych ma nie tylko ruch naturalny, ale także ruch przestrzenny, czyli migracje. Udział osób młodych (zwłaszcza w wieku 25–35 lat) w strukturze

¹ Por. teoria czynników wypychających i przyciągających (Push- Pull Factors Theory): Lee E.S. 1966, *A Theory of Migration*, „Demography”, Vol. 3, No 1.

emigrujących z Polski powoduje dalsze pogłębianie zjawiska starzenia demograficznego ludności.

Starzenie demograficzne społeczeństwa jest zatem procesem systematycznego wzrostu udziału osób starszych w populacji i spadku udziału młodego pokolenia. Taka sytuacja występuje wówczas, gdy następuje przejście z tzw. rozrzućnej reprodukcji ludności do nowoczesnej, mającej oszczędny charakter. Wtedy to tempo wzrostu udziału młodego pokolenia w populacji jest mniejsze od tempa wzrostu udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności. Z jednej strony obniżony poziom płodności wśród osób młodych powoduje zmniejszanie się udziału najmłodszych w społeczeństwie. Zjawisko to wpływa na poziom względnego wzrostu liczby (wzrostu udziału) osób starszych w populacji. Z drugiej strony występuje zjawisko spadku umieralności, występujące głównie wśród młodszych dzieci, co zwiększa ich szansę na dożycie wieku dorosłego, a w późniejszym okresie – podeszłego.

Proces starzenia się ludności jest względnie nowym zjawiskiem. Jego początek rozpoczyna się po tzw. eksplozji demograficznej połowy XX w. Według demografów źródłem eksplozji demograficznej był nagły wzrost liczby urodzeń po II wojnie światowej oraz spadek umieralności w starszych grupach wiekowych, który wystąpił po raz pierwszy na szeroką skalę pod koniec lat 60. ubiegłego wieku. Znaczące zmiany w strukturze społecznej ludności wywołało również wydłużanie się średniego wieku życia, będące jednym z najważniejszych osiągnięć XX-wiecznej medycyny.

Proces starzenia demograficznego oraz stopień jego zaawansowania zaczyna odgrywać istotną rolę w kształtowaniu polityki ludnościowej. Procentowy udział osób po 60. roku życia w ogólnej liczbie ludności systematycznie rośnie. W roku 2017 liczba ludności Polski wynosiła 38,4 mln, w tym ponad 7,9 mln (20,5%) stanowiły osoby w wieku poprodukcyjnym (GUS, 2017). Udział młodego pokolenia w populacji, czyli osób w wieku przedprodukcyjnym, wyniósł 6,9 mln (18,0%), a ludności w wieku produkcyjnym 23,6 mln (61,5%) (GUS, 2017). Widać więc, że udział seniorów w populacji był wyższy niż udział dzieci i młodzieży o 2,5 p.proc.

Najczęściej występującymi przyczynami procesu starzenia demograficznego społeczeństw są między innymi spadek liczby urodzeń, który powoduje zmniejszenie się udziału młodszej części społeczeństwa w ogólnej liczbie ludności. Informacje na ten temat zostały zawarte w tabl. 1.

Tabl. 1. Ludność w Polsce

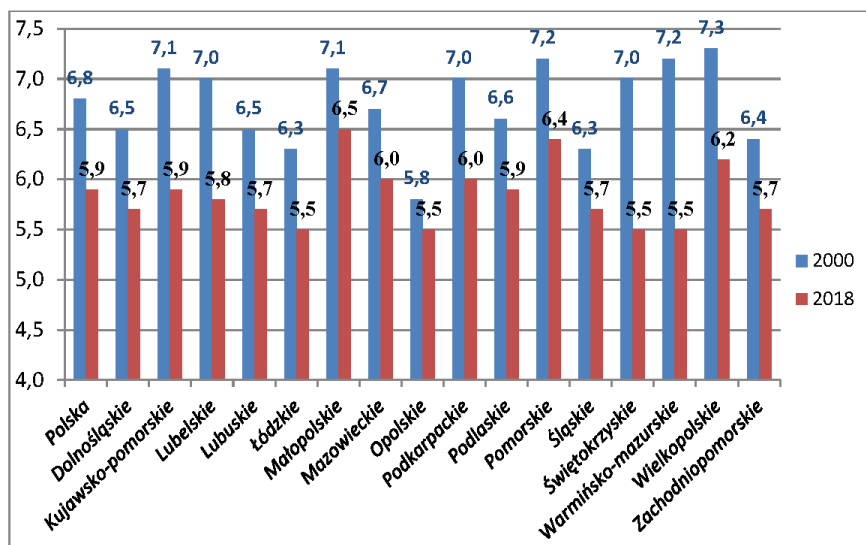
Wyszczególnienie	1990	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Ludność w tys.	38 073	38254	381 157	38 530	38 437	38 433	38 434	38 411
Urodzenia w tys.	547,7	3778,3	364,4	413,3	369,3	382,3	402,0	388,0
Zgony ogółem w tys.	390,3	368,0	368,3	378,5	394,9	388,0	402,9	414,0
Przyrost naturalny w tys.	157,4	10,3	-3,9	34,8	-25,6	-5,8	-0,9	-26,0
Przyrost rzeczywisty w tys.	85,0	-9,0	-17,0	33,0	-41,0	-4,0	0,0	-0,06

Źródło: GUS (2017–2019).

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w latach 1990–2018 jest wzrost liczby ludności Polski z 38 073 tys. osób do 38 411 tys. osób (tj. o 338 tys.). Negatywnym zaś jest istotny spadek liczby urodzeń z 547,7 tys. w roku 1990 do 388,2 tys. w roku 2018, tj. o 159,5 tys. dzieci.

Jednocześnie procesom tym towarzyszył relatywnie niewielki wzrost liczby zgonów w ww. okresie wynoszący 23,7 tysięcy. W konsekwencji powyższych procesów wartość przyrostu naturalnego oraz przyrostu rzeczywistego w końcu analizowanego okresu utrzymała się na ujemnym poziomie (liczba urodzeń była niższa niż liczba zgonów). Sytuację tę pogłębiły procesy migracyjne, które charakteryzuje ujemne saldo migracji. Spadek liczby urodzeń obserwowany zarówno w Polsce, jak i w innych państwach europejskich wynika m.in. ze spadku liczby zawieranych małżeństw. W Polsce zjawisko to (spadek liczby zawieranych małżeństw) rozpoczęło się na początku lat 90. i utrzymało w dalszych latach. Wprawdzie można dostrzec pewne pozytywne zmiany wynikające z faz wyżu i niżu demograficznego – na przykład od 2004 do 2008 r. następował stopniowy wzrost liczby zawieranych małżeństw, wynikający z ww. powodów (GUS, 2017), jednak obserwacja kolejnych 10 lat, tj. okresu 2006–2016, wskazuje na ponowny spadek liczby zawieranych małżeństw, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę współczynnik zawierania małżeństw liczony na 1000 mieszkańców. W roku 2000 wynosił on w Polsce 6,8, natomiast w 2018 r. już tylko 5,9 małżeństwa przypadało na 1000 ludności. Jego spadek nastąpił we wszystkich województwach. Jest to jedna z istotniejszych przyczyn spadku liczby urodzeń. Informacje na ten temat zostały przedstawione na wyk. 1.

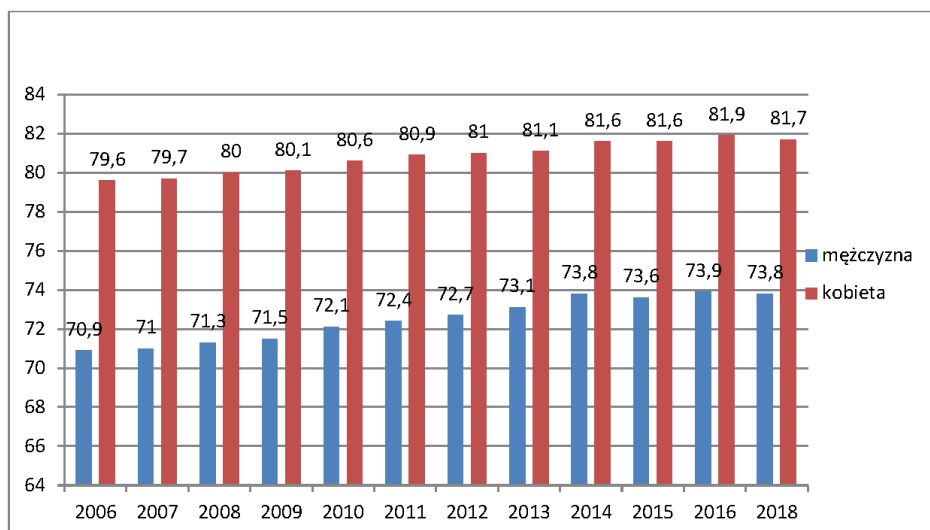
Wykr. 1. Liczba zawartych małżeństw na 1000 ludności

Źródło: GUS (2019).

Dodatkową przyczyną starzenia się ludności jest wydłużanie się okresu trwania życia, które bezpośrednio prowadzi do zwiększenia udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności. Wynika ono z rozwoju technologii medycznych, metod diagnostycznych w medycynie oraz poprawy kondycji zdrowotnej Polaków, które przyczyniają się do trwającego od ponad dwudziestu lat spadku natężenia zgonów, a tym samym wydłużania przeciętnego trwania życia ludności (GUS, 2017) (wykr. 2). W roku 2006 przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn wynosiło 70,9 roku, zaś kobiet 79,6 roku. W 2018 r. w Polsce mężczyźni żyli przeciętnie 73,8 roku, natomiast kobiety 81,7 roku. Przeciętne trwanie życia mężczyzn, jak i kobiet w roku 2018 w stosunku do roku 2006 wydłużyło się odpowiednio o 2,9 roku w przypadku mężczyzn i 2,1 roku w przypadku kobiet (wykr. 2). W prognozach demograficznych GUS dla Polski przewiduje się, że w 2050 r. trwanie życia kobiet wyniesie 88,4 roku, a mężczyzn 83 lata (GUS, 2014).

Wykr. 2. Przeciętne trwanie życia w Polsce według płci

Źródło: GUS (2017); RRL (2018).

Zmniejszeniu ulegnie różnica między trwaniem życia kobiet i mężczyzn do około 5,5 roku (GUS, 2014). Jak wynika z prognozy (przy założeniu niezmiennych warunków wymierania ludności), następować będzie dalsze wydłużanie trwania życia ludności wynikające m.in. z ograniczania nadumieralności mężczyzn oraz innych czynników wymienionych wcześniej, związanych z poprawą jakości życia.

3. Istota i charakter procesów migracyjnych w Polsce

Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na sytuację demograficzną w Polsce są procesy migracyjne, które w wielu regionach prowadzą do znacznego zmniejszenia odsetka osób młodych w mieszkającej tam społeczności (Hrynkiewicz, 2014). Migracje są istotnym elementem zmian demograficznych zarówno w sensie strukturalnym, jak i ilościowym. Przyrost naturalny ludności jest konsekwencją liczby urodzeń i zgonów w skali roku na danym terytorium. Jednak rzeczywisty przyrost ludności obejmuje sumę przyrostu naturalnego i salda migracji. Stąd migracje są ważnym zjawiskiem, mającym istotny wpływ na procesy demograficzne oraz kształtowanie się stanu ludności.

Prawie w całym okresie powojennym Polska była głównie krajem emigracji. Dopiero od niedawna stała się najpierw krajem tranzytowym dla tych, którzy przez Polskę próbowali dotrzeć do Europy Zachodniej lub Ameryki, a następnie została dostrzeżona przez migrujących jako kraj imigracji. W Polsce proces ten nabrał szczególnego znaczenia wraz z postępującymi przemianami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi okresu transformacji oraz przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej.

Zjawisko migracji znajduje w literaturze różne klasyfikacje. Jedną z najważniejszych jest podział dokonywany ze względu na zasięg terytorialny uwzględniający migracje wewnętrzne (krajowe) i zewnętrzne (zagraniczne, międzynarodowe). Migracje wewnętrzne są przemieszczeniami ludności wewnątrz kraju. Mogą one odbywać się ze wsi do miast, z miast do miast, z miast na wieś, z województwa do województwa itd. W przypadku przemieszczeń związanych z przekroczeniem granicy mamy do czynienia ze zjawiskiem migracji zewnętrznych lub zagranicznych. Odbywają się one między różnymi krajami, kontynentami i mogą mieć zakres ogólnosiwiatowy. Oprócz tego migracje zewnętrzne ludności są dzielone ze względu na okres ich trwania. Można wśród nich wyodrębnić:

- migracje na stałe, zakładające pozostanie w miejscu docelowym na stałe;
- migracje czasowe (okresowe), gdy planowany jest powrót do kraju pochodzenia.

Migracje na pobyt stały są związane z wymeldowaniem się z pobytu stałego w kraju zamieszkania i zameldowaniem się na pobyt stały za granicą (RRL, 2018). Migracje czasowe dotyczą ruchów wędrowniczych osób, które nie dokonały wymeldowania z pobytu stałego, ale przebywają poza granicami Polski – niezależnie od długości przebywania poza krajem (RRL, 2018). W polskim sposobie definiowania migracji zewnętrznych używa się ponadto określenia migracja długookresowa, które zostało zaczerpnięte z Rozporządzenia (WE) nr 862/2017 Parlamentu Europejskiego (PE) i Rady z 11 lipca 2017 r. Jest ono wykorzystywane do zbierania danych na potrzeby Eurostatu. Według tej definicji „emigracja to opuszczenie kraju przez rezydenta z zamiarem przebywania za granicą co najmniej 12 miesięcy (w jej zakres wchodzi [...] emigracja na pobyt stały)” (RRL, 2018).

W niniejszej publikacji szczególna uwaga zostanie poświęcona migracjom zewnętrznym, odgrywającym istotną rolę wśród migrujących Polaków. Zostaną tu omówione dwa główne ich rodzaje, tj. migracje na pobyt stały (tzw. emigracje definitywne) i migracje czasowe. We współczesnej statystyce Polski ujmuje się dwa podstawowe strumienie ruchów zewnętrznych na stałe, tj. emigracje i imigracje. Informacje na ten temat pochodzą z rejestru aktów wymeldowania i zameldowania na pobyt stały (RRL, 2011). Informacja na temat migracji na stałe została zawarta w tabl. 2.

Z danych zawartych w tablicy obejmujących lata 2006–2018 wynika, że skala emigracji definitywnych (na stałe) zmniejszyła się prawie czterokrotnie, z 46,9 tys. w roku 2006 do 11,8 tys. w roku 2018. Natomiast rozmiary imigracji na stałe w ww. okresie uległy zwiększeniu z 10,8 tys. w 2006 r. do 15,5 tys. w 2018 r. (wzrost o 4,7 tys.). Dzięki powyższym tendencjom po raz pierwszy od 2016 r. saldo migracji na stałe w Polsce jest dodatnie (w latach 2006–2014 było ujemne) i tym samym migracje zewnętrzne na stałe przestały być przyczyną rzeczywistego ubytku ludności. To zjawisko ma dalsze pozytywne znaczenie, bowiem imigranci coraz częściej podejmują legalną pracę i płacą podatki oraz składki na ubezpieczenie społeczne do polskich systemów.

Tabl. 2. Migracje zewnętrzne Polaków na pobyt stały

Migracje	Liczba osób migrujących w tys.						
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Emigracja	46,9	30,1	17,3	21,2	28,1	12,0	11,8
Imigracja	10,8	15,2	15,2	14,5	12,3	13,5	15,5
Saldo migracji	-36,1	-14,9	-2,1	-6,7	-15,8	1,5	3,6

Źródło: GUS (2017, 2018, 2019).

Jak podano wyżej, w 2018 r. 11,8 tys. osób wymeldowało się z pobytu stałego w Polsce. Głównymi kierunkami emigracji z Polski na pobyt stały były przede wszystkim Niemcy (38%), Wielka Brytania (22%), USA (8%), Holandia (6%), Irlandia (4%), Austria (3%) i inne kraje (19%) (RRL, 2019). Wymeldowań z pobytu stałego, powiązanego z wyjazdem za granicę, dokonują najczęściej osoby w wieku produkcyjnym (77,3%), zwłaszcza produkcyjnym mobilnym (59,7%). W ww. roku liczba kobiet wymeldowujących się z pobytu stałego w Polsce w związku z wyjazdem za granicę nieznacznie przekraczała liczbę mężczyzn (RRL, 2018). Jeśli utrzyma się to zjawisko w dłuższej perspektywie, będzie można potwierdzić istnienie migracji związanych z łączeniem się rodzin. Jest to bardzo niekorzystna sytuacja, przyczyniająca się do „uszczipiania potencjału demograficznego Polski” (RRL, 2018).

Migracje są ważnym elementem integracji europejskiej. Swobodny przepływ osób wprowadzony został w ramach tzw. Jednolitego Aktu Europejskiego (Żukrowska,

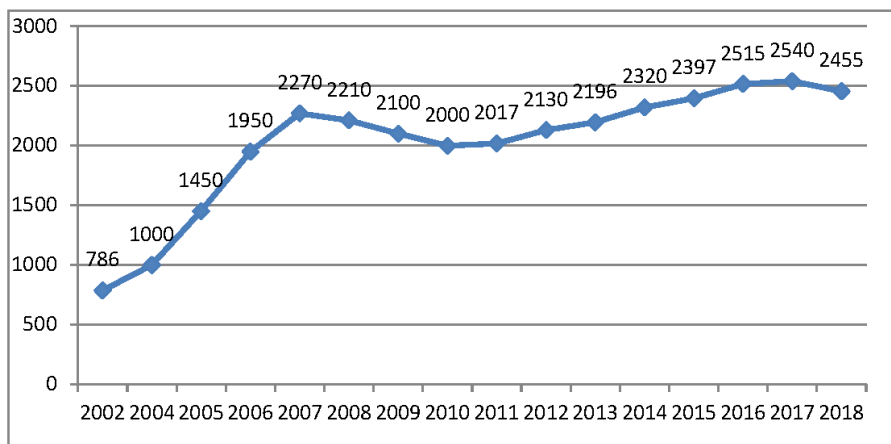
Stryjek, 2004). W Polsce proces ten nabrał szczególnego znaczenia wraz z postępującymi przemianami politycznymi, gospodarczymi oraz społecznymi okresu transformacji oraz przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 r., kiedy przemieszczanie się i podejmowanie pracy na terytorium UE zostało zliberalizowane.

Od tego momentu (tj. od roku 2004) kluczowe znaczenie dla kształtowania się sytuacji demograficznej we współczesnej Polsce mają migracje na pobyt czasowy. Liczba osób biorących w nich udział w latach 2004–2018 wzrosła 2,5-krotnie z 1 mln w roku 2004 do 2 455 tys. w roku 2018. Warto dodać, że w migracjach czasowych udział biorą osoby młode, będące w wieku 25–35 lat. To przyczynia się do uszczuplania zasobów pracy w kraju.

Celem swobodnego przepływu osób wprowadzonego na terytorium UE jest niwelowanie różnic dotyczących stanu i struktury zasobów siły roboczej oraz nadwyżek lub deficytów na rynkach zawodowych poszczególnych krajów, a także wyrównywanie w dłuższej perspektywie poziomu płac pracowników.

Tym samym migracje są także ważnym komponentem kształtowania się sytuacji na rynku pracy. Napływ ludności do kraju powoduje powiększenie rozmiarów podaży pracy. Odpływ ludności z jakiegoś kraju wpływa na zmniejszenie rozmiarów zasobów pracy. Ruchliwość przestrzenna ludności wpływa ponadto na zmiany w strukturze zasobów pracy analizowanych z punktu widzenia wieku, płci, wykształcenia i innych cech charakteryzujących osoby biorące udział w migracjach. Może się to przyczyniać do obniżenia poziomu bezrobocia i tym samym poprawy sytuacji na rynku pracy. Może także jednak powodować poważne niedobory siły roboczej, co również nie jest korzystne z punktu widzenia sytuacji na rynku pracy. Informację o rozmiarach migracji czasowych przedstawiono na wyk. 3.

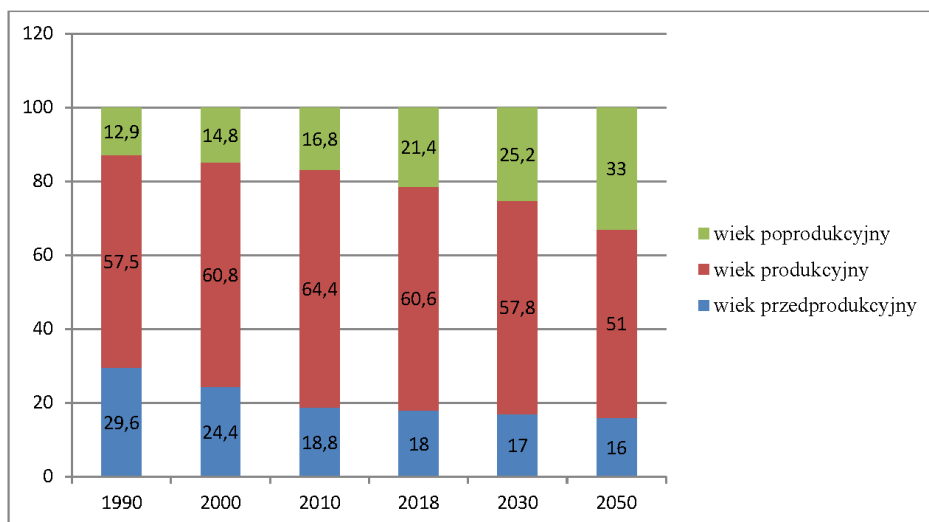
Warto zaznaczyć, że wśród podstawowych kierunków migracji czasowych wybieranych przez Polaków w 2018 r. najistotniejsze znaczenie mają: Wielka Brytania (695 tys. osób), Niemcy (706 tys. osób), Irlandia (113 tys.), Holandia (123 tys.) i Włochy (90 tys.). Najmniejsze znaczenie mają takie państwa jak: Portugalia (1 tys. osób), Cypr (1 tys.), Finlandia (3 tys. osób) oraz Republika Czeska (10 tys.) (GUS, 2019).

Wykr. 3. Emigracja z Polski na pobyt czasowy (w tys. osób)

Źródło: GUS (2019).

Utrzymujący się proces starzenia się ludności Polski jest – jak wspomniano wcześniej – konsekwencją współistnienia ze sobą kilku tendencji: pozytywnej, związanej z wydłużaniem trwania życia ludzkiego, negatywnej wyrażonej spadkiem poziomu dzietności oraz negatywnej związanej z emigracją młodego pokolenia. W konsekwencji tych procesów maleje liczba osób młodych, mogących podejmować decyzje prokreacyjne, zajmować stosowną pozycję na rynku pracy, kreować zdywersyfikowaną strukturę konsumpcji korzystną z punktu widzenia rozwoju ekonomicznego państwa. Wzrasta natomiast liczba osób starszych, które będą wymagały wsparcia i opieki. Może pojawić się zwiększony popyt na usługi opiekuńcze nad osobami starszymi, ograniczeniu może ulec popyt na dobra i usługi dedykowane dzieciom i młodzieży. I co najistotniejsze, obniżeniu ulegać będzie udział w populacji osób w wieku produkcyjnym.

Istotnej zmianie ulegnie struktura ludności według ekonomicznych grup wieku, która w coraz większym stopniu będzie odzwierciedleniem ww. negatywnych tendencji demograficznych. Powyższa sytuacja będzie mieć istotny wpływ na kształtowanie się wielkości przyszłych zasobów pracy. Informację na ten temat zaprezentowano na wyk. 4. Z danych zawartych na wykresie, obejmujących lata 1990–2018, dodatkowo wzmocnionych prognozami demograficznymi do roku 2050, widać wyraźnie ukształtowaną tendencję do spadku w analizowanym okresie udziału młodego pokolenia w populacji z 29,6% w roku 1990 do 16,0% w 2050 (spadek o około 13,6 p.proc.). W tym samym okresie prawie trzykrotnie zwiększy się udział seniorów w populacji, z 12,9 % w roku 1990 do 33,0 % w 2050 (wzrost o 20,1 p.proc.).

Wykr. 4. Ludność według ekonomicznych grup wieku (w %)

Źródło: GUS (2014, 2016, 2017).

Najistotniejsza zmiana w wymienionym okresie dotyczyć będzie udziału osób w wieku aktywności zawodowej w populacji. Na początku okresu (w roku 1990) odsetek ludności w wieku produkcyjnym wynosił 57,5% ogólnej liczby ludności Polski i rósł do roku 2010, osiągając poziom 64,2%. Po roku 2010 następuje systematyczne kurczenie się zasobów pracy polegające na zmniejszeniu udziału ludności w wieku produkcyjnym w populacji z 64,2% w roku 2006 do 60,6% w roku 2018. Według prognoz wykazywać będzie dalszą tendencję spadkową do 51% ogólnej liczby ludności w 2050 (spadek o 13,4 p.proc. w latach 2010–2050). Mieć to będzie poważne konsekwencje zarówno z punktu widzenia sytuacji gospodarczej, jak i społecznej w Polsce. Nastąpi poważne zmniejszenie liczby osób mogących i chcących pracować. W sposób istotny zmieniają się relacje ludności w wieku nieprodukcyjnym do osób w wieku produkcyjnym. W 2006 r. na 64,4% osób w wieku produkcyjnym przypadało 35,6% osób w wieku nieprodukcyjnym (obejmującym dzieci, młodzież i seniorów), natomiast w roku 2050 na 51% ludności w wieku produkcyjnym przypadnie 49,0% ludności w wieku nieprodukcyjnym. Istotnie zatem wzrośnie wskaźnik obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym. Kurczenie się zasobów pracy, będące konsekwencją długookresowych procesów demograficznych, wymagać będzie od rządu wypracowania polityki pozwalającej na uzupełnianie braków w zasobach pracy z jednoczesnymi działaniami na rzecz podwyższenia poziomu zatrudnienia. Należy bowiem zdać sobie sprawę z faktu, że w latach 2006–2016 relatywnie wysokiemu udziałowi liczby osób w wieku produk-

cyjnym w populacji nie towarzyszyły wysokie wskaźniki zatrudnienia (GUS, 2016). W roku 2006 wynosiły one 44,9% (przy stopie bezrobocia na poziomie 13,8%), natomiast w roku 2016 (w II kwartale) wskaźnik zatrudnienia wzrósł i wyniósł 52,7% (przy stopie bezrobocia 6,2%). Mimo znaczącego spadku stopy bezrobocia nie obserwuje się w Polsce istotnego wzrostu wskaźnika zatrudnienia. Można więc mówić o niewykorzystaniu zasobów pracy w takim stopniu, na jaki pozwala struktura ludności z punktu widzenia ekonomicznych grup wieku. Dodatkowo należy podkreślić, że nie są osiągnęte wskaźniki zatrudnienia zalecane w unijnej Strategii „Europa 2020”, w której zapisano zalecenie (dla państw UE) dotyczące zwiększenia wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 20–64 lata do co najmniej 75%. W Polsce Rada Ministrów przyjęła Krajowy Program Reform na rzecz Strategii „Europa 2020”, którego jednym z celów jest zwiększenie wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat do poziomu co najmniej 71%. Przy kurczących się zasobach pracy niezwykle istotne będzie ich jak najpełniejsze wykorzystanie.

Naturalną konsekwencją procesów demograficznych zachodzących w Polsce jest pojawienie się popytu na pracę cudzoziemców. Relatywnie niski napływ cudzoziemców do Polski (w stosunku do odpływu) na początku analizowanego okresu wynikał z tego, że poziom zarobków uzyskiwanych w Polsce był mniej atrakcyjny niż w państwach Europy Zachodniej. Obecnie coraz wyraźniej obserwuje się zainteresowanie cudzoziemców podjęciem pracy w Polsce. Jest to zjawisko korzystne dla państwa przyjmującego, zwłaszcza z powodu uzupełnienia niedoborów siły roboczej, zwiększenia liczby pracujących oraz zwiększenia liczby osób płacących podatki i składki na ubezpieczenia społeczne.

Napływ pracowników cudzoziemskich odbywa się w czasie znaczącego odpływu polskich pracowników za granicę, który mógłby być przeszkodą w rozwoju rodzimych przedsiębiorstw. Stąd przedsiębiorcy chętnie korzystają z możliwości zatrudniania pracowników cudzoziemskich.

Skala zapotrzebowania na pracę cudzoziemców w Polsce jest uzależniona od czynników o charakterze makro, takich jak poziom wzrostu i rozwoju gospodarczego, oraz czynników mikro związanych z funkcjonowaniem przedsiębiorstwa czy gospodarstwa domowego.

4. Podsumowanie

Wśród konsekwencji współczesnych procesów demograficznych można wymienić:

- Zwiększanie się udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności i pojawienie się zjawiska starzenia demograficznego, wymagającego poważnych zmian w sposobie

finansowania wydatków publicznych, a zwłaszcza zabezpieczeń emerytalno-rentowych.

- Obserwuje się spadek liczby urodzeń wynikający m.in. ze spadku liczby zawieranych małżeństw. W Polsce zjawisko to rozpoczęło się na początku lat 90. i utrzymało w dalszych latach.
- Istotnym zjawiskiem jest wydłużenie się trwania życia ludzkiego, które bezpośrednio prowadzi do zwiększenia się udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności.
- Znaczący wpływ na sytuację demograficzną w Polsce mają procesy migracyjne, które w wielu regionach prowadzą do znacznego zmniejszenia odsetka osób młodych.
- Kluczowe znaczenie dla kształtowania się sytuacji demograficznej w Polsce mają migracje na pobyt czasowy. Liczba osób biorących w nich udział w roku 2018 wyniosła 2 455 tys. Warto dodać, że w migracjach czasowych udział biorą osoby młode, będące w wieku 25–35 lat, co przyczynia się do kurczenia zasobów pracy w kraju.
- Zmniejszanie się zasobów pracy w Polsce generuje i będzie zwiększać popyt na pracę cudzoziemców.

Bibliografia

- Główny Urząd Statystyczny. (2014). *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2016). *Aktywność ekonomiczna ludności Polski*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2017). *Trwanie życia w 2016 r.*
- Główny Urząd Statystyczny. (2017). *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2018). *Rocznik Demograficzny 2017*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2019). *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2019*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2019). *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym*.
- Główny Urząd Statystyczny. (2019). *Rocznik Demograficzny 2019*.
- Freeman, R. B. (2007). Migracje w procesie globalizacji. *Gospodarka Narodowa*, (1–2), 99–129.
- Kaczmarczyk, P., Okólski, M. (2008). *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia*. Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1).
- Piotrowski, M., Organiściak-Krzykowska, A., (2014). Bariery i stymulatory zatrudniania cudzoziemców w województwach Polski wschodniej. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, (3).
- Rządowa Rada Ludnościowa. (2014). *Rekomendacje Rządowej Rady Ludnościowej w zakresie polityki ludnościowej Polski*.

Rządowa Rada Ludnościowa. (2011). *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2010–2011*.

Rządowa Rada Ludnościowa. (2016). *Sytuacja demograficzna Polski*.

Rządowa Rada Ludnościowa. (2018). *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2017–2018*.

Rajkiewicz, A. (2007). Polityka społeczna wobec procesów migracyjnych. W: G. Firlić-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), *Polityka społeczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żukrowska, K., Stryjek J. (red.), (2004). *Polska w Unii Europejskiej*. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Depopulacja jako uwarunkowanie lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego

1. Wprowadzenie

Proces rozwoju gospodarczego na poziomie regionów jest uwarunkowany pewnymi ogólnymi prawidłowościami, a jednocześnie charakteryzuje się cechami specyficznymi (Kosiedowski i Potoczek, 2001). Funkcjonowanie regionu w określonych uwarunkowaniach zewnętrznych, a także ich zróżnicowanie, może powodować, że w poszczególnych regionach będą występowały mniej lub bardziej sprzyjające warunki rozwojowe. Niebagatelną rolę odgrywają czynniki natury demograficznej, w tym przyrost naturalny czy zjawisko migracji. Wzajemne powiązania demograficzno-ekonomiczne są dość oczywiste. Odpowiednia ilość i jakość czynnika ludzkiego jest niewątpliwie niezbędnym warunkiem rozwoju gospodarczego. Niski potencjał demograficzny oznacza bowiem pojawienie się szeregu wielopłaszczyznowych problemów gospodarczych (Głodowska, 2011).

Zmiany czynników demograficznych, w tym problem depopulacji i starzenia się społeczeństwa, są szczególnie istotne w kontekście ich wpływu na rozwój społeczno-gospodarczy regionów, choć, jak podkreśla Szukalski (2019), jest to problem słabo dyskutowany w Polsce. Zmiany demograficzne odnoszą się zasadniczo do dwóch głównych procesów. Pierwszym z nich jest malejąca ogólna liczba ludności, która w skrajnych przypadkach przyjmuje formę depopulacji, drugim kluczowym wyzwaniem jest starzenie się społeczeństwa. Jak podkreśla Okólski (2010), starzenie się społeczeństwa jest głównym wyzwaniem demograficznym Europy. To zjawisko nieuchronne i w perspektywie kilkudziesięciu lat nieodwracalne.

Główne zagrożenia wynikające ze zmian demograficznych, w tym depopulacji regionów, to rosnące niedopasowanie miejsc pracy, zamieszkania, edukacji i usług przy powiększającej się luce podażyowej, coraz bardziej rozproszone i nieefektywne osadnictwo oraz niewydolny system administracyjno-terytorialny (Śleszyński, 2018).

^a Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Ekonomicznych.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6957-2846>.

Od warunków demograficznych pośrednio zależą wszystkie kluczowe elementy rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek samorządu terytorialnego. Oddziaływanie czynników demograficznych przekłada się także bezpośrednio na poziom i strukturę środków gromadzonych w budżetach gmin (Galiński, 2015; Gwoździcka-Piotrowska, 2012). Poziom dochodów określonej jednostki samorządu terytorialnego zależy w pierwszej kolejności od wysokości dochodów własnych, m.in. od liczby podatników oraz od ogólnego zaludnienia na jej obszarze (Cichy, 2020, s. 218). Sytuacja demograficzna, szczególnie zjawisko depopulacji i starzenia się społeczeństwa, może prowadzić zatem do sytuacji społeczno-gospodarczej określanej jako anty-rozwoj, „zły rozwój” (*maldevelopment*). Jak zauważa Mahler (1993), *maldevelopment* stanowi źródło procesu marginalizacji dużych grup ludności.

Procesy depopulacyjne postrzegane są jako bardziej zagrażające społeczeństwu przyszłości niż obecnie, rozpadanie się bowiem dotychczasowych struktur demograficznych w jednostkach samorządu terytorialnego, istniejący ubytek ludności oraz negatywne jego skutki nastąpią w zależności od intensywności depopulacji po kilku, a często po kilkudziesięciu latach (Kurzynowski, 2020, s. 164).

Celem podjętych analiz było zdiagnozowanie sytuacji demograficznej, w tym zjawiska depopulacji, w województwie warmińsko-mazurskim, w ujęciu lokalnym w relacji do wybranych wskaźników sytuacji dochodowej.

2. Metodyka badań

Pogłębionej analizy sytuacji w zakresie sytuacji demograficznej na tle sytuacji dochodowej w ujęciu lokalnym dokonano na przykładzie powiatów województwa warmińsko-mazurskiego i miast na prawach powiatu. W tym celu do oceny sytuacji demograficznej wykorzystano typologię J. W. Webba (1963). To metoda uniwersalna, która jest wykorzystywana dla różnych jednostek przestrzennych na poziomie krajowym oraz międzynarodowym (Biały i Długosz, 2015; Haczek i Kłos, 2019; Majdzińska, 2018; Piech, 2021). W typologii tej, wyróżniającej osiem typów oznaczonych literami od A do H, pierwsze cztery typy A–D charakteryzują jednostki aktywne demograficznie (rozwojowe), natomiast typy E–H oznaczają jednostki nieaktywne (regresywne), w których ubywa ludności. Klasyfikacja Webba wyróżnia następujące typy sytuacji demograficznej:

- typy rozwojowe (przyrost liczby ludności):
 - A – dodatni przyrost naturalny przewyższa ujemne saldo migracji,
 - B – dodatni przyrost naturalny jest wyższy od dodatniego salda migracji,
 - C – dodatni przyrost naturalny jest niższy od dodatniego salda migracji,
 - D – dodatnie saldo migracji z nadwyżką rekompensuje ujemny przyrost naturalny;

- typy regresywne (spadek liczby ludności):

E – ujemny przyrost naturalny nie jest rekompensowany przez dodatnie saldo migracji,

F – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym przyrostem naturalnym niż ujemnym saldem migracji,

G – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym,

H – ujemne saldo migracji nie jest rekompensowane przez dodatni przyrost naturalny.

Analizy dotyczące zmiany liczby ludności, przyrostu naturalnego, salda migracji przeprowadzono z wykorzystaniem danych publikowanych przez GUS: *Migracje wewnętrzne i zagraniczne. Ludność – urodzenia i zgony* (dane dla lat 2011–2020). Przeprowadzoną diagnozę sytuacji demograficznej w ujęciu lokalnym województwa warmińsko-mazurskiego pogłębiono, odnosząc zdiagnozowany typ sytuacji demograficznej do sytuacji dochodowej gmin w powiatach i miastach na prawach powiatu. Do oceny sytuacji dochodowej w ujęciu lokalnym wykorzystano trzy miary dotyczące dochodów budżetowych gmin: wartość dochodów własnych na mieszkańca, subwencji ogólnej na mieszkańca oraz dotacji celowej na mieszkańca. Jak wynika bowiem z badań Gornowicza i Wichowskiej (2017), dochody budżetowe gmin są pochodną sytuacji demograficznej jednostki.

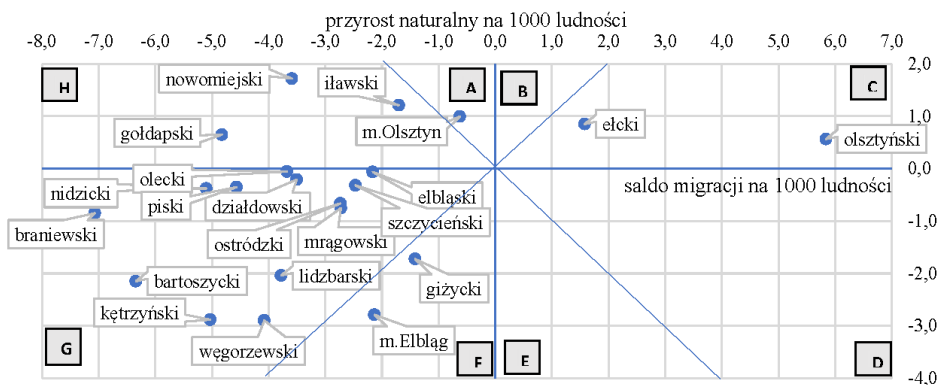
3. Sytuacja demograficzna w powiatach i miastach na prawach powiatu województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2011–2020

Przeprowadzona analiza sytuacji demograficznej w ujęciu lokalnym w województwie warmińsko-mazurskim według klasyfikacji Webba (wykr. 1) wskazała, że powiaty i miasta na prawach powiatu charakteryzowały się w latach 2011–2020 głównie sytuacją demograficzną określaną według wykorzystanej typologii jako dualnie nieaktywna (typ F i G: ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji). Było to aż 15 jednostek terytorialnych z 21 uwzględnionych w analizie. Jedynie dwa powiaty (ełcki i olsztyński) zaliczono do jednostek dualnie aktywnych (typ B i C: dodatnie saldo migracji i dodatni przyrost naturalny). Powiatem aktywnym demograficznie, ale w tym przypadku głównie za sprawą dodatniego przyrostu naturalnego rekompensującego ujemne saldo migracji, był Olsztyn (miasto na prawach powiatu).

W grupie powiatów i miast na prawach powiatu zdiagnozowano trzy jednostki, które charakteryzowały się dodatnim przyrostem naturalnym, który jednak nie rekompensował ujemnego salda migracji (typ H według klasyfikacji Webba). Były to powiaty: iławski, nowomiejski i gołdapski. Jak wynika z przedstawionej analizy, na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego nie zdiagnozowano żadnego powiatu ani miasta na prawach powiatu, które charakteryzowałyby się jednocześnie ujem-

nym przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji (typ D według klasyfikacji Webba).

Wykr. 1. Sytuacja demograficzna w powiatach województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2011–2020 według typologii Webba

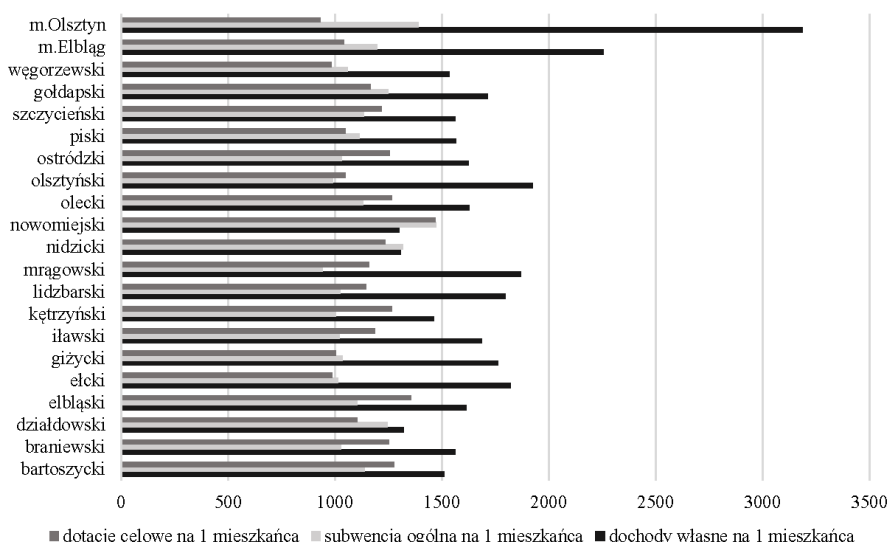

Uwaga. Typ sytuacji demograficznej: aktywne (A–D), nieaktywne (E–H).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS – dane dla lat 2011–2020.

Diagnozę wybranych jednostek terytorialnych poszerzono o analizę sytuacji dochodowej (wykr. 2).

Wykr. 2. Sytuacja dochodowa gmin, powiatów i miast na prawach powiatu województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2011–2020 (zł)

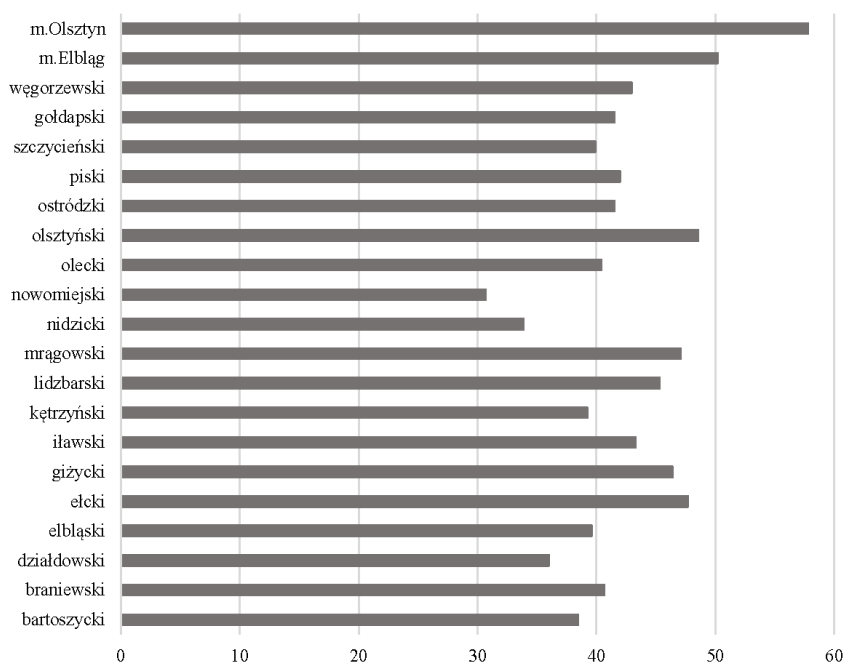

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Dochody budżetów gmin i miast na prawach powiatu* (dane dla lat 2011–2020).

Uwzględniając dochody własne, wartość subwencji oraz dotacji w przeliczeniu na mieszkańca, można zauważyć relatywnie dużą różnicę pomiędzy miastami na prawach powiatu a pozostałymi jednostkami (wykr. 2). Sytuacja ta wynikała głównie z różnicy w poziomie dochodów własnych w przeliczeniu na mieszkańca.

Jak wynika z danych zamieszczonych na wykr. 3, tylko w miastach na prawach powiatu udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetowych w przeliczeniu na mieszkańca przekraczał 50%. W pozostałych jednostkach udział ten wahał się od 30,7% w gminach powiatu nowomiejskiego do prawie 50% w gminach powiatów olsztyńskiego i elckiego. Odnosząc wyniki tego etapu analizy do oceny sytuacji demograficznej, można zauważyć, że jednostki, które zdiagnozowano jako aktywne demograficznie (m. Olsztyn, powiaty olsztyński i nowomiejski), to jednocześnie jednostki o najwyższych udziałach dochodów własnych w dochodach budżetowych.

Wykr. 3. Udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetowych gmin, powiatów i miast na prawach powiatu województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2011–2020 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS: *Dochody budżetów gmin i miast na prawach powiatu* (dane dla lat 2011–2020).

Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Gornowicza i Wichowską (2017), najważniejszymi determinantami dochodów budżetowych gmin województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2010–2014 o charakterze demograficznym były struk-

tura wiekowa mieszkańców oraz saldo migracji ludności. Dodatkowo saldo migracji w latach 2011–2020 zidentyfikowano tylko w dwóch powiatach: olsztyńskim oraz ełckim. Miasto Olsztyn charakteryzowało się relatywnie niskim ujemnym saldem migracji, zarówno w stosunku do innych jednostek, jak i do wskaźnika przyrostu naturalnego, którego wartość rekompensowała ujemne saldo migracji.

4. Wnioski

Przeprowadzona analiza wykazała, że województwo warmińsko-mazurskie na poziomie lokalnym doświadcza problemu depopulacji. Aż 71,4% jednostek terytorialnych (powiaty i miasta na prawach powiatu) charakteryzowało się w latach 2011–2020 głównie dualnie nieaktywną sytuacją demograficzną według typologii Webba. Tylko powiaty ełcki i olsztyński zaliczono do jednostek dualnie aktywnych. Powiatem aktywnym demograficznie, za sprawą dodatniego przyrostu naturalnego rekompensującego ujemne saldo migracji, był Olsztyn (miasto na prawach powiatu).

Sytuacja dochodowa gmin w powiatach i miastach na prawach powiatu była także zróżnicowana. Na podstawie wskaźnika wartości dochodów własnych, subwencji ogólnej oraz dotacji celowej w przeliczeniu na mieszkańca zdiagnozowano relatywnie dużą różnicę pomiędzy miastami na prawach powiatu a pozostałymi jednostkami. Dysproporcja ta w głównej mierze wynikała z różnicy w poziomie dochodów własnych w przeliczeniu na mieszkańca. Jedynie w miastach na prawach powiatu udział dochodów własnych w strukturze dochodów budżetowych w przeliczeniu na mieszkańca przekraczał 50%. Jednostki, które zdiagnozowano jako aktywne demograficznie (m. Olsztyn, powiaty olsztyński i nowomiejski), to jednocześnie jednostki o najwyższych udziałach dochodów własnych w dochodach budżetowych.

Bibliografia

- Biały, Sz., Długosz, Z. (2015). Typologia demograficzna krajów Europy wg Webba w latach 2005–2025. *Kultura i Polityka. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie*, (18), 151–164.
- Cichy, J. (2020). Wyludnienie jako czynnik wpływający na dochody własne jednostek samorządu terytorialnego. W: J. Hryniewicz, G. Ślusarz (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (s. 217–220). Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Galiński, P. (2015). Determinants of debt limits in local governments: case of Poland. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, (213), 376–382. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.554>.
- Głodowska, A. (2011). Wpływ rozwoju gospodarczego na sytuację demograficzną w krajach Unii Europejskiej. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, (18), 394–408.
- Gornowicz, M., Wichowska, A. (2017). Struktura demograficzna a dochody gmin województwa warmińsko-mazurskiego w latach 2010–2014. *Społeczeństwo i Ekonomia*, 1(7), 61–72. <https://doi.org/10.15611/sie.2017.1.05>.

- Główny Urząd Statystyczny. *Dochody budżetów gmin i miast na prawach powiatu* (dane dla lat 2011–2020).
- Główny Urząd Statystyczny. *Migracje wewnętrzne i zagraniczne. Ludność – urodzenia i zgony* (dane dla lat 2011–2020).
- Gwoździcka-Piotrowska, M. (2012). Budżet gminy jako element zarządzania jednostką samorządu terytorialnego. *Studia Ekonomiczne i Regionalne*, 5(2), 100–106.
- Haczek, A., Kłos, A. (2019). Zmienność migracji stałych na obszarze aglomeracji bielskiej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 13, 166–177. <https://doi.org/10.24917/20845456.13.12>.
- Kosiedowski, W., Potoczek, A. (2001). Strategia rozwoju jako instrument podnoszenia konkurencyjności lokalnych jednostek terytorialnych. W: W. Kosiedowski (red.), *Strategie i polityka rozwoju lokalnego* (s. 9–24). Wydawnictwo Wszechnica Mazurska.
- Kurzynowski, A. (2020). Procesy depopulacyjne a zrównoważony rozwój. W: J. Hryniewicz, G. Ślusarz (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje* (s. 163–166). Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa.
- Mahler, F. (1993). Maldevelopment and marginality. W: J. Danecki, J. Krycki, D. Markowska (red.), *Insights into maldevelopment. Reconsidering the Idea of Progress* (s. 192–200). Uniwersytet Warszawski.
- Majdzińska, A. (2018). Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002–2014. *Studia Demograficzne*, 1(173), 23–54. <https://doi.org/10.33119/SD.2018.1.2>.
- Okólski, M. (2010). Wyzwania demograficzne Europy i Polski. *Studia Socjologiczne*, 4(199), 37–78.
- Piech, K. (2021). Ocena sytuacji demograficznej Polski na podstawie analizy typologii demograficznych J. Webba i J. Długosza. *Urban Development Issues*, 72, 42–52. <https://doi.org/10.51733/udi.2021.72.04>.
- Szukalski, P. (2019). Depopulacja: dlaczego o niej mówimy? *Demografia i Gerontologia Społeczna*, (6).
- Śleszyński, P. (2018). Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski. *Studia PKZK PAN*, (183), 225–247.
- Webb, J. W. (1963). The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931. *Economic Geography*, 39(2), 130–148.

Zmienność koniunktury w warunkach regionalnej depopulacji – wzajemne związki i oddziaływania

1. Wprowadzenie

Depopulacja to zjawisko zarówno o charakterze demograficznym, jak i przestrzennym oznaczające spadek liczby ludności w danym okresie. Jest on rezultatem ujemnego salda przyrostu naturalnego ludności, ujemnego salda migracyjnego lub też obu tych zjawisk równolegle (Merino i Prats, 2019, s. 1). W literaturze przedmiotu wskazuje się na cztery grupy czynników charakteryzujących depopulację, tj. demograficzne (*European Committee of the Regions*, 2017), psychospołeczne (Stockdale, 2002), środowiskowe (Paniagua, 2008) i ekonomiczne (Merino i Prats, 2019; Pezzini, 2001).

Zjawisko depopulacji jest widoczne w wielu państwach, w tym także europejskich. Wyludnianie się wielu obszarów, nawet pomimo prowadzonej polityki regionalnej na szczeblu UE, a także wielu działań i zachęt podejmowanych na poziomie władz lokalnych, jest procesem postępującym. W tym kontekście stwarza ono konkretne problemy m.in. natury ekonomicznej. Wyodrębnienie spośród krajów UE grupy tzw. regionów problemowych wynika m.in. ze zjawisk związanych z odpływem ludności i wynikających z tego konsekwencji. Dotychczasowe badania wskazują na istnienie wielu niekorzystnych skutków odpływu ludności. Dotyczą one m.in. wyhamowania tempa wzrostu gospodarczego, problemów na rynku pracy, trudności finansowych samorządów lokalnych. Procesy te stanowią swoiste błędne koło rozwoju społeczno-gospodarczego, który nawet przy udziale najnowszych technologii nie może odbyć się bez czynnika ludzkiego.

Polska również należy do grona krajów, w których zjawisko depopulacji regionalnej jest widoczne. Regiony, które notują odpływ ludności, są najczęściej regionami

^a Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Nauk Ekonomicznych.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8677-977X>.

o najniższym poziomie rozwoju ekonomicznego. Mowa o wszystkich województwach tzw. ściany wschodniej, ale także tych, które nie mają na swym obszarze metropolii (Bogdański, 2019). Wyniki badań pokazują, że regiony o ujemnym saldzie migracyjnym ludności charakteryzują się również mniejszą odpornością na zmienność koniunkturalną, towarzyszącą aktualnym procesom rozwoju gospodarczego.

2. Depopulacja – przegląd literatury

Pierwszym i bezpośrednim skutkiem odpływu ludności z określonych obszarów są zmiany w strukturze ludności pod względem wieku i płci (Stasiak, 1992). Z jednej strony jest to wynik naturalnego procesu starzenia się społeczeństwa z powodu ujemnego salda przyrostu naturalnego. Z kolei zmiany liczby ludności pod względem płci stanowią rezultat względnie krótszego trwania życia mężczyzn, a także tego, że – jak pokazują wyniki badań – migracje wewnętrzne w skali międzyregionalnej w większym stopniu dotyczą kobiet w wieku reprodukcyjnym niż mężczyzn (Zurro Sanchez-Colomer, 2020).

Zmniejszanie się liczby ludności w danym kraju czy regionie powoduje ujawnienie się trudności na rynku pracy. Polegają one na kurczeniu się podaży pracy (pracowników) i problemach w obsadzaniu stanowisk często nawet niewymagających wysokich kwalifikacji. Doświadczenia takie mają już regiony wschodniej Polski, a także województwa: łódzkie, kujawsko-pomorskie, zachodniopomorskie, lubuskie, śląskie i opolskie.

Ogólnie rzecz biorąc, depopulacja danego regionu powoduje sekwencję niekorzystnych zjawisk z tym związanych. Pierwszym z nich jest odpływ przeważnie ludzi młodych, którzy nie widząc perspektyw rozwoju, migrują zazwyczaj do większych ośrodków miejskich. Odpływ osób wchodzących na rynek pracy powoduje oczywiście przyspieszenie starzenia się społeczeństwa, nie tylko wskutek samego ujemnego salda przyrostu naturalnego, ale również w wyniku migracji osób w wieku reprodukcyjnym.

Z przyspieszonym procesem starzenia się społeczeństwa wiąże się kwestia ubóstwa ekonomicznego. Osoby niepracujące, a utrzymujące się ze świadczeń społecznych, zazwyczaj mają dochody niższe od przeciętnych. Powoduje to zmiany struktury i ogólny spadek konsumpcji, ograniczenie popytu oraz problemy infrastrukturalne. Ponadto odpływ ludności przyczynia się do zmian strukturalnych rodziny i społeczności lokalnych. Brak osób młodych stwarza również trudności w realizacji funkcji opiekuńczych wobec starszych i chorych członków rodziny (Stockdale, 2002; Szukalski, 2015).

Zmniejszanie się liczby ludności wpływa także na spadek dochodów podatkowych samorządów lokalnych. Borykają się one często z problemem utrzymania dotychczasowej infrastruktury, takiej jak: szkoły, przedszkola, transport miejski (Bogdański,

2017). Niejednokrotnie jedynym wyjściem z sytuacji jest wzrost zadłużenia gmin z tytułu malejących wpływów do budżetu pochodzących od samych mieszkańców.

Powyższe procesy związane z depopulacją powodują również zmiany w strukturze ekonomicznej ludności, polegające na zmniejszeniu zasobów na rynku pracy, osłabieniu przedsiębiorczości i innowacyjności (Celińska-Janowicz i in., 2010). Depopulacja powoduje także deformację lokalnego rynku towarów i usług, problemy na rynku nieruchomości (spadek cen ze względu na niski popyt) (Szukalski, 2015), nieefektywność lokalnego systemu finansów publicznych, wzrost kosztów utrzymania infrastruktury (Li, 2015), zwłaszcza infrastruktury społecznej. W efekcie powyższych procesów obszary wyludniania charakteryzują się niską konkurencyjnością.

Depopulacja ma także pewne pozytywne aspekty. Należą do nich: poprawa bezpieczeństwa życia i możliwość wzrostu wydajności funkcjonowania rolnictwa poprzez powiększenie gospodarstw rolnych (Bański, 2002).

Związek między gospodarką a populacją jest obecny w literaturze ekonomicznej już od czasu ogłoszenia maltuzjańskiego prawa ludności pod koniec XVIII w. Według Malthusa związek między gospodarką a ludnością jest niejednoznaczny. Z jednej strony wzrost liczby ludności następuje w tempie geometrycznym, natomiast produkcja żywności odbywa się w miarę postępu arytmetycznego. Zdaniem Malthusa musi to prowadzić do stanu przeludnienia. Zwiększająca się liczba ludności przy stałej podaży ziemi powoduje spadek wydajności pracy w rolnictwie. W tej sytuacji produkcja rolna nie byłaby w stanie nadążyć za wzrostem liczby ludności, a podaż żywności obniżałaby się, aż spadek ludności, spowodowany głodem, osiągnąłby poziom, przy którym możliwe by było zapewnienie odpowiedniej ilości pożywienia. W ten sposób naturalna regulacja liczby ludności odbywałaby się w sposób skokowy i z towarzyszeniem gwałtownych zjawisk społecznych (głód, choroby, wojny o zasoby) (Van Der Gaag i De Beer, 2015). Bliższe współczesności badania wskazują, że jeśli weźmiemy pod uwagę nie tylko całkowitą populację, ale także strukturę demograficzną uwzględniającą wiek populacji, można dostrzec wzajemne relacje (Bloom i Williamson, 1998; Kinugasa, 2006).

W literaturze wskazuje się, że problem ubytku ludności jest podstawą do zidentyfikowania obszarów problemowych i obszarów o charakterze demograficznej depresji (Śleszyński i in., 2017). Struktura demograficzna i gospodarcza wzajemnie na siebie oddziałują. Zmiany demograficzne mają wpływ na sytuację zarówno po stronie podażowej, jak i popytowej gospodarki (Komaki, 2017). Efekty podażowe obejmują m.in. zmiany w liczebności siły roboczej i skali inwestycji, a efekty po stronie popytowej dotyczą zmiany poziomu konsumpcji ogółem oraz zmiany we wzorach konsumpcji (Aksoy i in., 2019). Oba efekty nie wykluczają się wzajemnie, ale następują w tym samym czasie, a efekt końcowy będzie stanowił wypadkową ich kombinacji.

Pierwszym czynnikiem o charakterze podaźowym jest związek pomiędzy liczbą ludności a tempem wzrostu gospodarczego. Zależność ta była przedmiotem badań już na początku XX w. Dotyczyły one wpływu rozmiaru populacji, przyrostu naturalnego czy też poziomu dzietności na wzrost gospodarczy. Pomijano przy tym rolę struktury wieku społeczeństwa. Jednak, jak wykazały późniejsze badania, to właśnie zmiana struktury wieku ludności, która zaistniała na skutek transformacji demograficznej, przyczyniła się do wzrostu gospodarczego, nazywanego cudem gospodarczym „tygrysów azjatyckich” (Bloom i Williamson, 1998).

Starzenie się społeczeństwa oznacza wzrost udziału osób w wieku produkcyjnym w ogólnej liczbie ludności. Proces ten, związany z tzw. przejściem demograficznym, powoduje przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego i jest nazywany w literaturze „dywidendą demograficzną” (Bloom i Williamson, 1998). Wprawdzie przynosi ona pozytywny skutek, jednak w długim okresie przekształca się w demograficzne tsunami z powodu spadku liczby osób w wieku produkcyjnym i niewielkiej liczby ludzi młodych, którzy wypełnią powstającą lukę demograficzną.

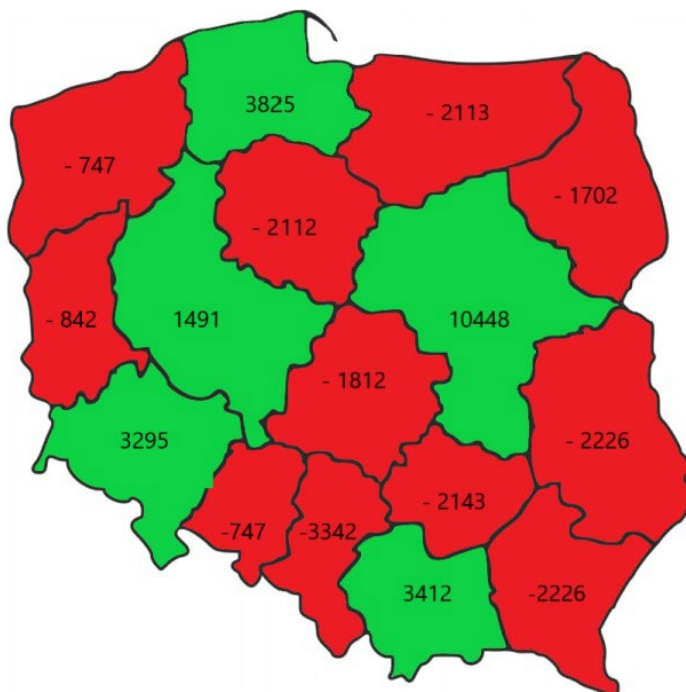
Zjawisko depopulacji może również powodować zmiany w poziomie inwestycji prywatnych realizowanych na danym obszarze. Jeśli depopulacja powoduje zmiany w strukturze demograficznej społeczeństwa, to modyfikacji ulegają również zmagregowane preferencje mieszkańców odnośnie do konsumpcji i oszczędności. Jedną z najbardziej znanych teorii, dotyczących zmian preferencji oszczędzania i konsumpcji, jest tzw. hipoteza cyklu życia opracowana przez Modiglianiego i Brumberga (1954). Według autorów tej teorii, jednostki określają swoje preferencje dotyczące konsumpcji i oszczędności, biorąc pod uwagę swoją sytuację życiową. W zależności od wieku jednostki będą skłonne oszczędzać w okresie aktywności zawodowej, natomiast po przejściu na emeryturę nastąpi wzrost ich skłonności do konsumpcji (Modigliani i Brumberg, 1954). Wyniki badań wśród kilkudziesięciu współczesnych gospodarek nie potwierdzają w pełni takiej zależności. W dobie globalizacji i związanego z tym procesem przepływu kapitału decyzje o inwestycjach i oszczędnościach mogą zapadać wśród różnych grup społecznych.

3. Zmienność koniunktury w regionach depopulacyjnych – wyniki badań

Wstępna analiza danych statystycznych GUS pozwala sformułować wniosek, że proces migracji wewnętrznych w Polsce przebiega w znacznym stopniu w sposób zgodny z tzw. biegunowym rozwojem regionalnym. Polega on na koncentracji działalności gospodarczej wokół największych ośrodków metropolitalnych kraju. Jak wynika z mapy 1, wewnętrzne procesy migracyjne w ujęciu regionalnym sprowadzają się do odpływu ludności z regionów o niższym potencjale ekonomicznym, z mniejszymi lub co najwyżej średnimi ośrodkami miejskimi. Powoduje to de facto przejmowanie

przez takie miasta, jak: Warszawa, Gdańsk, Poznań, Wrocław i Kraków mieszkańców ościennych województw. Saldo napływu i odpływu ludności w ujęciu regionalnym w Polsce w 2020 r. przedstawiono na mapie 1.

Mapa 1. Saldo migracji wewnętrznych według województw w 2020 r.

Źródło: GUS (2021).

Jednym z głównych obszarów badań fluktuacji koniunktury gospodarczej jest badanie zmienności produkcji przemysłowej. Przemysł jest tą częścią gospodarki, która wykazuje wysoką wrażliwość na wahania koniunktury. W warunkach depopulacji istotnym problemem rozwoju może być brak wykwalifikowanych pracowników. Ogranicza to możliwości rozwoju przemysłu w regionie poprzez pozyskanie nowych inwestorów – zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Odnośnie do rynku zbytu – w przypadku produkcji przemysłowej takie ograniczenie najczęściej nie występuje. Rynek zbytu nie musi być i najczęściej nie jest wyłącznie regionalny. O atrakcyjności regionalnego rynku jako miejsca lokalizacji produkcji decyduje również dostępność komunikacyjna. W przypadku województw wschodniej Polski jest ona ciągle słabsza niż w przypadku obszarów zachodniej Polski. Efektem jest brak mobilizacji społecznej dotyczącej poprawy jakości i dostępności pracowników na regionalnym rynku pracy.

W celu oceny regionalnej zmienności aktywności przedsiębiorstw przemysłowych przeprowadzono badanie morfologii szeregu czasowego produkcji przemysłowej. Wyniki otrzymanych badań zamieszczono w tabl. 1.

Tabl. 1. Intensywność szeregu czasowego produkcji przemysłowej w Polsce oraz poszczególnych województwach w latach 2000–2020

Województwa	Odchylenie standardowe w pkt	Współczynnik zmienności w %	Średnia amplituda w %		
			faz wzrostowych	faz spadkowych	cykli
Polska	8,0	7,4	23,6	21,5	2,1
Dolnośląskie ^a	11,4	10,3	29,4	24,7	4,7
Kujawsko-pomorskie ^b	10,1	9,5	26,5	22,5	4,0
Łódzkie ^b	9,2	8,5	15,3	17,0	-1,7
Lubelskie ^b	25,2	23,1	39,4	35,1	4,3
Lubuskie ^b	10,3	9,6	24,7	23,1	1,6
Małopolskie ^a	12,4	11,5	28,5	26,2	2,3
Mazowieckie ^a	9,8	9,0	19,5	17,4	2,1
Opolskie ^b	15,5	14,5	24,2	28,1	-3,9
Podkarpackie ^b	9,8	9,2	23,6	21,1	2,5
Podlaskie ^b	8,7	8,0	16,1	17,3	-1,2
Pomorskie ^a	14,3	13,0	29,0	27,1	2,1
Śląskie ^b	13,1	12,1	33,8	31,2	2,6
Świętokrzyskie ^b	17,2	15,9	27,4	25,1	2,3
Warmińsko-mazurskie ^b	13,1	12,2	23,0	24,9	-1,9
Wielkopolskie ^a	8,4	7,7	19,4	17,4	2,0
Zachodniopomorskie ^b	14,1	13,2	22,1	18,7	3,4

a Dodatnie saldo migracyjne. b Ujemne saldo migracyjne.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Otrzymane wyniki badań wskazują, że wszystkie te regiony, które odnotowują dodatnie saldo migracyjne ludności, odznaczają się jednymi z najniższych wartości odchylenia standardowego i współczynnika zmienności. Świadczy to o wyższej stabilności tego sektora gospodarki w warunkach zmienności koniunktury gospodarczej. Do wyjątków w tym zakresie należą województwa: podkarpackie, podlaskie oraz łódzkie, gdzie – pomimo ujemnego salda migracyjnego – wartości te były również niskie. Należy przy tym podkreślić, że regiony o dodatnim saldzie migracyjnym koncentrują na swym obszarze znaczną część produkcji przemysłowej kraju.

Depopulacja jest także niekorzystna w sytuacji niekontrolowanego rozwoju działalności gospodarczej na obszarach słabo zaludnionych. W sytuacji szkodliwego wpływu przedsiębiorstwa na otoczenie ograniczony nadzór społeczny nad ekspansją działalności gospodarczej może powodować ujemny wpływ na stan środowiska naturalnego.

Wzorec zmian konsumpcji w wyniku procesów depopulacji może mieć różny charakter. Biorąc pod uwagę starzenie się społeczeństwa, badania wskazują na wzrost wydatków osób w wieku poprodukcyjnym, co jest zgodne z teorią cyklu życia. Na-

tomiast w przypadku migracji, w szczególności zarobkowej, przepływ ludności nie powoduje najczęściej znaczącego wzrostu konsumpcji, co jest spowodowane odmiennymi celami migracji – chęć poprawy statusu materialnego, a więc większa skłonność do oszczędzania.

Jak pokazują wyniki badań, proces starzenia się społeczeństwa pociąga za sobą również zmiany w samej strukturze konsumpcji (Ohno i in., 2013). Następuje wzrost w takich obszarach, jak: opieka zdrowotna i ochrona zdrowia, wypoczynek oraz edukacja. Obserwuje się natomiast spadek popytu na samochody, zmniejszenie wysokości opłat za mieszkanie i spadek wydatków na jedzenie poza domem.

Podobnie jak w przypadku przemysłu, aby ocenić wrażliwość konsumpcji na zmiany populacyjne w regionach kraju, dokonano pomiaru zmienności szeregów czasowych sprzedaży detalicznej w ujęciu regionalnym. Otrzymane wyniki zamieszczono w tabl. 2.

W regionach o dodatnim saldzie migracyjnym ludności stabilność sprzedaży detalicznej w warunkach zmienności koniunkturalnej była największa. Co więcej – również dynamika wzrostu konsumpcji jest wyższa w regionach o dodatnim saldzie migracyjnym. Także amplituda cykli sprzedaży detalicznej w regionach o dodatnich saldach migracyjnych jest dodatnia, co nie występuje w innych regionach kraju.

Tabl. 2. Intensywność szeregu sprzedaży detalicznej w Polsce oraz poszczególnych województwach w latach 2000–2020

Województwa	Odchylenie standardowe w pkt	Współczynnik zmienności w %	Średnia amplituda w %		
			faz wzrostowych	faz spadkowych	cykli
Polska	5,84	5,47	8,8	10,6	-1,8
Dolnośląskie ^a	9,81	8,92	13,0	12,2	0,8
Kujawsko-pomorskie ^b	9,55	8,95	17,2	17,8	-0,6
Łódzkie ^b	8,39	7,85	13,0	13,8	-0,8
Lubelskie ^b	8,58	8,08	15,5	15,2	0,3
Lubuskie ^b	11,67	11,02	23,8	24,5	-0,7
Małopolskie ^a	9,39	8,55	16,7	18,0	-1,3
Mazowieckie ^a	7,76	7,17	11,0	13,0	-2,0
Opolskie ^b	12,28	11,78	25,2	27,3	-2,1
Podkarpackie ^b	8,43	7,96	13,8	14,2	-0,4
Podlaskie ^b	10,75	10,06	16,8	16,3	0,5
Pomorskie ^a	13,34	12,25	21,4	20,8	0,6
Śląskie ^b	11,24	11,08	16,6	16,5	0,1
Świętokrzyskie ^b	10,79	10,10	15,8	17,0	-1,2
Warmińsko-mazurskie ^b	12,14	11,54	24,5	25,3	-0,8
Wielkopolskie ^a	9,98	8,84	17,5	20,2	-2,7
Zachodniopomorskie ^b	10,97	10,40	22,5	23,3	-0,8

a, b Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Ważnym sektorem gospodarki, który wykazuje ścisły związek ze zmianami demograficznymi, jest budownictwo. Z punktu widzenia stabilności koniunkturalnej budownictwo charakteryzuje się szerokimi efektami mnożnikowymi, co przyczynia się do znacznego udziału tego sektora w kształtowaniu koniunktury gospodarczej regionu. Zmiany demograficzne, przejawiające się w depopulacji danego obszaru, powodują spadek popytu w budownictwie mieszkaniowym. Polega to na pomijaniu niektórych lokalizacji w realizacji inwestycji mieszkaniowych, co zmniejsza atrakcyjność danego miasta czy gminy dla dotychczasowych mieszkańców bądź osób przyjezdnych. Brak nowo budowanych obiektów ogranicza popyt na materiały związane z wyposażeniem wewnątrz itp. Traci na tym również lokalny rynek pracy, co przyczynia się do wykluczenia społecznego, a ostatecznie do ograniczenia tempa wzrostu gospodarczego. Wahania wartości produkcji budowlanej w ujęciu regionalnym zamieszczono w tabl. 3.

Tabl. 3. Intensywność szeregu produkcji budowlanej w Polsce oraz poszczególnych województwach w latach 2000–2020

Województwa	Odchylenie standardowe w pkt	Współczynnik zmienności w %	Średnia amplituda w %		
			faz wzrostowych	faz spadkowych	cykli
Polska	17,3	16,1	18,4	18,8	-0,4
Dolnośląskie ^a	22,8	21,1	28,8	27,0	1,8
Kujawsko-pomorskie ^b	24,9	22,7	26,3	27,0	-0,7
Łódzkie ^b	30,2	27,6	37,6	37,8	-0,2
Lubelskie ^b	33,0	30,7	39,0	38,7	0,3
Lubuskie ^b	23,4	21,3	45,2	48,6	3,4
Małopolskie ^a	22,4	20,7	29,3	30,0	-0,7
Mazowieckie ^a	52,1	46,1	46,8	54,8	8,0
Opolskie ^b	30,3	27,8	43,3	44,3	-1,0
Podkarpackie ^b	25,5	23,2	24,8	26,2	-1,4
Podlaskie ^b	49,1	42,5	49,3	51,3	-2,0
Pomorskie ^a	23,5	21,6	29,2	30,4	-1,2
Śląskie ^b	16,5	15,7	23,0	24,3	-1,3
Świętokrzyskie ^b	38,9	35,5	44,6	50,4	-5,8
Warmińsko-mazurskie ^b	22,1	20,7	30,5	30,4	0,1
Wielkopolskie ^a	20,4	19,0	34,8	34,5	0,3
Zachodniopomorskie ^b	33,1	30,7	38,5	37,4	1,1

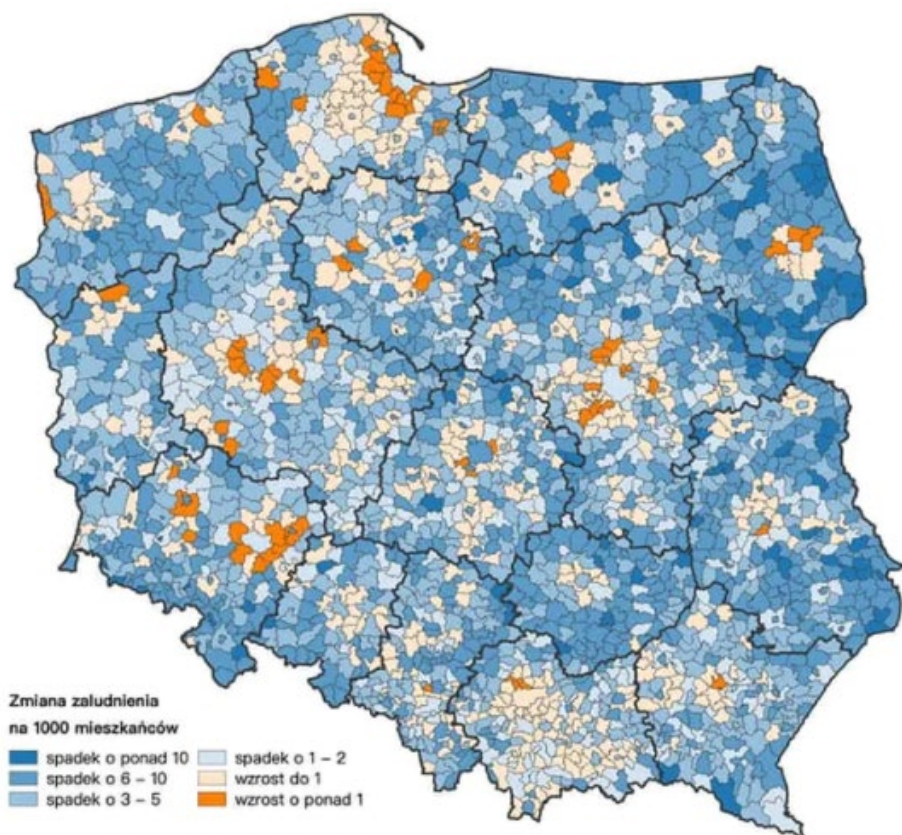
a, b Jak przy tabl. 1.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Wahania produkcji budowlanej wykazują większą amplitudę w porównaniu ze zmiennością produkcji przemysłowej czy też sprzedaży detalicznej. W większości województw – z wyjątkiem mazowieckiego – napływ ludności powoduje wzrost popytu na rynku budowlanym, a co za tym idzie – większą stabilność popytu na rynku nieruchomości, nawet w okresach pogorszenia koniunktury gospodarczej. Należy przy tym podkreślić, że produkcja budowlano-montażowa obejmuje także budownictwo infrastrukturalne, inżynieryjne i wznoszenie obiektów na wynajem.

Innym trendem związanym z budownictwem, obserwowanym w ostatnim okresie, jest zmiana miejsca zamieszkania polegająca na migracji z miast do ościennych gmin. Skutkuje to szybkim rozwojem budownictwa na terenach przygranicznych gmin, podczas gdy miasto – główny ośrodek kultury i miejsce pracy – się wyludnia. Ma to negatywne konsekwencje dla obu gmin. Miasto, które się wyludnia, traci dochody do lokalnego budżetu. Problemem staje się wówczas utrzymanie istniejącej infrastruktury, takiej jak szkoły, przedszkola, drogi itp. Z kolei gmina przyjmująca nowych mieszkańców musi taką infrastrukturę zbudować, co pociąga za sobą niewspółmiernie wysokie koszty (mniejsza gęstość zaludnienia, większe odległości). Omawiane zjawisko dotyczy praktycznie wszystkich miast wojewódzkich i jest widoczne na mapie 2.

Mapa 2. Zmiany liczby ludności według gmin w 2021 r.

Źródło: Baza Demografia.

4. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza umożliwiła określenie wzajemnych relacji pomiędzy zjawiskami depopulacji a zmianami koniunkturalnymi w ujęciu regionalnym. Procesy depopulacyjne zachodzące w wymiarze przestrzennym w Polsce, poza zmianami ludnościowymi, powodują również zmiany w poziomie wahań głównych składowych regionalnego PKB, takich jak: produkcja przemysłowa, budowlano-montażowa czy sprzedaż detaliczna. O ile wahania koniunktury stanowią typową dla gospodarki cechę, to już ich zakres, intensywność i amplituda są zindywidualizowane w zależności od regionu, okresu oraz sektora gospodarki. Jednak niezależnie od indywidualnych cech morfologicznych są one również rezultatem zmian ludnościowych. Wszystkie badane zmienne, reprezentujące wahania koniunktury regionalnej, wykazywały związek przyczynowo-skutkowy z procesami depopulacji. Wyjątki w tym badaniu dotyczyły regionów o specyficznej strukturze gospodarczej, zazwyczaj wynikającej z dominacji jednego sektora gospodarki (np. rolnictwo) czy też jednej branży przemysłu (np. hutnictwo). Należy przypuszczać, że pogłębianie się procesów depopulacyjnych w przyszłości będzie miało dalsze konsekwencje we wskazanych w pracy obszarach gospodarki, co przełoży się na narastające trudności chociażby w zarządzaniu dobrami publicznymi zarówno na obszarach o ujemnym, jak i dodatnim saldzie migracyjnym ludności. Wynika to z faktu, że nadal – pomimo postępu technicznego i organizacyjnego – głównym podmiotem działalności gospodarczej jest człowiek, jego potrzeby i otoczenie, w którym funkcjonuje.

Bibliografia

- Aksoy, Y., Basso, H. S., Smith, R. P., Grasl, T. (2019). Demographic structure and macroeconomic trends. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 11(1), 193–222. <https://doi.org/10.1257/mac.20170114>.
- Bański, J. (2002). Typy ludnościowych obszarów wiejskich. W: J. Bański, E. Rydz. (red.), *Společne problémy wsi. Studia Obszarów Wiejskich*, (2), 41–52.
- Bloom, D.E., Williamson, J.G. (1998). Demographic transitions and economic miracles in emerging Asia. *World Bank Economic Review*, 12(3), 419–455.
- Bogdański, M. (2017). Wybrane zagrożenia dla rozwoju małych i średnich miast w Polsce. *Samorząd Terytorialny*, (3), 5–17.
- Bogdański, M. (2019). Ewolucja bazy ekonomicznej a wzrost gospodarczy miast województwa warmińsko-mazurskiego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 77(3), 103–132. <https://doi.org/10.7366/1509499537706>.
- Celińska-Janowicz, D., Miszczuk, A., Płoszaj, A., Smętkowski, M. (2010). Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej. *Raporty i Analizy EUROREG* 5/2010, 1–65.

- European Committee of the Regions. (2017). Opinion of the European Committee of the Regions – The EU response to the demographic challenge (2017/C 017/08). *Official Journal of the European Union*, 40.
- Johnson, K.M., Lichter, D.T. (2019). Rural Depopulation in a Rapidly Urbanizing America. *Carsey Research National Issue Brief*, (139), 23–41.
- Kinugasa, T. (2006). Demographic change and economic growth in Japan. *Kobe University the Annals of Economic Studies*, (53), 87–106.
- Komaki, Y. (2017). The effect of demographic change in business cycle indicators. *Economic Analysis*, (196), 85–116.
- Merino, F., Prats, M.A. (2019). Why do some areas depopulate? The role of economic factors and local governments. *Cities*, (97), 64–75.
- Li, X. (2015). Rural Depopulation in China: A Comparative Perspective. *International and Multi-disciplinary Journal of Social Sciences*, 4(2), 149–174. <https://doi.org/10.17583/rimcis.2015.1503>.
- Modigliani, F., Brumberg, R. (1954). *Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data*. W: K. Kurihara (red.), *Post Keynesian Economics*. Rutgers University Press. <https://doi.org/10.4324/9781315016849>.
- Ohno, T., Nakazawa, M., Miyoshi, K., Matsuo, K., Matsuda, K., Kataoka, T., Takamizawa, Y., Hachisuka, K., Masuda, T. (2013). *Household income, consumption, and savings: Comparison of the national survey of consumption, the household survey, and the basic survey on nation*. Kyoto University KIER Discussion Paper (Issue 1307).
- Paniagua, A. (2008). The environmental dimension in the constitution of the new social groups in an extremally populated rural area of Spain. *Land Use Policy*, 25(1), 17–29.
- Pezzini, M. (2001). Rural policy lessons from OECD countries. *International Regional Science Review*, 24(1), 134–145.
- Sato, S. (2020). *The Demand-Side Macroeconomic Impact Of Depopulation And Population Aging Among Prefectures In Japan*. University of Tokyo.
- Stockdale, A. (2002). Towards a typology of out-migration from peripheral areas: A Scottish case study. *International Journal of Population Geography*, (8), 345–364.
- Szukalski, P. (2015). Demograficzno-społeczne konsekwencje depopulacji w województwie łódzkim. *Problemy społeczne. Polityka społeczna w regionie łódzkim*, (15), 3–20.
- Van Der Gaag, N., De Beer, J. (2015). From demographic dividend to demographic burden: The impact of population ageing on economic growth in Europe. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, (106), 94–109.
- Zurro Sanchez-Colomer, L. (2020). Nobody lives here! Rural depopulation in the EU and citizen engagement in “emptied Spain”. *Eyes on Europe*, (32).

Strategia polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2021–2030 w kontekście depopulacji

1. Wprowadzenie

Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego w kwietniu 2020 r. powołał Zespół Roboczy do spraw opracowania *Strategii polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2021–2030*, w skład którego weszły 44 osoby, reprezentujące m.in.: Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego, administrację rządową i samorządową, sektor biznesu, jednostki organizacyjne pomocy i integracji społecznej, instytucje rynku pracy, bezpieczeństwa publicznego, ochrony zdrowia, edukacji, sektor ekonomii społecznej, organizacje pozarządowe oraz środowiska seniorskie. Interdyscyplinarny skład Zespołu, sumujący wiedzę, doświadczenie i kompetencje jego członków, pozwolił kompleksowo spojrzeć na analizowane zjawiska społeczne i wypracować propozycję zapisów odpowiadających na najbardziej aktualne wyzwania w obszarze polityki społecznej.

Po zakończeniu prac zespołu, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie przygotował projekt *Strategii polityki społecznej województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2021–2030*, który 28 września 2020 r. został ostatecznie przyjęty przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Tym sposobem opracowano dokument wyznaczający kierunki rozwoju polityki społecznej w województwie przez najbliższą dekadę.

Pracę nad *Strategią* rozpoczęto od diagnozy sytuacji społeczno-demograficznej w województwie, którą ukazano przez pryzmat następujących obszarów: ludność, sytuacja ekonomiczna, warunki mieszkaniowe, ochrona zdrowia, kultura i edukacja, bezpieczeństwo publiczne, transport i jakość życia. Przeprowadzona diagnoza ujaw-

^a Zastępca dyrektora Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

niła szereg czynników determinujących procesy depopulacyjne. Za najważniejsze elementy sytuacji, określające specyfikę regionu, uznano:

- szybki wzrost odsetka seniorów;
- trwały spadek liczby osób w wieku produkcyjnym;
- trwały spadek liczby istniejących małżeństw;
- depopulację obejmującą zdecydowaną większość regionu, ze szczególnym natężeniem w północno-wschodniej części województwa i najłagodniejszym przebiegiem na terenach wokół największych miast;
- ujemne saldo migracji wewnętrznych i zewnętrznych;
- niską dzietność;
- najwyższą w kraju stopę bezrobocia;
- najniższy w skali kraju wskaźnik zatrudnienia;
- niższą od średniej ogólnopolskiej aktywność zawodową kobiet;
- niskie wskaźniki praktykujących lekarzy na 10 tys. mieszkańców województwa;
- spadek liczby osób objętych pomocą społeczną;
- bezrobocie, ubóstwo, długotrwałą i ciężką chorobę oraz niepełnosprawność jako dominujące powody przyznania pomocy i wsparcia;
- zwiększającą się liczbę żłobków pomimo najniższego wskaźnika dostępności opieki nad małymi dziećmi;
- spadek liczby studentów;
- niski wskaźnik dotyczący edukacji dorosłych;
- spadek liczby pracowników socjalnych.

Na podstawie przeprowadzonej diagnozy sformułowano obszary, na które depopulacja ma ogromny wpływ i które jednocześnie oddziałują na zjawisko depopulacji, tj. polityka społeczna, rodzinna i senioralna, rynek pracy, ekonomia społeczna i kapitał społeczny.

We wskazanych poniżej obszarach zaproponowano działania zaradcze zmierzające m.in. do przeciwdziałania skutkom depopulacji w województwie warmińsko-mazurskim.

2. Obszar I: rodzina

Cel strategiczny: Wzmocnienie aktywności oraz samodzielności osób i rodzin

Kierunki działań:

- zwiększanie dostępu do usług, takich jak asystent rodziny, specjalistyczne poradnictwo, mediacje rodzinne oraz do działań edukacyjnych;
- wspieranie rozwoju placówek wsparcia dziennego oraz powstawania rodzin wspierających;

- zwiększenie integracji społeczno-ekonomicznej osób i rodzin, w tym osób doświadczających trudności w przystosowaniu się po długotrwałym pobycie w zakładzie karnym, osób bezdomnych oraz migrantów;
- rozwój mieszkalnictwa, a także form schronienia w sytuacjach kryzysowych;
- podejmowanie działań na rzecz zmniejszenia wykluczenia komunikacyjnego i cyfrowego osób i rodzin;
- realizacja programów/projektów na rzecz usamodzielnienia dla wychowanków opuszczających pieczę zastępczą, wsparcie w formie usług mieszkaniowych.

3. Obszar II: seniorzy

Cel strategiczny: Wzrost jakości życia osób starszych

Kierunki działań:

- wspieranie nowoczesnych usług świadczonych w środowisku lokalnym – pomoc sąsiedzka, rodziny wspierające, asystent osoby starszej, kręgi wsparcia, teleopieka, telemedycyna, dzienne domy opieki medycznej;
- tworzenie i rozwój dziennych placówek wsparcia;
- zwiększanie dostępności usług mieszkalnictwa i dostosowanie zasobu mieszkaniowego do potrzeb osób wymagających wsparcia w codziennym funkcjonowaniu;
- tworzenie miejsc opieki wytchnieniowej i organizowanie szkoleń dla opiekunów osób wymagających wsparcia w codziennym funkcjonowaniu;
- wspieranie inicjatyw i działań na rzecz aktywności społeczno-zawodowej opiekunów osób starszych, w tym umożliwiających im powrót lub pozostawanie na rynku pracy;
- promowanie i inicjowanie powstawania poradni i oddziałów geriatrycznych;
- wspieranie działalności uniwersytetów i akademii trzeciego wieku oraz innych organizacji i placówek aktywizujących osoby starsze;
- poprawa dostępności usług kulturalnych, sportowych i edukacyjnych skierowanych do osób starszych;
- wspieranie działań zapewniających bezpieczeństwo osób starszych, takich jak akcje i kampanie informacyjne, szkolenia i inne;
- wspieranie działań w zakresie integracji międzypokoleniowej, aktywności społecznej, w tym wolontariatu osób starszych i promowania pozytywnego wizerunku osób starszych.

4. Obszar III: osoby z niepełnosprawnościami

Cel strategiczny: Zwiększenie aktywności osób z niepełnosprawnościami w życiu rodzinnym, społecznym i zawodowym

Kierunki działań:

- promowanie i wspieranie wczesnego wspomagania rozwoju dzieci zagrożonych niepełnosprawnością;
- zwiększenie dostępu do pomocy psychiatrycznej i psychoterapeutycznej poprzez m.in. wspieranie funkcjonowania centrów zdrowia psychicznego;
- realizacja kampanii informacyjnych i przedsięwzięć promujących zdrowy styl życia;
- rozwój innowacyjnych usług społecznych na rzecz osób z niepełnosprawnościami i ich otoczenia, świadczonych w środowisku lokalnym;
- wspieranie tworzenia miejsc pracy dla osób z niepełnosprawnościami, w tym samozatrudnienia;
- likwidacja barier architektonicznych, technicznych i w komunikowaniu się.

5. Obszar IV: wspieranie zatrudnienia

Cel strategiczny: Ograniczenie bezrobocia oraz bierności zawodowej wśród mieszkańców województwa

Kierunki działań:

- realizacja projektów i programów mających na celu aktywizację społeczną i zawodową osób bezrobotnych oraz biernych zawodowo;
- promowanie samozatrudnienia i postaw przedsiębiorczych wśród osób dorosłych oraz młodzieży;
- upowszechnienie uczenia się przez całe życie;
- wspieranie i promocja wysokiej jakości szkolnictwa zawodowego dostosowanego do potrzeb rynku pracy;
- promocja pracy zdalnej i elastycznych form zatrudnienia jako instrumentów wspierających aktywność zawodową;
- wspieranie usług opieki nad dziećmi w żłobkach, przedszkolach, klubach dziecięcych lub u dziennych opiekunów, ułatwiających powrót lub wejście na rynek pracy po okresie opieki nad dziećmi.

6. Obszar V: ekonomia społeczna i solidarna

Cel strategiczny: Zwiększenie udziału ekonomii społecznej i solidarnej w rozwoju społeczności lokalnych

Kierunki działań:

- rozwój usług wsparcia dla PES (Państwowy Egzamin Specjalizacyjny) i PS (Portal Studenta) służących podniesieniu jakości oferowanych przez nie produktów i usług;
- włączania PES i PS w realizację usług społecznych;

- popularyzacja wiedzy na temat sektora ekonomii społecznej i solidarnej wśród mieszkańców regionu;
- budowanie postaw przedsiębiorczych w społecznościach lokalnych, w tym zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży;
- podejmowanie oraz wspieranie współpracy na linii nauka–biznes–ekonomia społeczna i solidarna, w tym poprzez włączanie środowiska przedsiębiorców w inicjatywy na rzecz ekonomii społecznej.

7. Obszar VI: kapitał społeczny

Cel strategiczny: Budowanie spójności społecznej poprzez wzmocnienie kapitału społecznego

Kierunki działań:

- wspieranie koalicji i partnerstw z udziałem podmiotów publicznych oraz niepublicznych z obszaru pomocy i integracji społecznej, rynku pracy, edukacji oraz zdrowia;
- wspieranie tworzenia i funkcjonowania Centrów Usług Społecznych;
- kształtowanie postaw obywatelskich, tożsamości regionalnej i aktywizacja społeczności lokalnych, m.in. poprzez kreowanie i edukację liderów lokalnych oraz animatorów, wspieranie inicjatyw lokalnych;
- promowanie wolontariatu i wspieranie inicjatyw w tym zakresie, m.in. poprzez tworzenie centrów wolontariatu;
- powierzanie i wspieranie zadań z zakresu polityki społecznej realizowanych przez organizacje pozarządowe;
- promocja zawodów pomocowych i kształcenia w zawodach, m.in.: pracownika socjalnego, asystenta rodziny, asystenta osoby niepełnosprawnej, opiekuna środowiskowego;
- wzmacnianie pozytywnego wizerunku pracowników i instytucji pomocy oraz integracji społecznej;
- organizacja szkoleń, kursów, warsztatów, seminariów, konferencji, wizyt studyjnych i in.;
- rozwój badań z zakresu pomocy i integracji społecznej.

8. Podsumowanie

Przemiany społeczno-gospodarcze zachodzące na poziomie europejskim i krajowym stawiają nowe wyzwania w polityce społecznej. Tempo tych przemian oraz dynamika procesów i zjawisk społecznych stwarza wiele zagrożeń, szczególnie dla osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Do zadań polityki społecznej należy zapewnienie wszystkim obywatelom równych szans do pełnego uczestnictwa i rozwoju

w życiu społecznym, równego dostępu do praw, dóbr i usług oraz sprzyjanie integracji i zwiększaniu aktywności społecznej we wszystkich obszarach życia. Do realizacji strategicznych założeń niezbędne jest tworzenie warunków, by samorządy lokalne i instytucje polityki społecznej mogły jeszcze lepiej wspierać mieszkańców regionu zmagających się z życiowymi trudnościami, a także bezpośrednio zaangażowanie w kształtowanie przestrzeni do współpracy międzysektorowej, dostarczanie narzędzi i innowacyjnych rozwiązań. Konieczne jest wzmocnienie kadr instytucji pomocy i integracji społecznej, aby mogły jeszcze lepiej odpowiadać na potrzeby mieszkańców, miały jak najlepsze warunki działania, wiedzę oraz środki finansowe, a także były usatysfakcjonowane warunkami swojej pracy.

Wdrażanie *Strategii* będzie wymagało współpracy administracji rządowej i samorządowej, biznesu oraz wielu partnerów: jednostek organizacyjnych pomocy i integracji społecznej, instytucji oświaty, kultury i edukacji, rynku pracy, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa publicznego, instytucji kościelnych, organizacji pozarządowych, a także innych podmiotów działających w obszarze polityki społecznej.

Nowa *Strategia* jest podstawą do pozyskiwania krajowych i europejskich środków finansowych na wdrażanie projektów z obszaru włączenia społecznego. Odpowiednio zaprojektowana i wdrażana polityka społeczna stanowi inwestycję, która przynosi korzyści całemu społeczeństwu. Działania zmierzające do integracji społecznej zwiększają potencjał rozwoju, a także sprzyjają zwiększaniu aktywności społecznej we wszystkich obszarach życia społecznego.

Prewencja depopulacji na poziomie lokalnym

Największym stymulatorem rozwoju lokalnego są ludzie, ich kreatywność i pragnienie sukcesu. Poziom lokalny jest niewątpliwie obszarem, na którym powinna się skupić nasza uwaga, bowiem mieszkańcy są największą wartością każdego regionu. Powinniśmy ich aktywizować poprzez pobudzenie inicjatyw oddolnych. Należy zatem dążyć do szeroko pojętej partycypacji we współpracy z mieszkańcami, do stworzenia dla nich możliwości współuczestnictwa oraz współdecydowania o sprawach najistotniejszych. Bardzo ważne jest, aby wciąż wymagać od ludzi współodpowiedzialności za rozwój lokalny, co stanowi istotny problem. Ważne jest zatem, aby lokalna społeczność, tworząc wspólnotę, poczuła się aktywnym uczestnikiem procesu zmian.

W dążeniu do przeciwdziałania niekorzystnym procesom ludnościowym samorząd lokalny powinien dbać o właściwe kreowanie swoich atutów, którymi są: dobry dostęp do opieki zdrowotnej, działania profilaktyczne oraz wysoki poziom korzystania z opieki przedszkolnej i żłobkowej. Warunkiem zafunkcjonowania tych czynników jest kwestia stworzenia odpowiedniej infrastruktury komunikacyjnej, poprawy jakości życia, atrakcyjnej lokalizacji oraz przedsiębiorczości i dostosowywania systemu edukacji do potrzeb lokalnego rynku pracy. Znaczenie w kontekście jakości życia mają także działania związane z podnoszeniem aktywności społecznej, kulturalnej i obywatelskiej mieszkańców regionu. Współczesny samorządowiec to sprawny menedżer posiadający długofalową wizję rozwoju oraz zarażający tą wizją swoich mieszkańców. Rolą dzisiejszego samorządu lokalnego jest ożywianie potencjału inwestycyjnego gminy, stymulowanie rozwoju, wspieranie przedsiębiorców, tworzenie odpowiedniego klimatu inwestycyjnego i społecznego, tak aby powstawały nowe, atrakcyjne miejsca pracy. Ważne jest, aby tworzyć i inwestować w niezbędną infrastrukturę techniczną danego terenu. Następnym krokiem jest odpowiednia promocja gospodarcza i pozyskiwanie inwestorów z zewnątrz. W tym celu niewątpliwie należy podejmować ryzykowne decyzje, chociażby w zakresie stosowania rozmaitych

^a Wójt gminy Kurzętnik.

ulg i preferencji dla nowych inwestorów. Przykładem takich korzystnych rozwiązań może być gmina Kurzętnik, która zwalniała przedsiębiorców z podatków lokalnych nawet przez 10 lat. Dochodzą do tego jeszcze preferencje i ulgi w ramach prowadzenia działalności w Specjalnej Strefie Ekonomicznej. Szereg tych działań proprzedsiębiorczych wpływa na wdrażanie innowacji, a co za tym idzie na powstawanie atrakcyjnych miejsc pracy.

Rozwój innowacji oraz ściąganie ludzi z zewnątrz to jeden ze sposobów na zatrzymanie depopulacji. Należy jednak wskazać na konieczność poprawy warunków mieszkaniowych dla osób dysponujących mniejszymi zasobami finansowymi. Nie wolno pomijać tego ważnego aspektu w rozwoju lokalnym.

Gmina Kurzętnik, stymulując rozwój przedsiębiorczości, położyła duży nacisk na politykę mieszkaniową wielorodzinną. Zaledwie kilka lat temu pracownicy samorządowi opracowali nowatorski program mieszkaniowy „Kurzętnik mieszkanie+”, dzięki któremu zostało wybudowanych 160 mieszkań w systemie Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Najemcy (partycypanci) to osoby o ograniczonych zasobach finansowych. Partycypanci wpłacają ok. 20% wartości mieszkania, a pozostała kwota jest spłacana przez 15 lat. Korzyści z tego programu to przede wszystkim brak ryzyka kredytowego po stronie partycypantów, możliwość posiadania własnego mieszkania przy niskich nakładach finansowych oraz atrakcyjne ceny mieszkań wykończonych pod klucz, o ok. 30% taniej w stosunku do cen rynkowych.

Ubóstwo jest wyzwaniem, ale może być też bodźcem do zmiany. Nasze ambicje i głód sukcesu sprawiają, że jesteśmy nastawieni na ciężką pracę, na inwestowanie w ludzi, na unikanie błędów. Dzięki wysokiej jakości życia ludzie chcą się w danym regionie osiedlać, zakładać rodziny i pracować. Doskonałym przykładem potwierdzającym tę hipotezę może być polskie rolnictwo. Jeszcze niespełna 30 lat temu nasze rolnictwo było bardzo biedne, z ograniczoną mechanizacją. Uznawano nas za skansen Europy. A dziś, dzięki bardzo dobremu wykorzystaniu funduszy z UE, polska wieś i rolnictwo zmieniły swoje oblicze. Możemy z całą pewnością stwierdzić, że nasze rolnictwo stało się jednym z najbardziej nowoczesnych w Europie.

Na skuteczność działań w prewencji depopulacji przekłada się sprawność instytucjonalna samorządów lokalnych w zakresie poprawy jakości życia mieszkańców. Ważnym elementem wpływającym na atrakcyjność osiedleńczą danej gminy jest odpowiednia i długofalowa polityka przestrzenna i mieszkaniowa. Rolą władz lokalnych w tym zakresie jest sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz urbanizowanie i uzbrajanie w niezbędną infrastrukturę terenów przeznaczonych na budownictwo mieszkaniowe jedno- i wielorodzinne. Kolejnym etapem jest zachęcanie potencjalnych inwestorów/deweloperów do budowy mieszkań. Natomiast w przypadku działek pod budownictwo jednorodzinne należałoby rozważyć zastosowanie ulg i preferencji dla potencjalnych nabywców tych działek,

aby zechcieli zainwestować na danym obszarze i tam się osiedlić. Może to być ulga w zakupie działki budowlanej oraz ulga podatkowa w związku z wybudowaniem domu. Gmina Kurzętnik jest tego najlepszym przykładem. W latach 2017–2018 w ramach nowatorskiego programu „Dobrze wykorzystaj 500+ – działki za pół ceny” sprzedano ponad 50 działek budowlanych w pełni uzbrojonych z 50-procentową bonifikatą. Następnie wszyscy nabywcy działek, którzy wybudują i oddadzą swój dom do użytku, mogą ubiegać się o ulgę w podatku od nieruchomości nawet do 3 lat. Odpowiednia polityka fiskalna na poziomie lokalnym oraz stosowanie rozmaitych ulg i preferencji dla potencjalnych inwestorów jest dużą zachętą do osiedlania się na danym terenie. Chcąc skutecznie urbanizować nowe tereny oraz zabiegać o nowych mieszkańców, należy pamiętać o właściwej edukacji, począwszy od najmłodszych lat. Na uwagę zasługuje opieka przedszkolno-żłobkowa, a potem właściwa edukacja ukierunkowana na potrzeby lokalnego rynku pracy. Gmina Kurzętnik w okresie ostatnich kilku lat utworzyła ponad 150 miejsc żłobkowych.

W obecnej rzeczywistości na jakość życia z całą pewnością wpływa ochrona zdrowia i profilaktyka. Dostęp do specjalistycznych usług prozdrowotnych oraz podstawowa opieka zdrowotna stanowi dziś ogromne wyzwanie dla wielu małych samorządów w związku z deficytem lekarzy. Dlatego jednym ze sposobów na rozwiązanie tego problemu jest odpowiednia polityka prozdrowotna. W gminie Kurzętnik w ciągu ostatnich kilku lat wdrożono aż cztery programy profilaktyczne. Jednym z nich był innowacyjny system wykrywania raka piersi w bardzo wczesnym stadium za pomocą urządzenia Braster. Program był skierowany do wszystkich kobiet z terenu naszej gminy do 49. roku życia. Kolejny bezpłatny program to profilaktyka raka szyjki macicy, dzięki któremu kilkadziesiąt kobiet skorzystało z bezpłatnych badań. Przeciwdziałanie próchnicy to następny bezpłatny program skierowany do najmłodszych mieszkańców naszej gminy, aby zachęcić ich do właściwej higieny jamy ustnej oraz wyeliminować próchnicę. Gmina Kurzętnik przez kilka lat finansowała szczepionki Prevenar przeciwko pneumokokom dla wszystkich 3-latków. Program ten cieszył się bardzo dużym zainteresowaniem. W polityce prozdrowotnej nie wolno nam zapominać o promocji zdrowego stylu życia oraz o aktywności ruchowej niezależnie od wieku. Służyć temu powinna odpowiednia infrastruktura sportowa, np. orliki, boiska wielofunkcyjne, siłownie zewnętrzne czy ścieżki pieszo-rowerowe. Ważne jest zaangażowanie animatorów sportowych, którzy dzięki swojej pasji będą zachęcać potencjalnych uczestników zajęć do aktywności ruchowej poprzez np. aerobik, gimnastykę korekcyjną czy rajdy pieszo-rowerowe również dla seniorów. Jakość życia to również czyste powietrze. Samorząd lokalny odgrywa ważną rolę w trosce o środowisko naturalne. Należy zatem wdrażać gminne programy dofinansowujące wymianę źródeł ciepła na bardziej ekologiczne, niskoemisyjne, oraz budowę przydomowych oczyszczalni ścieków, szczególnie w zabudowie rozproszonej.

Programy cieszą się ogromnym zainteresowaniem wśród mieszkańców gminy, a jednocześnie pozytywnie wpływają na jakość środowiska naturalnego.

Dostęp do kultury wysokiej na obszarach wiejskich to jeden z priorytetów poprawy jakości życia. Wreszcie kluczem do sukcesu w tworzeniu odpowiedniego klimatu społecznego jest sprawność instytucjonalna oraz przyjazny urząd. Odpowiednie nastawienie urzędników oraz troska o każdego klienta powinna nam towarzyszyć każdego dnia. Potencjalni inwestorzy oczekują od urzędników odpowiedniej opieki inwestycyjnej i prowadzenia ich przez gąszcz skomplikowanych przepisów, aby czuć się w danej gminie pewnie i bezpiecznie.

Podsumowując, to od samorządowców na najniższym szczeblu zależy prewencja depopulacji. Klimat stworzymy dla potencjalnych inwestorów czy mieszkańców? Czy gmina potrafi zaskoczyć i zarazić dobrą jakością życia? Czy potrafi zabiegać o każdego nowego mieszkańca? Na te i na wiele innych pytań należy wciąż szukać odpowiedzi, podejmując ryzykowne wyzwania, bo przyszłość jutra zależy od naszego dziś.

Depopulacja Francji

1. Wprowadzenie

Od V stulecia Francja kształtowała swą politykę społeczną, ekonomiczną i zagraniczną na wartościach ewangelicznych. Taki stan rzeczy trwał ponad tysiąc lat. Do dnia dzisiejszego we Francji spotykamy piękne katedry z czasów świetności, uniwersytety czy klasztory, które były źródłem ożywienia i odnowy duchowej narodu francuskiego. Dopiero idee wolteriańskie dokonały rewolucyjnych zmian. Doprowadziły do wybuchu rewolucji, która w ciągu dekady, w latach 1789–1799, dokonała zerwania z dotychczasową tradycją. Od tego czasu rozpoczął się dekadentyzm narodu francuskiego, doprowadzając do zapaści demograficznej i zmiany kulturowej narodu. Obecnie Francja stoi przed zmianami cywilizacyjnymi i niebawem stanie się krajem muzułmańskim.

2. Zmiany demograficzne mieszkańców Francji na tle populacji ogólnoświatowej

W drugiej połowie XVIII w. liczba ludności Francji przekraczała 3% populacji ogólnoświatowej. W roku 1801 liczba ludności świata wynosiła około 0,97 mld¹, a Francji 29,3 mln², co stanowiło 3%. W kolejnych pięćdziesięciu latach procentowy udział mieszkańców Francji w stosunku do populacji ogólnoświatowej zmalał o 0,13%.

W roku 1900 liczba ludności świata wzrosła do 1,61 mld³, zaś Francji do 40,6 mln⁴, co stanowiło 2,46% udziału w populacji ogólnoświatowej. W przededniu

^a Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Elbląskiej; Wyższa Szkoła im. Bogdana Jońskiego w Elblągu. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5599-6376>.

¹ Zob. *Ludność świata*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiata (dostęp: 20.02.2022).

² Zob. *Populacja historyczna Francji*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 7.02.2022).

³ Zob. *Ludność świata*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiata (dostęp: 20.02.2022).

⁴ Zob. *Demografia Francji*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 21.02.2022).

wybuchu I wojny światowej udział procentowy ludności Francji w populacji ogólnoświatowej wzrósł o 0,35%. Od roku 1925 z każdym rokiem udział ludności mieszkającej w granicach Francji w populacji ogólnoświatowej malał.

W ciągu dwustu siedemdziesięciu lat udział ludności mieszkającej w granicach państwa francuskiego w stosunku do populacji ogólnoświatowej spadł prawie czterokrotnie (tabl. 1). Większy spadek – aż pięciokrotny – w stosunku do populacji ogólnoświatowej w Europie mieli rodowici Niemcy (Bielawny, 2022).

Tabl. 1. Udział mieszkańców Francji w populacji ogólnoświatowej w latach 1750–2020

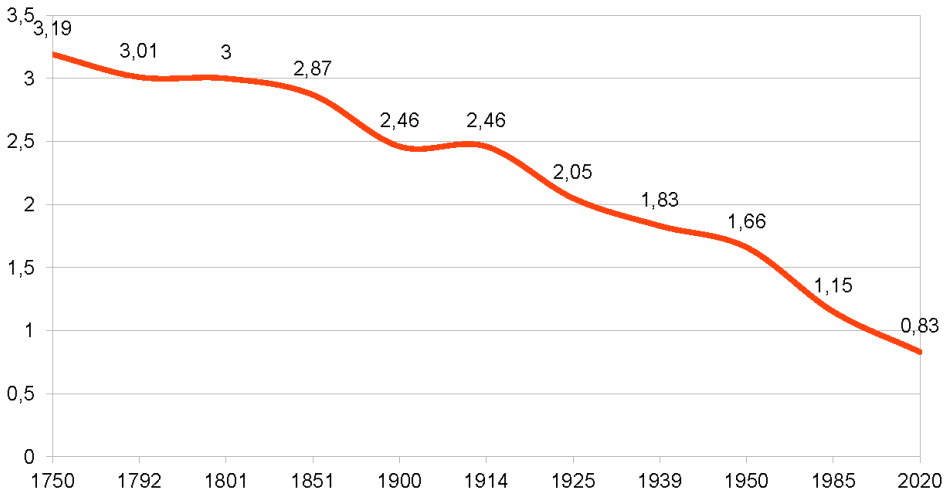
Rok	Liczba ludności na świecie na 1 stycznia	Liczba ludności w Francji na 1 stycznia	Udział procentowy w populacji ogólnoświatowej
1750	790 000 000	25 200 000	3,19
1792	930 000 000	28 000 000	3,01
1801	978 000 000	29 361 000	3
1851	1 270 014	36 472 000	2,87
1900	1 646 165 000	40 610 000	2,46
1914	1 825 070 987	41 630 000	2,81
1925	1 967 683 298	40 460 000	2,05
1939	2 262 699 677	41 510 000	1,83
1950	2 513 866 197	41 829 000	1,66
1960	2 991 005 874	45 684 000	1,52
1970	4 023 981 107	50 772 000	1,26
1985	4 809 575 137	55 284 000	1,15
2000	6 088 230 944	59 049 000	0,97
2020	7 881 691 855	65 366 000	0,83

Zob. *Populacja Francji w latach 1901–2021*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 7.02.2022). Zob. *Populacja historyczna Francji*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 7.02.2022).

Źródło: obliczenia własne.

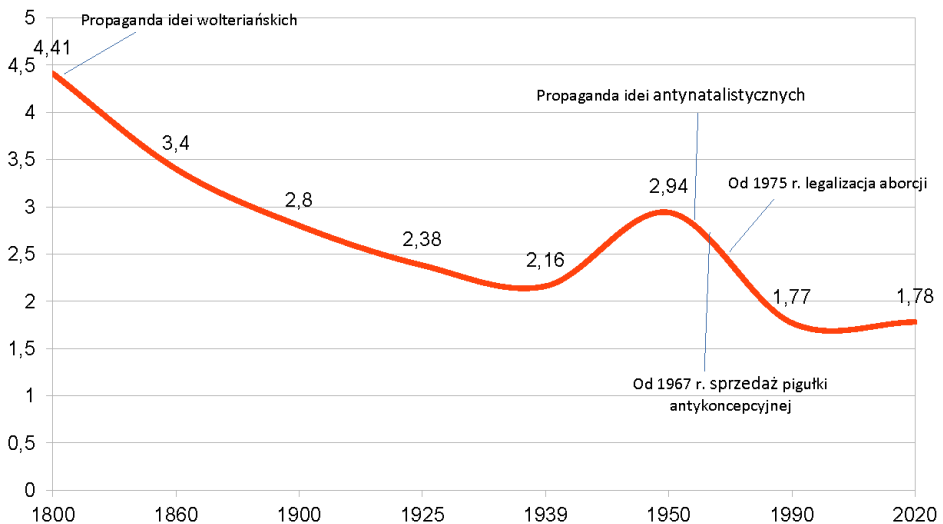
A zatem, co było przyczyną tak dużego zmniejszenia się liczby mieszkań Francji w ciągu prawie trzech stuleci? Zapewne przyczyn było dość dużo. Jeszcze w I połowie XVIII wieku głód powodował ogromny ubytek ludnościowy we Francji (Drozdowicz, 2005). Rewolucja francuska uszczupliła populację o około 2 mln osób, jak podaje René Sédillot. Kontrrewolucja w Wandei spowodowała śmierć około 400 tys. ofiar po obu stronach (Winkler, 2017). Wojny napoleońskie dokonały kolejnego ubytku ludnościowego w populacji francuskiej – ok. 1 mln żołnierzy francuskich zginęło w czasie walk (Drożdż, 2017). W czasie wojny francusko-pruskiej w latach 1870/71 śmierć poniosło około 11 tys. Francuzów⁵.

⁵ Zob. *Wojna francusko-pruska 1870/1871*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojna_francusko-pruska (dostęp: 22.02.2022).

Wykr. 1. Udział procentowy mieszkańców Francji w populacji ogólnoświatowej w latach 1750–2020

Źródło: obliczenia własne.

A zatem rodzi się pytanie: Cóż takiego się stało we Francji, że tak gwałtownie zmniejszał się udział ludności francuskiej w populacji ogólnoświatowej (wykr. 1)? Aby na to odpowiedzieć, należy jeszcze dokonać analizy wskaźników dzietności w okresie ostatnich dwóch stuleci.

Wykr. 2. Współczynnik dzietności we Francji w latach 1800–2020

Źródło: *Demografia Francji*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 21.02.2022).

We Francji na początku XIX w. współczynnik dzietności wynosił 4,41 – na kobietę w wieku rozrodczym (15–49 lat) przypadało ponad czworo dzieci (wykr. 2). Jednak XIX w. nie sprzyjał dzietności na ziemi francuskiej. W ciągu stu lat liczba dzieci zmniejszyła się z ponad czworga do niespełna trojga. Co było przyczyną spadku liczby dzieci w rodzinach francuskich w XIX wieku? Już wówczas pojawiły się na ziemi francuskiej idee wolteriańskie niszczące małżeństwo, rodzinę oraz deprawujące dzieci i młodzież. Propagowano idee antynatalistyczne, niszczące poczęte życie w łonie matki.

3. Rozwody i związki cywilne

Od roku 1791 małżeństwo miało już tylko i wyłącznie charakter cywilny, a w roku następnym wprowadzono rozwody. Było to jedno z osiągnięć rewolucjonistów masonskich (Bielawny, 2022). We Francji w latach 1793–1799 przeciętnie w ciągu każdego roku zawierano około 7 tys. małżeństw, od 1800 do 1803 r. już tylko 4 tys., a nawet 3 tys. W tym okresie wzrosła liczba rozwodów. Do 1799 r. był to jeden rozwód na pięć małżeństw, co stanowiło już liczbę dość dużą, natomiast od 1800 r. jeden rozwód przypadał na trzy małżeństwa (Szymański, 1931). Deprawacja społeczeństwa francuskiego dokonywała się błyskawicznie. Te liczby są zaskakujące.

W roku 1816 w czasie rządów Burbonów wydano zakaz udzielania rozwodów (Pomianowski, 2016). Socjaliści przez kolejne lata przez cały czas nawoływali rządzących do wprowadzenia rozwodów (Kongres Socjalistów, 1877). Kolejny raz zalegalizowano małżeństwa cywilne i rozwody w 1884 r. (Bureau, 1929). We Francji w 1894 r. udzielono 1657 rozwodów, a prawie po dwóch dekadach, w roku 1913 liczba ta wzrosła do 16335 – są to liczby względne. Należy tu przywołać przyrost Francji. W latach 1894–1913 liczba ludności wzrosła o 9,1%, a wzrost rozwodów był prawie 10-krotny (Szymański, 1931).

Warto nadmienić, że społeczeństwa, które zalegalizowały rozwody małżeńskie stają się bezdzietne. We Francji np. w roku 1910 jedna trzecia małżeństw była bezdzietna (Szymański, 1931). W roku 1919 na 22357 wniosków o rozwód 8140 małżeństw było bezdzietnych, czyli nieco ponad 36%. W Paryżu w 1919 r. na 2568 małżeństw po rozwodzie aż 1648 małżeństw było bezdzietnych, to stanowi ponad 64%. Małżeństw mających jedno dziecko było 568.

Z czasem upowszechnianie rozwodów doprowadziło do wolnych związków, w których kontestowano małżeństwo jako instytucję społeczną (Bureau, 1929). We Francji twórcy prawa rozwodowego nie kryli się z tym, że dążą do zniesienia chrześcijańskiego małżeństwa i rodziny, utrzymując, że są one przyczyną „(...) zwyrodnienia rasy, w której powstaje występki, nędza i śmierć” (Szymański, 1931).

W roku 2000 we Francji poza małżeństwem urodziło się 43% dzieci (Zabielski, 2019), a w 2018 r. ponad 60%, najwięcej w Europie⁶.

W roku 2013 zrównano jednopłciowe związki partnerskie z małżeństwem,⁷ a także wyrażono zgodę na adopcję dzieci przez sodomitów.

4. Aborcja

W latach trzydziestych XX w. we Francji dokonywano około pół miliona zabójstw dzieci nienarodzonych rocznie (Majdański, 2021), a około 600 tys. przeszkodzono w poczęciu (Szymański, 1931). Proceder ten trwał przez lata. Z całą odpowiedzialnością można stwierdzić, że przed II wojną światową Francuzi dokonali pomniejszenia swej populacji o około 5 mln. Czasy II wojny światowej i okresu powojennego nie sprzyjały zabijaniu dzieci nienarodzonych. Życie poczętych dzieci było szanowane, poświadczają to wskaźniki dzietności, które pod koniec lat czterdziestych XX w. wzrosły do trzech punktów, gdy pod koniec lat trzydziestych przekraczały zaledwie 2 punkty. Nowa fala aborcyjna rozpoczęła się w połowie lat 50. XX w. W latach 1955–1975 r. zabito około 20 mln dzieci nienarodzonych⁸. We Francji aborcję zalegalizowano w roku 1975. W latach 1975–2021 populacja Francji pomniejszyła się o około 9 mln dzieci, które nie ujrzały światła dziennego (Kos, 2022). W ciągu ostatnich stu lat z powodu aborcji populacja Francji zmalała o około 34 mln – nieco więcej niż w Polsce.

5. Ilu Francuzów we Francji

Po II wojnie światowej, w 1946 r. Francja liczyła 40,5 mln ludności, a w 2020 r. ponad 65,3 mln⁹. W ciągu 72 lat liczba ludności wzrosła o 37,8 mln. W stosunku do poprzednich lat był to wzrost imponujący, ale należy wziąć pod uwagę napływ migrantów, przede wszystkim ludności muzułmańskiej. Rodziny muzułmańskie są wielodzietne¹⁰, zaś rodziny francuskie w zdecydowanej większości mają mało dzieci

⁶ Zob. Ile dzieci rodzi się w Polsce ze związków pozamałżeńskich?, <https://ciekaweliczby.pl/co-czwarte-dziecko/>, (dostęp: 23.02.2022)

⁷ Zob. Prawo małżeńskie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Sytuacja_prawna_i_spo%C5%82eczna_os%C3%B3b_LGBT_we_Francji, (dostęp: 23.02.2022)

⁸ Zob. 45. rocznica „Manifestu 343” – walki o prawo kobiet do aborcji i antykoncepcji, <https://historia-mniejznanaizapomniana.wordpress.com/2016/04/05/45-rocznica-manifestu-343-walki-o-prawo-kobiet-do-aborcji-i-antykoncepcji/>, (dostęp: 21.02.2022 r.)

⁹ Zob. *Ludność Francji*, https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France, (dostęp: 22.02.2022).

¹⁰ „Muzułmanie zmienili także demografię Francji. Jedna trzecia spośród nich ma mniej niż 24 lata. Rodziny są zazwyczaj liczne. W wyniku tego są już miasta, w których wyznawcy islamu stanowią połowę (Roubaix koło Lille) lub jedną czwartą (Marsylia) mieszkańców. Dominują oni też w podparyskim departamencie Seine-Saint-Denis” – czytamy na internetowym portalu „Niedzieli”, tygodnika katolickiego. Zob. P. Bieliński, *Islam we Francji*, <https://www.niedziela.pl/artukul/19051/Islam-we-Francji>, (dostęp: 6.12.2019).

albo zupełnie ich nie mają. Do zapaści demograficznej wśród Francuzów doprowadziła także zmiana definicji małżeństwa i wprowadzenie związków jednopłciowych.

W ciągu ostatnich kilku dekad zmieniał się znacząco obraz narodowościowy i konfesyjny Francji. Przybywa w znacznej mierze obcokrajowców i muzułmanów, a ubywa Francuzów i chrześcijan. Trudno jednak określić, kto jest migrantem, ponieważ prawo we Francji z urzędu nie odnotowuje struktury etnicznej społeczeństwa. Migranci rejestrowani są na podstawie obywatelstwa, toteż od wielu lat „(...) liczba migrantów według danych z Krajowego Instytutu Statystyki i Studiów Ekonomicznych, w poprzednim wieku nie zmieniała się”. Jednak dziś będąc we Francji widzimy inną rzeczywistość¹¹.

A zatem rodzą się pytania: Ilu obywateli mieszka we Francji pod koniec drugiej dekady XXI w., a ilu z nich to rdzenni Francuzi? Ilu przybyło migrantów? Dopóki istnieje urzędowy zakaz zbierania danych przez Narodowy Instytut Statystyki i Badań Ekonomicznych, możemy publikować tylko dane szacunkowe (Nowicki). Zapewne odzwierciedlają one przybliżony stan rzeczywistości francuskiej. A zatem, mieszkających we Francji obcokrajowców na koniec 2018 r. możemy oszacować na około 20 mln, z czego największą grupę stanowią muzułmanie liczący około 18 mln (27% ogółu)¹².

Jeśli z ogólnej liczby ludności Francji odliczymy te 20 mln, to rodowitych Francuzów zostanie około 45,3 mln. Od tej liczby należałoby jeszcze odjąć dość dużą grupę osób urodzonych w rodzinach obcokrajowców, którzy otrzymali obywatelstwo francuskie, a nie asymilowali się z kulturą francuską. Pewnie będzie to według danych szacunkowych grupa licząca kilkanaście milionów (około 16 mln). Są to przede wszystkim muzułmanie. A zatem, liczba osób wyalienowanych z kultury francuskiej jest znacznie większa niż 20 mln. Łącznie wynosi ona około 36 mln. We Francji obecnie mieszka około 29,3 mln rodowitych mieszkańców (wykr. 3).

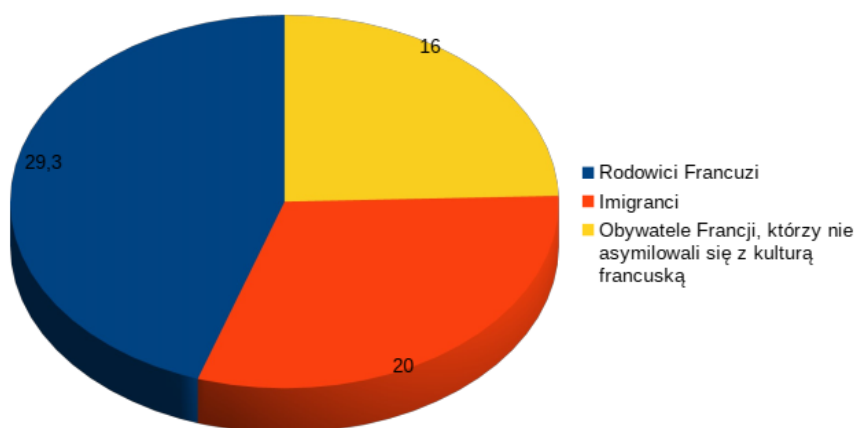
To tyle, ile było Francuzów pod koniec XVIII wieku. A byłoby ich więcej o około 34 mln, gdyby nie zabito nienarodzonych dzieci w ciągu ostatnich stu lat. Patrząc jednak z innej perspektywy, ile mogłoby się urodzić dzieci, gdyby młodzież francuska była moralnie zdrowa i gotowa do założenia moralnie zdrowego małżeństwa? Jaki procent młodzieży we Francji jest zdolny do reprodukcji społeczeństwa, czy z grupy wiekowej 15-30 lat znajdzie się choćby 5%? Jaka będzie przyszłość laickiej

¹¹ Zob. Gdzie się podziali Francuzi?, „Do Rzeczy” 2018, <https://dorzeczy.pl/swiat/85890/Gdzie-sie-podziali-Francuzi.html> (dostęp: 6.12. 2019).

¹² Dane oficjalne pomniejszą liczbę muzułmanów, i tak w 2010 r. miało ich mieszkać we Francji od 5 do 6 mln. Brak dokładnych badań prowadzi do zakłamywania rzeczywistości, w której żyje społeczeństwo francuskie. Poprawność polityczna rządzących od ponad dwóch stuleci, masońskich rządów, nie pozwala na poszukiwanie prawdy. Podobna informacja płynie o przyroście naturalnym we Francji, jako jednym z większych w Europie. Z tym, że w rodzinach muzułmańskich rodzi się kilkoro albo kilkanaścioro dzieci, a w rodzinach tradycyjnie francuskich, jedno albo dwoje dzieci. To powoduje zmianę religijną i narodową Francji, która trwa od kilku dekad. Zob. How does France count its Muslim Population?, <http://plus.ilefigaro.fr/note/how-does-france-count-its-muslim-population-20110407-435643>, (dostęp: 6.12.2019).

Republiki Francuskiej, która zanegowała istnienie Boga, a człowiek dla siebie stał się bogiem. Dziś we Francji burzy się i podpala kościoły, gdyż są puste i nikomu niepotrzebne? Za ile lat rdzennych Francuzów umieści się w rezerwach, a Francja stanie się kalifatem Europy Zachodniej (Terlikowski), za 5 czy za 20 lat ?

Wykr. 3. Kulturowo-narodowościowy podział mieszkańców Francji w 2020 r. (w mln)

Źródło: obliczenia własne.

6. I i II wojna światowa

W wyniku działań wojennych w czasie I wojny światowej populacja Francji zmniejszyła się o około 1,4 mln osób¹³, zaś II wojna światowa pomniejszyła populację ludności francuskiej o około 0,6 mln osób¹⁴. W wyniku dwóch wojen światowych Francja straciła swój stan posiadania o około 2 mln. osób.

7. Antykoncepcja

Idee antynatalistyczne docierały do Francji już w czasie rewolucji, która trwała w latach 1789–1799. Już wówczas propagowano idee wolnej miłości, rozwody, związki cywilne i zgodę na deprawację dzieci oraz młodzieży. Kodeks karny z 1810 r. zakazywał aborcji, to idee antynatalistyczne dość mocno pomniejszyły wskaźniki dzietności w rodzinach francuskich. Z końcem XIX w. zanikają rodziny wielodzietne

¹³ Zob. *I wojna światowa – straty*. https://pl.wikipedia.org/wiki/I_wojna_%C5%9Bwiatowa#cite_note-autonazwa1-106, (dostęp: 22.02.2022).

¹⁴ Zob. *Ofiary II wojny światowej w poszczególnych krajach*. https://pl.wikipedia.org/wiki/Ofiary_II_wojny_%C5%9Bwiatowej, (dostęp: 23.02.2022).

na rzecz rodzin z jednym dzieckiem albo z dwojgiem dzieci. Straty ludnościowe poniesione w wyniku I wojny światowej (1,4 mln osób) zmuszają rządzących Francją do działań promujących wielodzietność w rodzinach. Ustawę zakazującą aborcji i promocji środków antykoncepcyjnych (Breteau, 2017) wprowadzono 31 lipca 1920 r. Zakaz ten obowiązywał tylko do roku 1967.

W następnym roku 28 grudnia wprowadzono do sprzedaży pigułkę antykoncepcyjną, która od 1 stycznia 2022 r. jest dostępna za darmo dla kobiet poniżej 25. roku życia. Antykoncepcja jest główną przyczyną depopulacji Francji (Zubrzycka-Czarnecka, 2022).

8. Prognozowana liczba mieszkańców Francji bez turbulencji dziejowych

A zatem, jaka byłaby liczba ludności Francji bez turbulencji dziejowych, gdyby zachowano płodność z początków XX wieku? Poszukajmy na to pytanie odpowiedzi. Z obliczeń prowadzonych na przykładzie Polski udało się nam ustalić, że populacja ludzkości na świecie w 2020 r., bez turbulencji dziejowych, liczyłaby około 13,55 mld (Bielawny, 2021). W roku 1900 udział mieszkańców Francji w populacji ogólnoswiatowej wynosił 2,46%. W związku z tym, gdyby ten udział się utrzymał na podobnym poziomie przez ponad 120 lat, mieszkańcy Francji w 2020 r. liczyliby około 333 mln. Przy swoich możliwościach ekonomicznych Francja byłaby mocarstwem światowym, a tak jest krajem, który niebawem starci swą misję dziejową. Stanie się jednym z wielu kalifatów europejskich.

9. Co było głównym czynnikiem depopulacyjnym?

W granicach Francji metropolitalnej w 2020 r. mieszkało około 29,3 mln rodowitych Francuzów¹⁵ i około 16 mln obywateli Francji, którzy nie asymilowali się z tutejszą kulturą. Aborcja pomniejszyła populację Francji o około 34 mln, a I i II wojna światowa uszczupliła populację o około 2 mln. Imigranci zasilają populację francuską o około 20 mln mieszkańców. Życie ludzkie nie przebiega z dokładnością matematyczną, przysparza różnych perypetii, dlatego też poronienia i inne zdarzenia losowe pomniejszyły populację Francuzów o około 4 mln dzieci¹⁶. Łącznie wszystkie turbulencje dziejowe pomniejszyły liczbę mieszkańców Francji w okresie 120 lat o 40 mln i wraz z obecnymi mieszkańcami otrzymujemy 105,3 mln. Do 333 mln brakuje nam

¹⁵ Zob. *Populacja historyczna Francji*. https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (dostęp: 7.02.2022).

¹⁶ Obliczenia własne na podstawie: Historical abortion statistics, France, <http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-france.html>, (dostęp: 23.02.2022).

jeszcze około 227,7 mln istnień ludzkich (tabl. 2). Ta brakująca nie ujrzała światła dziennego z powodu antykoncepcji, a przede wszystkim z powodu pigułki wprowadzonej do sprzedaży w 1967 r. Środowiska promujące cywilizację śmierci szczytą się środkami antykoncepcyjnymi, które rugują niechciane ciąży. Dla środowisk promujących cywilizację życia jest to jedna z największych porażek w dziejach ludzkości. Prowadzi cały rodzaj ludzki na manowce, do niebytu.

Tabl. 2. Liczba mieszkańców Francji i główne czynniki depopulacyjne w latach 1900–2020

Wydarzenie demograficzne	Dane w milionach	Udział procentowy w populacji bez turbulencji dziejowych
Liczba rodowitych mieszkańców Francji w 2020 r.	29,3	8,8
Imigranci	20	6
Obywatele Francji niezasymilowani z tutejszą kulturą	16	4,8
I i II wojna światowa	2	0,6
Aborcja	34	10,2
Antykoncepcja	227,7	68,4
Poronienia i inne zdarzenia losowe	4	1,2
Ogólna liczba Francuzów bez turbulencji dziejowych	333	100

Źródło: obliczenia własne.

10. Podsumowanie

Największej depopulacji we Francji dokonała antykoncepcja, a przede wszystkim pigułka, która do sprzedaży została wprowadzona w roku 1967. Ogromnego zniszczenia w populacji dokonała aborcja. W ciągu ostatniego stulecia pozbawiła ona życia około 34 mln dzieci nienarodzonych. Idee wolteriańskie niszczą z całą mocą ludność Francji. Rodowici Francuzi są grupą dość wiekową i bardzo często bezdzietną, a na to miejsce wchodzi rodziny wielodzietne z krajów muzułmańskich. Niebawem Francja stanie się kalifatem Europy Zachodniej.

Bibliografia

- Bielawny, K. (2022, 17 stycznia). Niemcy bez Niemców. *Nasz Dziennik*, (12).
- Bielawny, K. (w druku). *Utracona niepodległość*.
- Bielawny, K. (2021, 16 sierpnia). Dramat depopulacji. *Nasz Dziennik*, (188).
- Bieliński, P. (2015, 14 listopada). *Islam we Francji*. <https://www.niedziela.pl/arttykul/19051/Islam-we-Francji>.
- Bureau, P. (1929). *Rozprężenie obyczajów*. Wydawnictwo WAM 330.
- Breteau, P. (2017, 27 grudnia). *Les 7 dates-clés de la contraception en France*. https://www.lepoint.fr/culture/les-7-dates-cles-de-la-contraception-en-france-27-12-2017-2182640_3.php.

- Demografia Francji* (b.r.). https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France, (Dostęp: 21.02.2022).
- Drozdowicz, Z. (2005). *Filozofia francuska w epoce Oświecenia*. Wydawnictwo Fundacji „Humaniora”.
- Drożdż, M. (2017). *Ten krwawy tyran doprowadził do śmierci milionów ludzi. Nadal uważa się go za bohatera*. <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2017/02/15/ten-krwawy-tyran-doprowadzil-do-smierci-milionow-ludzi-nadal-uwaza-sie-go-za-bohatera/>.
- Gdzie się podzieli Francuzi?* (2018, 4 grudnia), *Do Rzeczy*. <https://dorzeczy.pl/swiat/85890/Gdzie-sie-podzieli-Francuzi.html>.
- How does France count its Muslim Population?*. <http://plus.lefigaro.fr/note/how-does-france-count-its-muslim-population-20110407-435643>, (Dostęp: 6.12.2019).
- Ile dzieci rodzi się w Polsce ze związków pozamałżeńskich?*. (2020, 11 czerwca). <https://ciekawe.liczby.pl/co-czwarte-dziecko/>.
- Kongres socjalistów, PL (1877). Nr 17, 392–393.
- Kos, K. (b.r.). *Legalizacja aborcji we Francji*. <https://kasiakos.com/aborcja/>.
- Ludność świata*. (b.r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_%C5%9Bwiata (Dostęp: 20.02.2022).
- Ludność Francji*. (b.r.). https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France, (Dostęp: 22.02.2022).
- Majdański, W. (2021). *Kołycki i potęga*. Wydawnictwo Pardwa.
- Nowicki, M. (2017, 21 lutego). *To jeszcze Europa? Co piąty Francuz wyznawcą islamu, a będzie ich więcej!* <https://niezalezna.pl/94292-jeszcze-europa-co-piaty-francuz-wyznawca-islam-u-bedzie-ich-wiecej>.
- I wojna światowa – straty*. (b.r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/I_wojna_%C5%9Bwiatowa#cite_note-autonazwa1-106.
- Ofiary II wojny światowej w poszczególnych krajach*. (b.r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Ofiary_II_wojny_%C5%9Bwiatowej.
- Populacja historyczna Francji*. (b.r.). https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (Dostęp: 7.02.2022).
- Populacja Francji w latach 1901–2021*. (b.r.). https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_France (Dostęp: 7.02.2022).
- Prawo małżeńskie*. (b.r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Sytuacja_prawna_i_spo%C5%82eczna_os%C3%B3b_LGBT_we_Francji, (Dostęp: 23.02.2022).
- Pomianowski, P. (2016). Rozwód w prawie francuskim w latach 1792–1816. *Iuridica Lublinensia*, (25), 767–782.
- Szymański, A. (1931). *Społeczne znaczenie rozwodów*. Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej.
- Terlikowski, T. (2016). *Kalifat Europa*. Wydawnictwo AA.
- Winkler, A. (2017, 16 marca). *Ile osób naprawdę zgilotynowano w czasie rewolucji francuskiej?* <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2017/03/16/ile-osob-naprawde-zgilotynowano-w-czasie-rewolucji-francuskiej/>.
- Wojna francusko-pruska 1870/1871*. (b.r.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojna_francusko-pruska, (Dostęp: 22.02.2022).

- Zabielski, P. (2019). Aktualność nauczania Humanae Vitae w kontekście współczesnych zagrożeń ludzkiego życia. *Sosnowieckie Studia Teologiczne*, 14.
- Zubrzycka-Czarnacka, A. (2022, 18 stycznia). *Antykoncepcja we Francji: od początku roku za darmo dla osób do 25. roku życia*. <https://oko.press/antykoncepcja-we-francji-darmowa-dla-osob-do-25-roku-zycia/>.
45. rocznica „Manifestu 343” – walki o prawo kobiet do aborcji i antykoncepcji. (2016, 5 kwietnia). <https://historiamniejznanaizapomniana.wordpress.com/2016/04/05/45-rocznica-manifestu-343-walki-o-prawo-kobiet-do-aborcji-i-antykoncepcji/>.

Głos w dyskusji

Na naszych oczach kształtuje się świat postpandemiczny – pod wieloma względami odmienny od świata sprzed 2020 r. Dwa czynniki są szczególnie wyraźne z perspektywy długookresowych trendów ludnościowych: znaczne przyspieszenie upowszechniania się pracy zdalnej i zmiany łańcuchów dostaw.

Oba te czynniki przy szybkim tempie poprawy infrastruktury transportowej, a więc i dostępności komunikacyjnej, oraz coraz szerszym i lepszym jakościowo dostępie do internetu już prowadzą do poprawy atrakcyjności osadniczej mniejszych miejscowości, także tych położonych w znacznej odległości od największych ośrodków miejskich. Mechanizm jest bardzo prosty. Dla osób, które pracują zdalnie, nie ma znaczenia, lub ma coraz mniejsze znaczenie, odległość pomiędzy miejscem wykonywania pracy zdalnej a siedzibą pracodawcy. Z kolei przebudowa łańcuchów dostaw w kierunku ograniczenia zależności od dostaw z Azji prowadzi do lokowania nowych inwestycji w Europie Środkowej, w tym w dużym stopniu w Polsce, także w lokalizacjach bardziej odległych od największych ośrodków miejskich, co wpływa na poprawę sytuacji na lokalnych rynkach pracy.

Warto zwrócić uwagę na historyczne uwarunkowania zachodnich i północnych terenów naszego kraju. Z jednej strony są to wielokulturowe ziemie pogranicza, należące w przeszłości do różnych państw, w tym do Polski, a bezpośrednio przed 1939 r. – do Niemiec. Okres pozostawania tych obszarów poza granicami Polski jest zróżnicowany w poszczególnych częściach Ziemi Zachodnich i Północnych: od 152 lat w przypadku Gdańska czy zachodnich krańców Wielkopolski (obecnie w woj. lubuskim) oraz 173 lat w przypadku Powiśla, Warmii, zachodnich obrzeży Pomorza Gdańskiego (obecnie w woj. pomorskim) i północnych krańców Wielkopolski (obecnie w woj. wielkopolskim i zachodniopomorskim), do ok. 700 lat w przypadku historycznej ziemi lubuskiej (północno-zachodnia część woj. lubuskiego) i ok. 800 lat – Pomorza Zachodniego (obecnie w woj. zachodniopomorskim, pomorskim i wielkopolskim).

Drugim ważnym czynnikiem są młode społeczności lokalne ukształtowane w wyniku przesiedleń po II wojnie światowej i wcześniejszego uchodźstwa pod koniec wojny. Najbardziej zwartą, a w niektórych miejscach większośćową, grupą ludności przybyłej na Ziemię Zachodnie i Północne po II wojnie światowej byli

Kresowianie, zmuszeni do opuszczenia swoich stron rodzinnych na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. Z tych uwarunkowań wynika deficyt zakorzenienia, który należy przełamywać. Obok działań w sferze materialnej, w tym poprawy połączeń transportowych pomiędzy Ziemiami Zachodnimi i Północnymi a połową terytorium II Rzeczypospolitej pozostałą w obecnych granicach Polski, niezbędne jest wzmacnianie lokalnego zakorzenienia, także w sferze kultury i dziedzictwa narodowego poprzez mądrą integrację dziedzictwa zastanego i przeniesionego przez osadników powojennych, w tym w znaczącej grupie – Kresowian. Warmia, będąca integralną częścią Rzeczypospolitej w latach 1466–1772, jest doskonałym przykładem przetrwania bogactwa dziedzictwa narodowego świadczącego zarówno o przynależności tej ziemi do Polski, jak i jej historycznej wielokulturowości.

Na Ziemiach Zachodnich i Północnych, których częścią są Warmia i Mazury, przez kilkadziesiąt lat funkcjonowały państwowe gospodarstwa rolne, które po ich nagłym rozwiązaniu na początku lat 90. XX w. pozostawiły tysiące osób bez perspektyw dostępu do pracy i korzystania z wielu podstawowych usług publicznych w miejscu zamieszkania lub jego bliskim otoczeniu. Dotychczasowe działania na rzecz obszarów popegeerowskich były wycinkowe, sektorowe i słabo koordynowane. Dla poprawy sytuacji na tych obszarach, również w perspektywie zachodzących przemian ludnościowych, konieczne jest spójne wsparcie w ujęciu terytorialnym, zarówno lokalne, jak i ponadlokalne. W Głównym Urzędzie Statystycznym trwają prace nad delimitacją i klasyfikacją obszarów popegeerowskich.

Mimo że obecny podział administracyjny Polski jest najlepszy z tych, które obowiązywały po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., ma swoje wady. Wśród nich na pierwsze miejsce wysuwa się „luka subregionalna”, która polega na nadmiernej koncentracji funkcji administracyjnych i gospodarczych w 18 miastach wojewódzkich. Jej przełamywanie poprzez dekoncentrację niektórych zadań wojewódzkich na szczebel subregionalny (ok. 70 miast w całej Polsce łącznie z 18 wojewódzkimi) poprawiłoby dostępność wielu usług publicznych. Dziś bowiem obszary najbardziej peryferyjne w Polsce silnie koncentrują się wzdłuż wielu granic wojewódzkich.

Warto także zwrócić uwagę na różne modele osadnictwa wokół dużych miast. Z jednej strony funkcjonuje model, który nazwałbym „kolonizacyjnym”, który polega na funkcjonalnym, a czasem i administracyjnym wchłanianiu przez duże miasta obszarów je otaczających, a czasem już włączonych w granice miasta, poprzez drastyczne przekształcanie przestrzeni z kierunku intensywnej zabudowy miejskiej i lokowania na tych obszarach inwestycji „niechcianych” w mieście, np. oczyszczalni, wysypisk, tranzytowej infrastruktury drogowej itp. Z drugiej strony mamy, niestety rzadziej spotykany, model respektujący dotychczasową społeczność lokalną i walory krajobrazowe. Przykładem zastosowania w praktyce takiego modelu jest zainicjowa-

ne w latach 20. XX w. w okresie II Rzeczypospolitej pasmo miast ogrodów wyrosło wzdłuż Elektrycznej Kolei Dojazdowej założonej w 1927 r. (obecnie Warszawska Kolej Dojazdowa). Taki model uporządkowanego osadnictwa wzdłuż dojazdowej linii kolejowej mógłby być powielany w wielu miejscach w Polsce jako dobra alternatywa zarówno wobec modelu „kolonizacyjnego”, jak i bezładnej suburbanizacji.

Piotr Łysoń

Główny Urząd Statystyczny

Zakończenie konferencji

Zmiany demograficzne w województwie warmińsko-mazurskim wyznaczają zadania regionalnej polityce gospodarczej, społecznej i ludnościowej. W województwie warmińsko-mazurskim występują wszystkie charakterystyczne dla depopulacji procesy i zjawiska; ubywa ludności, wzrasta udział osób w wieku poprodukcyjnym (w tym osób w najstarszych grupach wieku), występuje ujemny przyrost naturalny z powodu niskiego poziomu urodzeń, następuje systematyczny ubytek migracyjny kobiet w wieku prokreacyjnym, ubywa kobiet rodzących pierwsze dziecko, zawiera się mniej małżeństw, utrzymuje się ujemne saldo migracji. Prognozy demograficzne dla znacznej części województwa nie są korzystne. Szczegółowe analizy statystyczne oraz badania wskazują na utrwalenie tendencji depopulacyjnych w całym niemal województwie. Na terenach północnych powiatów województwa graniczących z Federacją Rosyjską zaawansowany proces depopulacji wzbudza niepokój o bezpieczeństwo państwa (szczególnie w obecnej sytuacji międzynarodowej).

Polityka ludnościowa w województwie warmińsko-mazurskim musi uwzględniać szczególne położenie geograficzne województwa oraz konsekwencje depopulacji na terenach graniczących z innym państwem. Ze względów historycznych i politycznych polityka ludnościowa na tych terenach powinna być realizowana w ramach specjalnego, celowo organizowanego programu osadnictwa o charakterze kompleksowym, obejmujący wszystkie ważne czynniki zrównoważonego rozwoju społecznego i ekonomicznego. Program osadnictwa może osłabić trendy depopulacyjne i przywrócić zrównoważony rozwój demograficzny. Osłabienie czynników sprzyjających migracjom może stworzyć warunki do skutecznego osiedlenia nowych mieszkańców. Bez kompleksowego programu celowego osadnictwa stosowane fragmentarycznie przedsięwzięcia społeczne i ekonomiczne mają bardzo ograniczone oddziaływanie na procesy demograficzne.

Sytuacji demograficznej w istotnym stopniu nie zmienia nieliczne (w porównaniu z innymi regionami) inwestycje infrastrukturalne (przekop Mierzei Wiślanej, budowa dróg w części zachodniej i południowej województwa). Nie zmienia trwale sytuacji demograficznej powszechnie stosowane czynniki ekonomiczne. Rynek dostępnej pracy jest zróżnicowany w ograniczonym stopniu, co utrwała proces emigracji młodzieży wykształconej o wyższych aspiracjach zawodowych. Wynagrodzenia

w województwie nie osiągają poziomu przeciętnych zarobków w Polsce, co wynika ze struktury gospodarki w regionie. Bezrobocie na terenie województwa od kilku dekad nieustająco jest najwyższe. Nie ma powszechnej dostępności do usług społecznych; usługi o wysokiej jakości są ograniczone.

Konsekwencje zmian będą wpływać na kształtowanie się sytuacji demograficznej w przyszłości, obejmując szeroki zakres i różne wymiary życia społecznego i ekonomicznego. W kształtowaniu się sytuacji demograficznej regionu duże znaczenie mają zmiany w strukturze wieku ludności. Wydłużanie się trwania życia jest wielkim osiągnięciem cywilizacyjnym, ale oznacza pojawienie się zjawiska tzw. podwójnego starzenia się. Znaczny wzrost udziału ludzi w zaawansowanym wieku wymaga zmian w programach oraz w finansowaniu zadań publicznych opieki i ochrony zdrowia. Wysoki udział osób w starszych grupach wieku w ogólnej liczbie ludności (podwójne starzenie się) wymaga przygotowania infrastruktury zapewniającej opiekę osobom w zaawansowanym wieku; w tym regionie to konieczne, ponieważ migracja młodych pozbawiła starsze pokolenia opieki rodziny. Migracja osób młodych do pracy w innych regionach lub za granicę pozbawiła region pracowników. Migracje (stałe i czasowe) osób młodych (20–35 lat) zmniejszają zasoby pracy i zwiększają popyt na pracę cudzoziemców. Następuje spadek liczby urodzeń i zawieranych małżeństw.

Na terenach, gdzie wyludnienie osiągnęło wysoki poziom, zrównoważony rozwój nie może zrekompensować konsekwencji depopulacji. Nie może jej zapobiec, nie zmieni niekorzystnych trendów migracyjnych. Koncepcja zrównoważonego rozwoju nie wyrównuje braków w potencjale demograficznym regionu w wyludnionych miejscowościach. Zrównoważony rozwój ekonomiczny i społeczny odniesiony jest (powinien być) do ukształtowanej i kształtującej się (i prognozowanej) sytuacji demograficznej.

Tworzenie infrastruktury transportowej, komunikacyjnej, mieszkaniowej, usługowej realizowane jest w związku z określonymi potrzebami mieszkańców. Infrastruktura może powstać w związku z niezaspokojonymi potrzebami mieszkańców. Jeśli mieszkańców nie ma i nie ma perspektywy zmian w sytuacji demograficznej, to nie powstanie infrastruktura stwarzająca możliwości rozwoju nowych technik i technologii czy wysokiej jakości usługi społeczne. Strategia rozwoju (regionu, powiatu, miasta, gminy) musi uwzględnić potrzeby mieszkańców. Zrównoważony rozwój musi uwzględniać struktury mieszkańców; programy rozwoju muszą być dostosowane do potrzeb poszczególnych grup ludności mieszkających na danym terenie. Na terenach wyludniających się konieczne jest wdrożenie antydepopulacyjnej strategii rozwoju.

Józefina Hryniewicz

Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej
Uniwersytet Warszawski

Monografia zawiera referaty wygłoszone podczas konferencji *Depopulacja w ujęciu lokalnym*, trzeciej z cyklu konferencji organizowanych w ramach III Kongresu Demograficznego, która odbyła się 21 września 2021 r. w Olsztynie. Jej organizatorami byli: Urząd Statystyczny w Olsztynie, Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa i Wojewoda Warmińsko-Mazurski. Tematyka konferencji dotyczyła lokalnych skutków depopulacji uwarunkowanych społecznie i ekonomicznie. Autorzy referatów zwracają szczególną uwagę na przyczyny i przebieg procesu depopulacji w małych miejscowościach woj. warmińsko-mazurskiego.

W przygotowanie III Kongresu Demograficznego, którego inicjatorką jest Rządowa Rada Ludnościowa, zaangażowali się: Główny Urząd Statystyczny, Polskie Towarzystwo Statystyczne, wojewódzkie urzędy statystyczne, komitety naukowe Polskiej Akademii Nauk, uczelnie, wojewodowie, samorządy, instytuty naukowe oraz administracja rządowa i samorządowa. Konferencje odbywają się we wszystkich miastach wojewódzkich oraz w wybranych powiatach i gminach. Kongres koncentruje się na ważnych zagadnieniach związanych ze zmianami sytuacji demograficznej oraz ich konsekwencjami dla rozwoju społecznego i gospodarczego. Jego program obejmuje prezentację wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 oraz ich pogłębione analizy, co pozwala na szerokie upowszechnienie rzetelnej wiedzy o zmieniającej się sytuacji oraz wyzwaniach demograficznych XXI w.

III KONGRES DEMOGRAFICZNY

Polska XXI w. – wyzwania demograficzne

Honorowy Patronat

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej

Andrzeja Dudy

III Kongres Demograficzny wsparli:

Sponsorzy

NARODOWY
BANK POLSKI

Projekt realizowany
z Narodowym Bankiem Polskim
w ramach programu edukacji ekonomicznej

Darczyńca

Dofinansowano ze środków Fundacji ORLEN

ISBN 978-83-67087-06-3
e-ISBN 978-83-67087-07-0

Egzemplarz bezpłatny